

НАШ УКРАЇНСЬКИЙ ДІМ

Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори

№ 1

Ніжин – 2024

Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори
«Наш український дім»
№ 1, 2024 рік.

Рішенням Національної ради
України з питань телебачення та
радіомовлення № 1180 від
11.04.2024 р.
ідентифікатор медіа R30-03787

Рекомендовано до друку
Вченою радою Ніжинського
державного університету
імені Миколи Гоголя.
Протокол № 14 від 30.05.2024 р.

Засновник:

Центр гуманітарної співпраці з
українською діаспорою
Ніжинського державного
університету
імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Україна).

Склад редакції:

Самойленко О. Г.,
канд. іст. наук, доц.;
Мельничук О. В.,
докт. фіз.-мат. наук, проф.;
Михед П. В.,
докт. філол. наук, проф.;
Онищенко Н. П.,
директорка Центру; членкиня
Нац. спілки журн. України;
Самойленко Г. В.,
докт. філол. наук, проф.;
Сидоренко В. О.,
канд. філол. наук, доц.;

Відповідальний редактор:

Онищенко Н. П.

Верстка, макетування:

Бобрик Д. М.

Літературне редагування:

Онищенко Н. П.,

Бобрик Д. М.

Зміст

Українознавство

Кравчук Г. Цвіт любові до Вкраїни, цвіт «червоний», «цвіт калини».....	4
Гринь М. Серце моє в колючому дроті.....	9
Морозов О. Мандрівник козацького роду.....	40
Щербань О. Борщ як український гастрокультурний феномен.....	50

Наукові розвідки

Моціяка П. Життєві долі Якова де Бальмена і Леоніда Рудановського.....	56
Шкуліна А. Зачарований розкугістю думки.....	63
Алатиренко М. Три долі, три країни, три культури.....	69
Смольницька О. Дендрологічна символіка на прикладі вірша Освальда Бурггардта (Юрія Клена) «Осінь» та інших українських неокласичних поезій (порівняння з творами Максима Рильського): українські, античні, германо-скандинавські, кельтські мотиви.....	77
Козоріз А. Значення ляльки-мотанки в сучасній українській культурі.....	94
Єржиківська Н. Адам Міцкевич у рецепції Дмитра Дорошенка: тексти і контексти (1900–1923 роки).....	100

Проза, переклади, рецензії

Забарний О. На перехрестях слова і часу: сторінками нової книги Людмили Гарнашинської.....	116
Архипчук С. Кмітливий Веселашко.....	121
Відомості про авторів	133

Шановні добродіі!

Часопис, який Ви тримаєте в руках, є науково-популярним виданням, що може бути цікавим не тільки учителям-практикам, а й усім, хто причетний до вивчення та викладання української мови, літератури, історії, культури в Україні та поза її межами.

На нашу думку, на сьогодні вже назріла потреба в такого типу періодичних виданнях, оскільки вони надають можливість обмінюватися думками, ділитися досвідом і фахівцям із діаспори, які довгий час були відірвані від України, проте завжди переймалися проблемами українознавства.

Публікації, які представлені в нашому часописі, охоплюють доволі цікаве коло питань, актуальних і водночас проблемних: наукові розвідки, методичні матеріали для шкільництва, поетичні, прозові та драматичні твори й переклади сучасних маловідомих авторів. Маємо надію, що в нашому журналі Ви знайдете відповіді на свої запитання та зможете використати його у своїй практичній діяльності, пропагуючи ідею українства.

Будемо щиро вдячні за співпрацю з нами, за надіслані матеріали для публікації, за висловлені побажання та пропозиції щодо роботи редакції.

З повагою, редакційна колегія

УКРАЇНОЗНАВСТВО

Галина Кравчук

ЦВІТ ЛЮБОВИ ДО УКРАЇНИ, ЦВІТ «ЧЕРВОНИЙ», «ЦВІТ КАЛИНИ»

(До 130-річчя від дня народження о. Андрія Григорія Труха)

Фотознімок із оцифрованих архівів Української католицької церкви Св. Миколая у Вінніпезі, пересланий парохом церкви о. Захарієм Швалюком, ЧСВВ

Неподалік канадського міста Вінніпег, на цвинтарі Пресвятої Родини, покоїться прах ієромонаха Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ) Андрія Григорія Труха. Ієрм. Андрій Трух є не лише автором чотиритомного «Життя Святих», книг «Марія. Життя Пресвятої Богородиці», «Світила Християнського Сходу», «Українська мова. Граматика української літературної мови» тощо. Він є й співавтором популярної сьогодні пісні «Ой у лузі червона калина...», що була могутньою зброєю українців у боротьбі проти московської навали, такою залишається й сьогодні.

Його філософські роздуми, статті й вірші друкувалися в заокеанських газетах і журналах, а протягом 1943–1946 років о. Трух був редактором католицького часопису «Світло», що його видавали отці Василіяни в Канаді. На сторінках цього часопису о. Трух залишив свої спогади «На фронті. Спомини з власного життя», з яких читач дізнається, що його родове коріння походить із галицького села Гірне Стрийського повіту. Після закінчення Стрийської гімназії молодий Григорій Трух,

«почувши у своїй душі Божий поклик до духовного стану», мріяв стати священником, присвятити своє життя вихованню молоді. Але його мрії були розчавлені подіями 1914 року. Двадцятирічний юнак зголосився до сформованого у Львові – з дозволу австрійського уряду – легіону Українських січових стрільців (УСС – українська військова частина у складі австро-угорської армії), з яким «вирушив ... у кривавий тан», але не в обороні габсбурзької монархії, а щоб «визволяти братів-Українців з московських кайдан...».

Ієрм. Прокопій Лотоцький, ЧСВВ, пише, що життєвий шлях о. Труха – це безперервна боротьба за кращу долю свого народу, заради чого він «увесь вік трудився, за нього він страждав-молився, аж до останньої хвилини, до могили». Молився в польському полоні, молився у в'язниці, у польському таборі Домб'є. Молитва звела його з отцями Василіянами, і заповітна мрія молодого Труха після звільнення з полону почала здійснюватися.

На офіційній інтернет-сторінці церкви Св. Миколая у Вінніпезі, у некролозі Чину Св. Василя Великого в Канаді (1909–2001), окрім дат народження і смерті та місця

поховання о. Андрія Григорія Труха, подано такі відомості: «Вступив до Чину в Крехові 1 травня 1920 року. Урочисту остаточну обітницю склав 12 лютого 1925 року. Рукоположений на священника 27 липня 1926 року».

1933 року о. Андрій Трух виїхав на служіння за океан, де присвятив себе душпастирській та місіонерській праці у США та Канаді. У наведеному вище некролозі вказано, що в Канаду він прибув 4 липня 1933 року. Відомо, що ієрм. Андрій Трух служив душпастирем-місіонером у різних містах Канади. Згідно з «Ювілейною книгою парохії Св. о. Николая у Вінніпегу», 1934 року він проповідував на «великій восьмидневній місії для молоді міста Вінніпегу», а протягом 1935–1937 років був парохом цієї церкви, яку тоді ще називали Велика церква або Василіянська.

Щодо пісні «Ой у лузі червона калина...», що бере свій початок ще від часів козацтва, журналіст Максим Огородник у статті «Життєвий шлях поета з Чортківщини, який підняв калину на світовий рівень» пише, що «перший варіант пісні з'явився у 1914 році, слова й музику до неї написав Степан Чарнецький». Здійснивши постановку трагедії Василя Пачовського про гетьмана Петра Дорошенка «Сонце руїни», він був не вдоволений фінальною піснею-скаргою України «Чи я в лузі не калина була». Для оптимістичнішого фіналу Степан Миколайович вставив у драму народну пісню «Розлилися круті бережечки». Він дещо переробив у ній слова, щоб її текст краще вписувався в зміст вистави. Та останній куплет залишив без змін. Окрім того, Степан Чарнецький доробив до пісні нову, споріднену з народною, мелодію.

Завдяки виставі пісня, а особливо її остання строфа «Ой у лузі...» стала відомою. Від акторів театру пісню перейняла молодь. У серпні 1914 року в Стрию «Ой у лузі...» вперше почув чотар УСС Григорій Трух від стрільця Іваницького. Той її перейняв від артистів львівського театру. Григорій Трух до першої строфи «Ой у лузі...» додав ще три, які й склали текст патріотичного гімну Українських січових стрільців «Червона калина» – «Ой у лузі червона калина похилилася».

Про свою причетність до створення пісні «Ой у лузі червона калина...», визнаної гімном Українського січових стрільців, о. Трух розповідає в споминах:

«Коли одного дня місяця серпня, 1914 року, ми мали збірку на площі Бурси в Стрию, я почув, як мій сусід у ряді, Іваницький, підспівував собі гарну пісню, що мені дуже сподобалася, її він навчився від артистів львівського театру “Української Бесіди”. На мою просьбу він переспівав мені кілька разів одну строфку тієї пісні, і я навчився її на пам'ять. Це були слова: “Ой у лузі червона калина похилилася, Чогось наша славна Україна зажурилася...” Оці слова так дуже підходили до тодішнього нашого положення і так живо висказували всю нашу стрілецьку ідею, що я повторяв собі ту чарівну строфку раз у раз, а як наступного дня ми вийшли знову на вправи, я сів перед Бурсою коло столика і склав іще три нові додаткові строфки, що разом створили ту славу “Червону Калину”...»

Цієї пісні, того дорогоцінного скарбу, що «так була захопила моє серце, і що її від мене перебрали як дорогоцінний скарб мої побратими – стрільці в Стрию, ми вже не забули, ніколи не переставали співати. Ми її співали в Стрию, ми співали її в Карпатській Україні, ми взяли її з собою в похід на Велику Україну» (НАША МЕТА, 9-16 травня 1959 р. У другі роковини смерті о. Андрія Труха, ЧСВВ. Нью-Йорк, 9-го травня 1961 р.)

Невдовзі одна з перших стрілецьких пісень лунала у всій Україні. Навіть назва «Червона калина» набула нечуваної популярності. З 1922 року львівська видавнича кооператива «Червона Калина» почала видавати свій календар під такою ж назвою, а впродовж 1929–1939 років – щомісячний історико-літературний журнал «Літопис “Червоної Калини”».

Славна «Червона калина» з колишніми усусусами знайшла свою дорогу й за океан. Під її впливом українці Вінніпегу й околиць 1930 року заснували кооперативну книгарню «Калина», що стала зародком «українського кооперативного руху у вільному світі». Книгарня була й центром культурного життя нашої громади, «своєю хатою» для кожного українця, поріг якої не раз переступав о. Андрій Трух. А український культурно-освітній діяч та вчитель Михайло Кумка упорядкував та видав ще 1926 року у Вінніпезі співаник «Жайворонок», у якому опублікував ноти пісні «Ой у лузі червона калина...» (вказавши, що це пісня УСС) та актуальні й сьогодні слова всіх чотирьох строф вірша:

129. Ой у лузі...
Ходов Пісня У.С.С.

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми ту червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну гей, гей,
[розвеселимо!]

Машерують Стрільці Січовії у кровавий тан,
Визволяти наших Українців з московських
[кайдан,
А ми наших братів-Українців визволимо,
А ми нашу славну Україну гей, гей,
[розвеселимо!]

Гей у полі ярої пшенички золотистий лан,
Розпочали Стрільці Січовії з Москалями тан!
А ми ту ярую пшеничку ізберемо,
А ми нашу славну Україну гей, гей,
[розвеселимо!]

Як повіе буйнесенький вітер з широких степів,
То прославить по всій Україні Січових
[Стрільців.
А ми ту стрілецьку славу збережемо,
А ми нашу славну Україну гей, гей,
[розвеселимо!]

1. Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми ту червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну гей, гей,
[розвеселимо!]

2. Машерують Стрільці Січовії у кровавий тан,
Визволяти наших Українців з московських
[кайдан,
А ми наших братів-Українців визволимо,
А ми нашу славну Україну гей, гей,
[розвеселимо!]

3. Гей у полі ярої пшенички золотистий лан,
Розпочали Стрільці Січовії з Москалями тан!
А ми ту ярую пшеничку ізберемо,
А ми нашу славну Україну гей, гей,
[розвеселимо!]

4. Як повіе буйнесенький вітер з широких степів,
То прославить по всій Україні Січових
[Стрільців.
А ми ту стрілецьку славу збережемо,
А ми нашу славну Україну гей, гей,
[розвеселимо!]

Пісня «Ой у лузі...» на пожовтілих від часу сторінках співаника «Жайворонок»
(з приватної бібліотеки автора; оригінальна обкладинка не збереглася)

З роками зміст «Червоної калини» наповнювався досвідом і переживаннями нових поколінь борців за Україну. У цій пісні немає лукавого патріотизму, бездумності – з нею говорить серце, нею зігрівається душа. Її не змогли знищити страшні роки Великого, сталінського терору... Вона зігривала серця українців навіть у сибірській мерзлоті...

Серед великого творчого доробку о. Андрія Труха є й вірш «Червона калина». Його опубліковано в книжечці «Деклямації», яку також упорядкував і видав 1938 року М. Кумка.

Останні шість років свого життя – у праці й молитві – о. Андрій Трух провів у монастирі отців Василіян у місті Гримсбі (Grimsby), у провінції Онтаріо, звідки 9 травня 1959 року відійшов у Божу вічність.

Тлінні останки о. Андрія Труха перевезено до Вінніпегу і поховано на цвинтарі Пресвятої Родина, одному з цвинтарів у Канаді, де хоронять духівників Чину Св. Василя Великого. Панахиду та заупокійну Архиерейську Службу Божу 13 травня 1959 року в церкві Св. Миколая відправив преосвященний Максим Германюк, архієпископ Вінніпезький, у співслужінні отців Василіян.

Заокеанські українці зберегли для нащадків і для нашої історії не лише пам'ять і творчу спадщину о. Андрія Труха. У несприятливих умовах воєнного часу, незважаючи на розбіжність поглядів та інші труднощі, вони доклали всіх зусиль для того, щоб записати

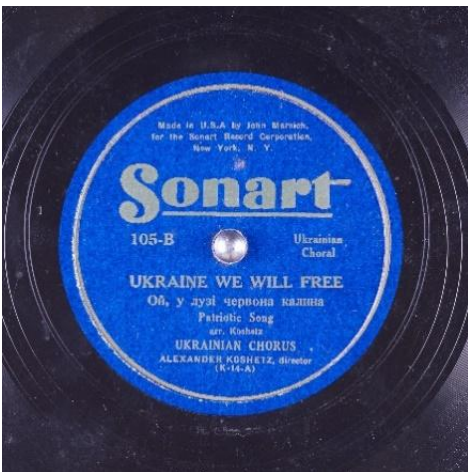
українські пісні на платівки. Запис було здійснено за порадою і за сприяння українського бізнесмена Мирона Сурмача, власника першої української книгарні «Сурма» в середмісті Нью-Йорку, яку вважали «неофіційним центром українців», і також завдяки Олександрі Кошицю, який свого часу відвідував цю книгарню.

Пам'ятник Андрія Григорія Труха,
ЧСВВ

Серед записаних – легендарна стрілецька пісня «Ой у лузі червона калина...» в майстерній обробці Кошиця для чоловічого хору. Додавши цьому твору поліфонічного звучання, він і довершив музичну основу Степана Чарнецького. На платівці не вказані імена авторів слів та музики, лише напис – патріотична пісня. Відомо, що цю пісню маестро виконував ще під час подорожі з Капелою країнами Європи (ДИНАМІКА СВІТОВОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПОЛЯ У ДОЛЕНОСНІ МИТТЄВОСТІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ УНІВЕРСУМ ДІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ПІСЕННИХ БРЕНДІВ: Оцифрований аудіозапис пісні «Ой у

лузі червона калина...» є у вільному доступі за посиланням: Ukraine We Will Free: https://archive.org/details/78ukraine-we-will-free_ukrainian-chorus-alexander-koshetz-koshetz_gbia0095068b

Платівка із записом пісні «Ой у лузі червона калина» – Ukraine We Will Free

Вслухаючись у мелодію та слова забороненої десятиліттями пісні, тремтить не лише українське серце. Вона звучить як джерело віри, як пульс миру, який чути на всій планеті. Вона хвилює і зігріває душі тих, кому вже знайома, і тих, хто почув її вперше.

Американська серія платівок українських пісень, у якій «зафіксовано зразки майже всіх родів нашої пісні», вийшла 1944 року під назвою Hear, Ukraine sing – «Слухай! Україна співає».

Наприкінці 1940-х років, уже після смерті Олександра Кошиця, фірма Сонарт перевидала серію українських пісень під тією ж назвою. Послухати весь альбом, і «Червону калину», можна також на YouTube за

посиланням: Hear, Ukraine sing: Rus'-Ukrainian 33 1/3 rpm recordings, late 1940s. SONART 131. Hear Ukraine Sing – Alexander Koshetz: https://www.youtube.com/watch?v=wtgq_SEfoVQ

Важливо відзначити, що перший аудіозапис пісні «Ой у лузі червона калина...» за океаном було здійснено 1925 року Михайлом Зазуляком, українським артистом всесвітньо відомого нью-йоркського оперного театру «Метрополітен-опера» («The Met»). Пісня у виконанні М. Зозуляка доступна на YouTube (Ой у лузі червона калина. Запис 1925 року

(перший запис). Гімн Українських січових стрільців та УПА: <https://www.youtube.com/watch?v=UFYSUtJ4gV0>).

Від 24 лютого 2022 року, відколи орда московських окупантів знову вторглася на вистраждані землі України і принесла із собою чергову смерть і руїну, стрілецька пісня «Ой у лузі червона калина...» знову стала символом збройного опору нашого народу військовій агресії споконвічного ворога і набула світової популярності. Цю «мегапопулярну нині пісню» (так характеризує її журналіст Львівської газети «Високий замок» Іван Фаріон у статті «Вшанують одного з творців “Червоної калини”»: співають діти й дорослі, її чути на вулицях міст та сіл – і в окопах... Легендарну «Червону калину» співають аматори, вона звучить у виконанні професійних співаків і музикантів... З нею говорить серце, нею зігрівається душа... У знак протесту проти підступного, віроломного нападу московської орди на Україну мелодія пісні «Ой у лузі червона калина...» не сходить і з вуст української діаспори світу. І співають її за покликком душі, а не тому, що «так годиться». Вона стала не лише знаком української ідентичності – вона була і продовжує бути поетичним символом визвольної війни.

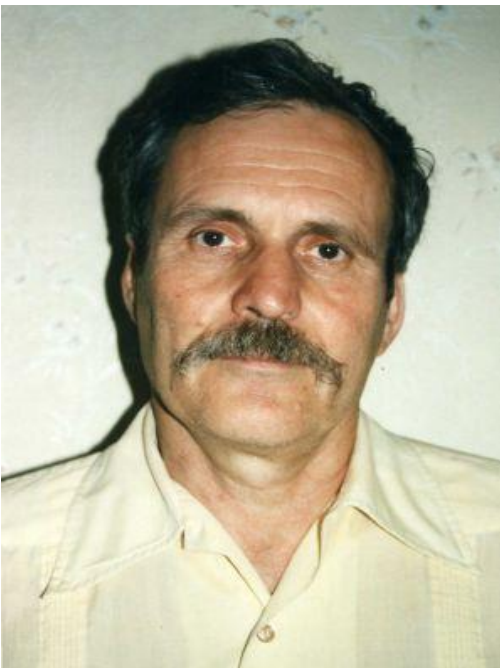

Микола Гринь

СЕРЦЕ МОЄ В КОЛЮЧОМУ ДРОТІ

Нескорений велетенський українського духу дисидент Петро Рубан, який один з перших в Україні став на прю з комуністичною системою, відбув за свої погляди майже 23 роки у в'язницях та таборах, 123 доби в карцерах і 47 днів у штрафних ізоляторах, тепер відтиснутий на узбіччя вітчизняної історії...

З червоного карцеру – у Білий дім

Наприкінці вісімдесятих років минулого століття айтішні часи з процесом цифровізації навіть у найбільш розвинених державах ще були на шляху становлення. Але навіть це не завадило з швидкістю блискавки поширитися світом диво-звістці, що український дисидент і правозахисник, митець Петро Рубан із Прилук разом із багатьма іншими політв'язнями Кремля запрошений на зустріч із господарем Білого дому Рональдом Рейганом. Бентежило й те, що почесним гостем Президента З'єднаних Штатів Америки вчорашній в'язень сумління став другого дня після того, як 12 липня в Нью-Йорку зійшов з трапу літака разом з донькою Наталкою та мамою його дружини Марією. Усі троє спустилися на вільну американську землю для з'єднання зі своєю родиною. Після короткої зупинки на летовищі вони поспішили відлетіти до Вашингтона, щоб бути присутніми на запланованій церемонії в Білому домі.

Поміж присутніми виїмковими гостями в цьому відомому в усьому світі центрі політичних та інших рішень була і з'єднана родина Петра Рубана. Президент Рональд Рейган та віцепрезидент Джордж Буш тоді вирізнили шість осіб, яких вони особисто вітали і з якими вели розмови. Це був саме український правозахисник Петро Рубан, його спаралізований син Марко з іншими членами родини. Поруч з ними були командир відділів контраст доктор Генрі Зелая, голова Етіопської православної церкви, що стояв в опозиції до марксистського режиму в тій країні, архієпископ Абун Маттіяс, утікач з Камбоджі Січон Сів, голова комісії для підтримки людських прав у Чехословаччині Анна Фальтрус.

Президент Рейган тоді відкрив збори заувагою, що нещодавно у Сполучених Штатах Америки відзначали День Незалежності, а його країна прагне, аби всі народи змогли святкувати такий день. Перераховуючи народи, які втратили незалежність через комуністичну агресію, він ствердив, що свобода далі живе в тих народах та здолає комуністичний режим. Петру Рубану й іншим присутнім українцям особливо на серце лягли слова, коли Рональд Рейган закликав уряд СРСР довести справжню «гласність» і врешті знести берлінський мур, що ділить обидві Німеччини, а також запевнення, що ЗСА старатимуться стежити за виконанням Гельсінських угод і Декларації про людські права.

Президент США пригадав свою нещодавню подорож до Москви і зустріч з дисидентами та перечитав листа, що отримав від групи борців за права людини, у якому написано, що «ми не можемо уявити собі боротьби за людські права без боротьби за національні права націй». Ці слова викликали хвилю оплесків присутніх. Гучно плескав у долоні й Петро Рубан. Адже саме за це він боровся в союзі більше двох десятиліть. Після того президент представив доктора Генрі Зелая і розпочав учасникам зустрічі розповідати про Петра Рубана – в'язня одного з найжорстокіших советських ГУЛАГів. Повідомив, що той 1976 року виготовив твір лицарства і хоробрости – репліку Статуї Свободи як подарунок Америці на 200-ліття її Незалежності, і за те його арештували. Додав, що той критикував советський напад на Афганістан і що домагався виїзду свого сина на лікування у ЗСА.

«У січні цього року, – продовжував президент Рейган, – Марко дістав дозвіл приїхати у США на лікування. Перші слова Марка, коли він прибув до нас, були: “Я хочу стати на ноги”. Тоді ж він тримав зроблену своїми руками вишивку Статуї Свободи. Я щасливий, – говорив далі президент, – що можу вам сьогодні сказати, що Петро Рубан звільнений з ув'язнення і саме минулої ночі прилетів до ЗСА, щоб з'єднатися із родиною. Сьогодні Петро з Марком з нами...»

Своє вітальне слово президент, якого присутні часто переривали гучними оплесками, завершив запевненням усіх поневолених народів у світі, що Америка ніколи не забуде їхнього благання і ніколи не буде соромитися говорити правду. «Ваша боротьба є нашою боротьбою, і одного дня ви будете вільні».

Після підписання президентом США Рональдом Рейганом тридцятої прокламації про «Тиждень поневолених націй» втомлений, але щасливий, як стверджується в публікації популярної і впливової американської українськомовної газети «Свобода», Петро Рубан сказав про той великий «скок» із концтаборів ч. 36 та № 35 у Пермській області до городу рож у Білому домі у Вашингтоні. Він також розповів про свої перші враження у США, особливо відзначив молодих людей, їхню енергію і високий дух. Висловив також велику журбу за долю залишених у концтаборі Івана Кандибу, Івана Сокульського, Михайла Алексеєва, котрі й далі сидять в одиночних камерах. Тому він хоче зробити все, що в його силах, аби допомогти їм і щоб звільнити в союзі всіх політичних в'язнів. Петро Рубан також подякував усім, хто причетний до його звільнення і приїзду в Сполучені Штати.

Як згадує дружина іншого правозахисника Михайла Гориня педагогиня Ольга Горинь, зустріч 13 липня 1988 року з Рональдом Рейганом стала «здійсненням неможливого». Адже американський президент був готовий вислухати кожного дисидента. І це після того, як представники радянської влади, навіть дрібні чиновники державних установ відзначалися так званім комуністичним чванством, зверхністю до співрозмовників або ж вони взагалі уникали особистого спілкування з борцями за правду і справедливість. На тій зустрічі була повна зала людей. За чотирма столами сиділи по 10–12 чоловік. Запросили представників з усіх союзних республік. Від українців були В'ячеслав Чорновіл, який сидів за одним столом з Рональдом Рейганом, Іван Гель, Михайло Горинь, Ірина Калинець, Петро Рубан.

Йому, як і багатьом іншим учасникам тієї фантастичної і, здавалося, неможливої зустрічі, не вірилося, що позаду залишилися страшні часи брежнєвсько-андропівської епохи, коли КДБ мало необмежену владу над приреченими громадянами цієї, за висловом Рейгана, «злющої імперії», що виправляла дикі герці над поневоленими народами СРСР, а найбільше – над українським. Як писала тоді ж газета «Свобода», зашморг на шиях усіх підсоветських громадян був такої «мертвої хватки», що врешті сам Горбачов, який керував СРСР протягом останніх трьох років, побачив і зрозумів, що далі вже нікуди... Почалася так звана відлига.

Скептики, наголошувала газета, мабуть, слушно не мають до відлиги забагато довір'я, бо міняється голова, змінюється й тиск режиму, як маятник в годиннику туди-сюди. Але тепер, поки ще гласність і відлига існують, українець Петро Рубан, найкращий «народний умілець», як його називає Українська Гельсинська спілка, уже втішається всіма тими вільностями, які має кожний із нас тут, від найталановитішого до найменш талановитого, бо ми – вільні американські українці і ми ось знову дочекалися гарного дня – звільнення Петра Рубана й початку для нього і його родини нового життя в країні, де Конституція є справжнім законом, де президент є справжнім президентом, і де свобода людини є суттю життя, а не порожнім паперовим звуком...

Газета сердечно вітала нового члена української великої громади в Америці й бажала йому багато творчих злетів і осягів тут, де вільно дійсно розкрити крила для людини з Рубановим талантом і вмінням. Адже саме даний Богом талант, запалена Всевишнім у його серці іскра творчості й спонукали його ще багато років тому виготовити для цієї країни, яка постійно була присутня в його думках та уяві, прегарний подарунок – репліку Статуї Свободи, за що його й було запроторено до кривавого ГУЛАГу. Епітети ці написані не для красного слівця. Петро Васильович, як і його побратими з когорта в'язнів сумління: Василь Стус, Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл, Василь Овсієнко, Оксана Мешко та сотні інших, котрі найпершими стали на прою з колишньою комуністичною системою тюрми народів СРСР, на власні очі бачили ці жахливі холодні й брудні, смердючі й наповнені пацюками, карцери. На їхніх пошарпаних стінах, бетонних підлогах, вкритих цвіллю стелях залишилися навечно й червоні краплі крові Петра Рубана – звичайного українського хлопця, дитини Другої світової війни.

Та й звільнили Петра Рубана саме з такого жахливого карцера, де він постійно хворів через жорстокі умови утримання. Мабуть, яскравіше за всіх ці нелюдські умови описав Василь Овсієнко, який теж відбував там покарання. Так ось там в'язням навіть не вистачало повітря й руху. Прогулянку дозволяли робити раз на добу в оббитому бляхою дворику два на три метри, заснованому зверху колючим дротом, а на помості був наглядач. На вежах з чотирьох боків – автоматники. «З наших камер, – пише він, – було видно тільки огорожу за 5 метрів від вікна і трошки неба. Огорож різного типу сім, зокрема й під напругою, у периметрі заборонена зона становила 21 метр. Вода іржава та смердюча. Увесь одяг із смугастої тканини. Побачення дозволялося раз на рік. Пакунок до 5 кілограмів – один на рік після половини терміну, та і його штат зони намагався позбавити. Невиконання норм виробітку, як і будь-яке порушення режиму, каралися». І це неповний перелік усіх «принад» життя за сімома огорожами з колючого дроту. В'язні не перебільшували, коли говорили, що навіть їхні серця обплутані цими колючими дротами...

Але навіть у таких жахливих умовах Петро Рубан ще 7 листопада 1987 року, у сімдесяту річницю великого комуністичного свята так званої соціалістичної революції не побоявся заявити, що вважає себе політичним в'язнем і відмовляється від карної роботи та вимагає знесення суворого обмеження щодо листування та відвідин його родичами й друзями. Адміністрація табору відповіла на цю заяву тим, що посадила його в карцер. Саме в ньому він 30 листопада 1987 року зазнав другого серцевого удару. І тепер він, Рубан, має вкрай занедбаний стан здоров'я. Як згадує прилуцький підприємець і депутат міської та обласної рад багатьох скликань Олександр Козик, який зустрічав Петра Рубана після звільнення в Бориспільському аеропорту, учорашній в'язень сумління від безсилля аж хитався від вітру та раз у раз відхаркував зі своїх легень згустки запеченої крові. Навіть удома в нього ще довго трималася підвищена температура тіла, що вечорами доходила до 39 градусів за Цельсієм.

І вдома він не мав спокою, бо знав, що там, у карцері та ШІЗо (штрафному ізоляторі), караються, мучаться, але не каються і не просять пощади в осатанілих катів його побратими – такі ж украй виснажені і хворі Іван Сокульський, Микола Горбаль, Григорій Приходько, Юрій Бадзьо, Іван Кандиба... Та й знав він, що його дострокове звільнення терміном на три роки – це фактично єдиний «живий» подарунок президентові Рональдowi Рейганowi від генерального секретаря Михайла Горбачова. І зробили цей подарунок советські власті вимушено напередодні офіційного візиту президента Рейгана до Радянського Союзу.

Зробили «подарунок» під неймовірним тиском українських громад і об'єднань у вільному світі західної громадськості і урядів багатьох країн, зокрема ЗСА. Бо інших політв'язнів, яких чи не щоденно теж просила звільнити українська діаспора Америки, не тільки не випустили з-за ґрат, а ще й посилили на них тиск КДБ і табірної адміністрації. Окрім того, для посилення психологічного тиску на політв'язнів разом з ними поселили кримінальників-убивць. Зокрема, Бориса Ромашова, який скоював замах на життя Василя Стуса та Баліса Гаяскуса. Та він добре й розумів, що означає оте умовне звільнення на три роки. Це знову життя під постійним наглядом, під ковпаком міліції і спецслужб. І в разі навіть найменшого, мимовільного порушення ненормальних радянських законів йому, Рубану, до нового строку приплюсують оці не відсиджені три роки ув'язнення...

Але ж правду твердить народна мудрість, що Бог не без милості, козак не без щастя. Тепер він лише має дякувати Спасителю, бо розпочинає нове життя в новій країні. І звикнути до уваги преси та громадськості. За велінням совісті, Петро Рубан майже відразу після зустрічі з американським президентом відгукнувся на запрошення Українського Народного Союзу та почергово відвідав редакції газет «Свобода» та англomовного «Українського тижневика». Журналісти цих, а згодом і багатьох інших видань вільного світу, із захопленням слухали розповідь учорашнього смертника радянського концтабору, наполеглива праця з яким була його справжньою молитвою, словами якої звертався до Всевишнього за свою українську землю, її працьовитий народ. Не менш талановитим він виявився і в розмовному жанрі та художньому слові. Його думки та спосіб, у який він представляв свої важкі переживання двадцятидворічного ув'язнення, захопили слухачів. Тож і не диво, писала досвідчена журналістка «Свободи» Ольга Кузьмович, що час на розмові з редакційним гостем минав швидко, і вони всі без винятку покинули свою працю, щоб лише дізнатися про все те, що накопало в серці нашого нового «в'язня на волі».

«До речі, – пише авторка, – Петро Рубан ще ніяк не міг усвідомити собі, що він тут, на вільній землі, бо перехід із карного сибірського табору до Нью-Йорка не вміщується в реальність. Ось тому Рубан у розповіді часто повертався до своїх товаришів, що залишилися в тому пеклі, яке йому пощастило покинути». «Я сиджу тут у вигідному кріслі, – цитує журналістка слова Петра Рубана, – при застеленому столі, а вони далі караються у штрафному ізоляторі, у холоді та голоді». І далі постійно наголошує, що має тут обов'язок допомогти своїм товаришам до визволення та до поліпшення їхньої долі.

А він добре знає, яка це доля. Бо йому, тоді 48-річному, майже половину життя судилося сидіти по тюрмах та карних таборах. Тобто, майже половину життя він має «спецзнання» усіх знущань, випробувань, наклепів, постійного стеження за кожним кроком, які кадебівська система вправляє на політичних в'язнях. Йому, Рубану, як й іншим політичним невільникам, советська прокуратура приписувала різні проступки. Включно до злочинства. Хоч Левко Лук'яненко, як досвідчений правник, дав у своєму зверненні всі покази того радянського «кривосуддя», що довелося перетерпіти Петрові Рубану, советська система не поступилася ані на крок у своїх наклепах про його «кримінальні злочини». Характерно, що ні на йоту не поступився й сам Петро Рубан. Не помиляється давній

грецький епос, коли характеризує людей з ім'ям Петра як сильних, мужніх чоловіків, котрі стійко переносять невдачі та незгоди життя на шляху досягнення наміченого результату. А ще порівнює ім'я Петра з каменем та брилою. Він і справді, мов скеля, залишився непорушним і непохитним у своїх домаганнях прав для політичного арештанта, як і в підтримуванні своїх співтоваришів у неволі.

«Знаєте, – говорив на зустрічах з українцями діаспори Петро Рубан, – тюремний режим уміє так зламати людину, що через певний час вона забуває вже реагувати. Їй не хочеться нічого, а страх стає панівною силою».

Далі він розповідав, що окремі його ув'язнені товариші були зовсім байдужими до власної долі. Це ставало причиною того, що він розпочав між ними політичну акцію і спонукав їх до політичного бунту, до боротьби за статус політичного невільника всіма можливими за ґратами засобами. Закликав брати приклад з нього. Для цього відмовився одержувати заробітну плату за працю, що виконував у карному таборі, цим та іншими кроками довів, що він не кримінальний злочинець, а політичний в'язень.

Чітко і захопливо на редакційних та й на інших зустрічах звучали вдумливі погляди Петра Рубана про тодішню ситуацію в союзі й Україні та її майбутньому. Він висловлював думку, що запущений Михайлом Горбачовим процес перебудови є дуже поверховим. Він не бачить справжніх змін у суспільстві, особливо в Україні, і каже, що політика сталінізму далі існує, головню на провінції. Відзначив в Україні натиск політики русофільства. Це не змінюється тому, що підставою величності Росії є і буде бажання не мати окремої України чи Білорусі. Процес русифікації там не меншає, окрім останніх намагань цей стан поправити всіма легальними і нелегальними шляхами. Петро Рубан вважав, що тогочасну гласність треба використовувати там, де можна. І тому всі українці, які стали на захист мови, в цьому однозгідні, хоч і мали у використанні різні способи досягнути мети.

Уже тоді Петро Рубан відверто говорив, що русифікація України проявляється не лише в мові. Бо мова – це піна економічних і культурних процесів. І це мусимо мати на оці. Насамперед нам треба пам'ятати, що єдина централізована влада існує в Москві, і їй підкоряється все на чолі з КДБ. А ця влада є російською. Тому теж робиться все, щоб підкосити національні устремління, тому вбивається українське коріння, знищується українська історія. А без вирішення національного питання не можна нічого розв'язати і ніколи не можна відокремити людську свободу від національної.

«З такими проблемами доводиться нам усім сьогодні боротися, і як не будемо всі разом іти вперед – життя пройде повз нас», – мовив Петро Рубан. До цих слів передав волю українців, які залишилися жити на Батьківщині: дуже важлива єдність українців усіх тут, на вільній землі, і взаємне порозуміння поміж ними. Цього чекають усі. Після цього підкреслив, що в Україні дуже бажають знати про життя своїх побратимів на Заході, про всі прояви культурного чи політичного успіху і як нетерпеливо там чекають на зарубіжну пресу і вістки від них.

Уже на тій першій зустрічі в редакції «Свободи» журналісти зробили висновок, що Петро Рубан не лише художник, а й філософ, знавець історії. Та найголовніше, що він насамперед щирий український патріот, який зумів запалити іскру того українства серед товаришів неволі, незважаючи на панівний там страх. «Який, – ставить запитання газета, – вогонь він може запалити серед нас тут, на волі!?» Він дійсно не тлів, а ніс факел із запаленим вогнем, аби освітлити дорогу для визволення України з імперської комуністичної неволі. І як тут не згадати слова із Святого Письма «...А хто чинить правду, іде до світла, щоб виявились його діла, бо зроблені вони в Бозі...»

У зв'язку з цим не можна оминати й зустріч Петра Васильовича з українською громадою Філадельфії. Її підготувала Організація «Американці в обороні людських прав в Україні», яка, за словами її очільниці Уляни Мазуркевич, вела в останні роки жваву акцію в його обороні, зокрема й свідченнями перед поштовою комісією Конгресу США. Зустріч відбулася в Українському Освітньо-Культурному Центрі. Петра Рубана громада зустріла там гучними оплесками. І він насамперед подякував від свого імені й від друзів, які залишилися в таборах союзу, «психушках» і на так званій «радянській волі», діаспорянам за ту титанічну працю, яку вони десятки років виконують у вільному світі, захищаючи національні та людські права. Ця праця увінчалася тим, що й він тепер на волі і має можливість донести до людей слово правди про советські концтабори для незгодних з політикою комуністів. Наголосив промовець, що видається навіть дивним те, що комуністи пішли на так звану «демократизацію», і що ця справа є складна і досі ніхто не знає її формули ні на Заході, ні в самому СРСР.

«Реабілітують, – говорив він, – тих, хто був вбитий ними в тридцяті-сорокові роки, і водночас вбивають Стуса, нищать інших політичних в'язнів... Людину, яка не погоджується з ними, у якої хребет викривлений в інший бік, а не в той, у який би хотіла советська дійсність, мучать холодом, голодом, мучать тим, що людина не бачить Божого світу. Скрізь, де з'являється комунізм, там проявляється і знищення людини».

Далі Петро Рубан підкреслював, що тільки національний, свідомий рух спроможний зруйнувати тоталітарний режим. Тільки національно свідомі елементи, а особливо національно-демократичний рух в Україні здатний протиставити свої потенції в реалізації і здійсненні тих ідей, що близькі й дорогі не тільки населенню України, але й Заходу. Додам, що детальну публікацію про долю недавнього в'язня советських таборів з двома світлинами Петра Рубана та його родини у вересні того ж року зробив журналіст Френк Догерті в газеті «Філадельфія Дейлі Ньюз». Автор публікації повідомляє читачам, що ще 1977 року Петро Рубан був «адоптований» до авторитетної організації Міжнародна Амністія, перед концертом якої він мав виступати в Філадельфії, але запізнився з Вашингтона, де зізнався як свідок перед Гельсинської комісією.

Приємну нагоду зустрітися й вислухати правозахисника Петра Рубана мала й українська громада в Йонкерсі. Перед зустріччю з громадою з допомогою перекладача Романа Зварича Петро Рубан дав інтерв'ю представникам місцевої американської преси. Він детально описав «принади» нелюдяно-злочинного в'язничного режиму і висловив свій погляд на теперішню ситуацію в московській імперії, охарактеризувавши заходи Горбачова як спробу обдурити Захід і замаскувати справжню дійсність. У півторагодинному виступі Петро Рубан акцентував увагу громади не на особистих стражданнях і тортурах, а робив акцент на облудності горбачовських гасел так званої перебудови і гласности порівняно з реальною дійсністю. Наголошував, що в союзі найжорстокіша і знущальна система примусу залишається такою ж тотальною, а злочини проти людського, національного закладені в самій суті комуністичної ідеології.

Знайомство з життям українців в Америці викликало в нього подив, і він висловив пошану за збереження української культури, мови, традицій, а також за виховання молоді в українському дусі. Разом із громадою, а на зустрічі було більше 125 чоловік, Петро Рубан співав славень «Ще не вмерла Україна» і сказав, що такий спів та й тризуб на сцені заборонені в союзі і за його виконання можна загримити на багато років за ґрати. Така атмосфера зустрічей додала Петрові ще більше сили і натхнення вже у вільному світі продовжувати свою невтомну боротьбу за суверенні права українського народу. Про це він

мовив перед американським Конгресом, на інших зустрічах, де ставав в оборону політичних в'язнів советських ГУЛАГів, розкривав суть комуністичної імперії зла.

На інших зустрічах Петро Рубан розповідав про працю Української Гельсинської групи, про трагічну долю, яка зустріла членів тієї групи та про її перехід в нову і якісну форму – Українську Гельсинську спілку, яка вже видала свої програми і документи. Ділився думками, що у США, Канаді, Австралії варто розширювати культурні зв'язки з радянською Україною. Розумів та говорив, що це складна справа, та все ж не годиться її відкидати і бойкотувати. Непокіювся тим, щоб не допустити, щоб Чорновіл, брати Горині та інші в'язні совісті, які останньою голосно заявили про себе на цілий світ, знову опинилися в таборах і «психушках» або були викинуті советською владою за кордон. Вони не бажають виїжджати з України на Захід не тому, що вони вас не люблять, але тому, що вони люблять свою Україну і свою роботу, наголошував Петро Рубан.

Невдовзі Петра Рубана покликали бути почесним гостем місцевих українців у святкуваннях тисячоліття Хрещення України та відзначення Листопадових роковин у каліфорнійських містах Лос-Анджелес та Сан-Дієго. Там відомого борця за людські й національні права теж чекали не тільки задушевні розмови із земляками, а й зустрічі з місцевими засобами масової інформації. Але повернемося в реалії того життя, які супроводжували його в Союзі і, зокрема, поневоленій Москвою Україні.

Украдена свобода

Уперше про Петра Рубана мені довелося почути під час строкової служби в радянській армії. Восени 1974 року солдатів нашого авіагарнізону зібрали на відкриті комсомольські збори. На порядок денний тоді винесли питання персональної справи нашого сержанта українця Вадима Веремейчика. Уже на зборах ми дізналися, що в нього старша сестра вийшла заміж за іноземця і живе тепер десь за океаном. Ніби у своїх листах вона вихваляє там «райське» життя капіталістів. А він, її брат Вадим, мав необережність десь у «курилці» розповісти про це солдатам. «Секоти» ж чи «стукачі», яких багато розплодили спецслужби в солдатському середовищі, донесли на сержанта в особливий відділ полка і його вирішили привселюдно «розіп'яти на хресті». Щоб іншим була наука тримати язик за зубами.

Тоді ж на зборах виступали офіцери з великими зірками на погонах. Вони повчали солдат вести боротьбу проти таких «покидьків», серед яких називали імена багатьох радянських політв'язнів. Ось тоді й пролунало прізвище Рубана. Мені особливо воно запам'яталося, бо він був із Сумщини, а згодом переїхав жити й працювати на мою рідну Чернігівщину. А в армії, коли ти далеко від отчого дому, такий земляк – це вже майже родич. Отож той Рубан, говорив хтось із промовців на зборах, «разом з однолітками пограбував касу, аби забезпечити грішми націоналістичну організацію, що бореться проти радянської влади, яка чомусь йому не подобається».

Коли я звільнився після служби в армії в запас, мав гріх глухими вечорами й ночами слухати «Голос Америки», радіо «Свобода», «Німецьку хвилю», «Бі-Бі-Сі» та інші так звані «ворожі голоси з-за бугра». У тих передачах часто звучало прізвище Рубана із Прилук. Воно було поруч з Андрієм Сахаровим, Натаном Щеранським, Володимиром Буковським, Левком Лук'яненком, В'ячеславом Чорноволом, Василем Стусом, генералом Петром Григоренком, Іваном й Надією Світличними та іншими в'язнями совісті. Трохи пізніше, коли розпочав лопатися на клепки кадовб під ім'ям радянський союз, мене направили працювати в Прилуки.

Дивно, але ім'я Рубана тут звучало рідше, ніж у передачах «забугорного» радіо. Бо в часи президенства Рональда Рейгана воно тоді напередоки розповідало про участь Петра Рубана разом з іншими в'язнями совісті із радянського союзу в дебатах Гельсинської комісії конгресу у Вашингтоні, інших американських та міжнародних структурах із захисту прав людини та інших актуальних і злободенних проблем міжнародної політики. Навіть на мітингах у Прилуках, організованих на зорі боротьби за відновлення незалежності України, місцевими рухівцями, прізвище Рубана не згадували.

Мовчали про патріота й Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл, котрі під час президентських перегонів та виборів до Верховної Ради приїздили зустрітися з виборцями Прилуцької округи. І це про людину, яка була і назавжди залишиться однією з найколеритніших фігур в історії національно-визвольного руху України 70-х–80-х років ХХ століття. Людину, яка відсиділа в радянських в'язницях майже 23 роки. З них 123 дні в карцері. Це більше ніж В'ячеслав Чорновіл і майже стільки ж, як Левко Лук'яненко, який свого часу подав могутній голос протесту на захист Петра Рубана за його постійні переслідування владою. Людину, захистити яку просив президентів США Ніксона та Рейгана академік зі світовим ім'ям, лавреат Нобелівської премії Андрій Сахаров. За всієї неповаги й зневаги до нього, бо саме він разом з Ігорем Курчатовим не спав дні і ночі, щоб подарувати людоджеру Сталіну атомну бомбу, його авторитетне слово зрушувало, здавалося б, навіки обледенілу справу звільнення нашого земляка.

Також попри всі негативні риси свого характеру голос у захист Петра Рубана тоді подав і російський письменник теж лавреат Нобелівської премії Олександр Солженіцин. Він написав аналогічне клопотання на захист Петра Рубана й адресував його американському конгресу. Цей же Солженіцин, що згодом став україноненависником, передав кореспондентам американських ЗМІ документи, у яких стверджувалося, що советська політична поліція ув'язнила українського скульптора Петра Рубана, який, за словами публікації газети «Свобода», «у своїх вільних хвиликах займався виготовленням скульптури для вшанування 200-річчя Американської Незалежності. Рубан, згідно з інформаціями, уже раніше відбув 16 років концтаборів за український націоналізм і весь час перебував під пильним наглядом КДБ. Тепер советський суд обвинуватив його за “нарушення советських законів, приватну торгівлю і привласнення державного майна”... Відповідні документи Олександр Солженіцин передав кореспондентам Джеймс Ф. Джеффордс зі стейту Вермонт, у якому проживав письменник. Документи про засуд Петра Рубана Олександр Солженіцин одержав від Московського комітету оборони людських прав і Комітету нагляду над виконанням Гельсинської угоди».

Ще в травні 1977 року потужний голос протесту пролунав від головного виконавчого комітету Українського Народного Союзу. У заклику «Рятуймо українських політв'язнів у ССРСР» він на весь світ заявив про посилення терористичних акцій советських режимників проти інакодумних у Советському Союзі взагалі і в Україні зокрема. Одним із приводів до такого заклику став мужній виступ президента Джіммі Картера і його уряду в обороні людських прав напередодні міжнародної Європейської конференції в Белграді. У програмі її проведення передбачався аналіз виконання постанов щодо людських прав сигнатурами Заключного Акту Гельсинської угоди в усьому вільному світі і, зокрема, в Америці, де продовжується могутній рух в обороні ув'язнених тероризованих і переслідуваних дисидентів у ССРСР, між якими одне з перших місць займають українці. У Заклику Головного виконавчого комітету УНС наголошується, що акцію в обороні наших переслідуваних окупантом братів і сестер ведуть «наша світова надбудова, СКВУ, ведуть її наші центральні

крайові репрезентації, Український конгресовий комітет Америки, Комітет українців Канади...»

Тоді ж вирішили посилити ведені акції в обороні та для рятунку українських політв'язнів, використовуючи спеціальні можливості у Вашингтоні. Комітет закликав масово висилати листи, телеграми чи телефонувати до своїх законодавців: сенаторів та конгресмена округи і просити їх заступитися за українських дисидентів, недавно заарештованих членів київської Української групи нагляду над виконанням Гельсинських постанов Миколу Руденка, Олексія Тихого, Мирослава Мариновича, Миколу Матусевича, Валентина Мороза, В'ячеслава Чорновола, Юрія Шухевича та всіх інших українських політичних в'язнів. «Наші брати і сестри в Україні жертвують усім: своєю волею і навіть життям, щоб обороняти свої потоптані ворогом-окупантом людські і національні права. Пожертвуймо і ми бодай цим малим нашим трудом і коштом на їх оборону», – так завершується Заклик головного Екзекутивного Комітету УНС.

Коли в Білому домі змінився господар, організації української діаспори і, зокрема, Крайова Пластова Старшина, Крайова Управа Спілки Української Молоді Америки закликали інші громадські об'єднання українців нав'язати контакт з новою адміністрацією президента Рейгана, щоб «мати вплив на ставлення цієї адміністрації до порушення національних та людських прав, зокрема, прав народів, що перебувають у складі так званого СРСР». Передбачалося писати листи з побажаннями до українських політичних в'язнів та надсилати копії цих листів на адреси офіційних представників советського союзу. Пропонувалося долучитися до акцій протестів проти ворога цілого людства і України та проти його відпоручних, які прибувають чи перебувають на території США, різними акціями, демонстраціями й іншими легальними діями, які на місцях українська молодь зможе здійснити, використовуючи власну ініціативність і парадність-бойкоти відповідних делегацій, представників, науковців. «День солідарности з політичними в'язнями, – закликають діаспоряни, – повинен стати для української молоді, її батьків і цілої української громади в ЗСА стимулом до розгортання повної акції та глибокого духовного єднання з нашими братами і сестрами, переслідуваними російсько-комуністичним режимом в Україні».

Не залишилася тоді осторонь справи захисту й авторитетна організація Міжнародної амністії. Людина, яка на відміну від своїх соратників не претендувала ні на папаху депутата Верховної Ради, ні на булаву президента України, Петро Рубан, який мав світлу голову, яскраву харизму, мислив категоріями світового українства, мав задатки бізнесмена і розумів, яке місце повинна займати молода незалежна держава Україна в сучасному глобальному і жорстокому світі, прагнув бути справжнім як у мистецтві та творчості, так і в житті, а не на політичному поприщі.

Саме цим можу пояснити те, що протягом тривалого часу, незважаючи на численні позитивні публікації в зарубіжній пресі, і не тільки української діаспори, на його Батьківщині згадка про Петра Рубана була майже неможливою. Навіть під час розпаду Радянського союзу політична цензура нещадно викреслювала його ім'я з газетних та журнальних публікацій, а відповідні спецслужби брали під свій неослабний нагляд кожного, хто намагався проявити до нього свою зацікавленість. Ось чому в суспільстві склалися далекі від об'єктивної реальності уявлення про Петра Рубана. Вони ж не давали змоги розкрити справжню роль цієї людини із дійсно складним, суперечливим характером та й справді непересічної особистості в історії національно-визвольного і правозахисного руху та українського дисидентства загалом.

Звісно, що в Прилуках мої журналістські шляхи-дороги невзабарі пролягли до місцевого меблевого комбінату. Туди, де творив своїми вмiлими руками неповторну красу

різьбяр Петро Рубан. Де він із різнокольорових шматочків дерева, шпону «будував» картину із неповторним враженням від малюнку. «Най будем щирі!» – це сакраментальне гасло Каменяра, підхоплене свого часу Василем Стусом, стосується й творчости та великого таланту Петра Рубана. Ніхто ж не заперечить, що ті сувеніри засвідчували піднесення душі через мистецтво, очищали і освітлювали, викликали емоції потрясіння її, виховували людину. Автор своїми виробами давав поштовх творчим амбіціям людей, і вони одержували від виплєканих руками митця різноманітних сувенірів моральне задоволення. Якщо хочете, катарсис, хоч, можливо, для декого це звучатиме й занадто патетично. Але це так!

Ішов до тих людей, з якими поруч працював, жив і плекав красу, де мріяв про щастя з двома крилами-отими поетичними класичними виноградом і трояндами – красивим і корисним. Саме до тих людей, яких ще нещодавно нещадно «пресували» співробітники прокуратури, міліції, особісти-кадебісти, аби й протизаконними методами видавити з них фальшиві свідчення, що б підтверджували вину Петра Рубана про крадіжку з комбінату кленового та дубового шпону або ж меблевого лаку. Честь і хвала тим людям, які не взяли гріх на свою душу. Навіть під час судового засідання так ретельно пересіяні правоохоронцями через сито свідки не підтвердили, що ці матеріали брав Рубан на комбінаті. Тоді суд заявив, що Рубан завдав шкоди і збитків комбінатові, але дирекція представила аргументовані докази, що за період праці Рубана на комбінаті тут не зафіксували жодних втрат. Навпаки, до приходу Рубана відходи цього шпону вивозили на міське звалище, де спалювали як непотріб. Ще й мали витрати на його транспортування. А Петро Рубан, який мав Божу іскру таланту й творчости, з цих відходів робив ексклюзивні речі, справжні шедеври мистецтва, що давали прибуток і приносили славу підприємству. Уже 1975 року Прилуцький меблевий комбінат виборов перше місце в тогочасній Україні за виготовлення оригінальних сувенірів. У цій майстерні він працював один. Отже, без тіні сумнівів можна стверджувати, що це він здобув для комбінату почесне місце і славу в республіці.

І я не згоден з одним прилучанином, який сказав, що Петро Рубан мало кого до себе допускав. Так, були окремі епізоди. Але разом з тим є більше випадків, коли люди самі ігнорували його. Бо ж це «ворог радянської влади», «антирадянщик», «націоналіст», «дисидент», потиск руки якого (я вже мовчу про спілкування) може обернутися потраплянням під ковпак спецслужб, коли тягатимуть по міліціях-поліціях, особістах-кадебістах, випитуватимуть, про що й як говорили, що пили-їли, з ким спали-гуляли і так далі.

«З приємністю згадую наші зустрічі з Петром Васильовичем, – хвалиться український художник з Прилук Степан Вербещук. – Їх було небагато, але кожна приносила нам спільну користь від спілкування. Розмовляв пан Петро спокійно, урівноважено. У його словах не відчувалося пафосу, геройства, не було агресії чи злості на владу».

Там же, на меблевому комбінаті директор Іван Безпрозваний без тіні сумніву з гордістю ще раз сказав, що представники колективу підприємства під час судового засідання горою стали на захист митця. Та тільки хто ж дослухався до їхнього праведного слова. Тоді ж радянське кривосуддя, як охарактеризував правову систему тодішнього союзу Левко Лук'яненко, вирішило звинувачувати Петра Рубана за статтею кримінального кодексу, що передбачала покарання за поширювання завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять радянський суспільний та державний лад.

Повідали тоді мені й про непрості сторінки життєпису Петра Рубана. Народився Петро Васильович 10 січня 1940 року в невеликому селищі поруч з містом Конотопом. Отим самим, де міфічні відьми літають і про який місцевий поет Олексій Примак писав:

*Я таємниці з цього не роблю –
Над Конотопом древній дух витає.*

*І кожну ніч – скажу вам – наяву
Тут конотопська відьма пролітає...*

На мій погляд, як би там не було, але цей образ відьми, що й дотепер широко використовується як поетичний бренд міста та його околиць, своєю магічною силою вплинув і на долю Петра Рубана. Скажете, містика. Не знаю, але не стверджуватиму і не заперечуватиму. Ліпше вникнемо в його життєві перипетії, які прямо-таки переслідували його змалечку і до смерті. Коли до справжнього героя України не прийшли віддати останню шану навіть ті, за кого він просив захисту й пощади за несправедливі переслідування, з ким ділився в застінках карцерів найсокровеннішим. Не говорячи вже про шматок хліба насущного.

Дитинство Петра було складним. Як, до речі, у багатьох його ровесників тієї пори. Адже на порозі стояла Друга світова війна з усіма її катаклізмами. Батько був військовим льотчиком. Під час виконання бойового завдання не повернувся з польоту і потрапив у полон до фашистів. Звісно, за це радянські спецслужби записали його до «ворогів народу» – солдати, а тим паче офіцери так званої країни рад, не мали права потрапляти в полон до ворогів. За яких обставин це відбувалося, нікого не цікавило. Усе це з роками відбилося на формуванні характеру хлопця, у якого накопичувалася злоба через несправедливість влади і системи. Уже з роками, коли до Петра Рубана прийшла заслужена слава справжнього митця і визнання, а з ними і певний матеріальний добробут, він не міг змиритися з недоліками радянської системи життя і виховання і не міг не критикувати її. Хоча йому представники системи обіцяли ледь не золоті гори за мовчанку й прихильність до влади. Згодом мама, яка працювала в торгівлі, вдруге вийшла заміж. Знову за військового. Але життя продовжувалося не медове. Що означало пережити голодні й холодні 1946–1947 роки?

Щоб вижити, доводилося вдень і вночі повзати голим животом по колючій стерні і збирати загублені колоски. Не раз одержував замашних ударів нагайкою від колгоспного об'їждчика. Він поважно сидів на коні і безжалісно лупив хлопчаків та дівчаток. За що калічили дітей? За те, що самотужки рятувалися від голоду. До речі, старших людей за подібні дії, кваліфіковані під розкрадання соціалістичної власності, тоді заганяли в Сибір чи Магадан або ж в інші місця вічної тайги та мерзлоти. Як згадував Петро Васильович в одному інтерв'ю для преси, загублені колоски категорично забороняли збирати, хоч поле тут же орали і ці рятівні зернятка накривало свіжою ріллею. До речі, зовсім поруч це поле орали його мама й брат, але кинутися на поміч йому, малому, не сміли, бо самі б одержали ударів батога або ж, чого доброго, могли б загриміти до білих ведмедів, бо тоді б не виконали норму виробітку і бригадир не записав трудовень. А за кожен той день трудової участі давали в кінці року двадцять копійок та двісті грамів хліба. Ніби тюремна пайка. Щоб люди не розжирили...

Терпів й інші незгоди. У тому ж інтерв'ю Петро Васильович згадував, як бабуся перев'язувала півневі дзьобика, щоб він, не доведи Господи, не закурикував. Таку ж езекуцію проводила вона й над куркою, щоб та була безголосою. Бо якби хтось із птиці подав голос у сарайчику, її б моментально перерахували і на зайву голову несучки чи когутака податкові інспектори, які нишпорили вулицями та людськими подвір'ями з ранку до ночі, негайно наклали б додаткові податки. «Чи не ганебна це сторінка радянської дійсності, де винищувався власний народ?» – справедливо обурювався Петро Васильович.

До цих слів додаю, що саме тоді в голові малого Петрика закладалася ненависть до несправедливої комуністичної системи й суспільного устрою. Він усе це просто зненавидів, що пізніше проросло добірним зелом і зробило його велетнем патріотичного українського духу. І вже пізніше, у казематах КДБ на вулиці Володимирській у Києві, співробітники

органів намагалися з'ясувати, звідки в нього та його ровесників, які вирости і виховувалися, на їхнє переконання, «в умовах найсправедливішого у світі суспільства», стільки злоби й ненависті до цього устрою і звідки в Конотопі чи тому ж Жданові з'явилися націоналісти. Адже, за словами самого Петра Васильовича, до лав організації українських націоналістів він вступив 1959 року в тому ж Жданові. Там же, за наказом Проводу організації, уперше став зі зброєю в руках на боротьбу з окупаційною комуністичною системою. «Їхній куций розум, – говорив пізніше Петро Васильович, – так і не міг зрозуміти, що радянська дійсність сама провокувала ненависть до себе». І вони вважали, що націоналісти можуть народжуватися лише десь на Галичині чи інших теренах західних областей України, де збройний спротив тривав ледь не до завершення шістдесятих років, коли й відбувалася його розмова з кадебістами.

У школі навчався непогано. Дослідники пишуть про схильність і до точних, і до гуманітарних наук. Стверджують навіть, що міг навчатися значно ліпше. Але ж... У кого із старшокласників не було так, що книжки в сумці, а щось інше на думці. Отож торувати дорогу в технікум не став. Показав приклад ровесникам і за путівкою подався на так звану ударну комсомольську будову. У Маріуполь, тоді звався Жданов. Оскільки змалечку майстерно вихвещував наліво й направо сокирою, володів рубанком та іншими інструментами, записався в столяри. Але замість вікон-дверей чи стільців-столів зводив на новобудовах каркаси для доменних печей. З міста над Азовським морем парубчак подався продовжувати свої трудові університети на шахтарській Донбас.

Постійне недоїдання в дитинстві далось взнаки. Навіть уроки мами, у якої за плечима був досвід виживання в голодоморні тридцяті роки, і яка навчила сина робити вітамінні салати з листків кропиви, кульбаби, калачиків та інших придорожніх трав, не допомогли. І хто тоді міг знати, що набутий від мами досвід порятунку від голоду знадобиться йому в радянських концтаборах. Його, так би мовити, колега по нещастю, колишній дисидент з Хмельницького Кузьма Матвіюк пізніше згадував, як Петро Рубан таємно від охорони вищипував під колючою проволокою зони молоді листочки кропиви, кульбаби, калачиків, інших дикорослих трав та готував з них неперевершені смачні салати і годував ними в'язнів. Так рятував їх і себе не тільки від голоду, а й від цинги та інших болячок.

Але на Донбасі, де він прагнув знайти добрий заробіток, трапилася осічка. Бо ж правильно десь у ті роки робітник Шосткинського військового заводу Юрій Новосьолов написав над віконечком каси заводоуправління: «Добре із грошима жити, якщо Микиту Хрущова похоронити...» Хоронити генсека партії Петро тоді ще не збирався, бо тільки самотужки поруч з освоєнням науки будівництва вивчав ази політики та економіки. А ось про те, що треба матеріально підтримувати брата й сестричку, які залишилися в Конотопі, уже знав добре. Але через худорбу та слабке здоров'я його на шахті вугільній не повели в забій, як співали тоді в популярній пісні. Мрія про добрі заробітки на підземних роботах у шахті розтанула ранковим туманом над Азовським морем.

Донбас тієї пори був схожий на кримінальний відстійник союзу. Відродження зруйнованих промислових підприємств всіляко рекламували як ударні комсомольські новобудови. Споруджувати їх направляли засуджених бандитів, злодіїв, інших людей, котрі не ладнали із кримінальним кодексом. Жити в такому злочинному середовищі «малинника» відірваній від рідного дому молодій людині було напрочуд складно. Тим паче, що на кожному кроці стикалися з несправедливістю, обманом, зневагою керівництва. Це викликало лють, кров вирувала, виникало бажання помститися. Ось і Петро не витримав. Разом із групою таких же незадоволених ровесників «пішов брати касу» шахткому. Водночас завдали тілесних ушкоджень сторожу.

Після цього в Петра Рубана вперше відібрали свободу. Олександрівський народний суд Донецької області, який розглядав цю кримінальну справу, відміряв підозрюваному Петрові Рубану вісім років позбавлення волі. Але у вирокі замовчали справжні наміри юнака, а вказали лише «кримінальний момент». Тобто, спробу пограбування. Звісно, це боляче вдарило по юнакові, який лише ступив на самостійний життєвий шлях. В оцінці цього першого вироку схрестилися дві думки. Правоохоронці стверджують про звичайну кримінальну справу. Я ж схилиюся до думки, відстоюваної в зарубіжній публіцистиці закордонними юристами. Вони докопалися, ніби вже тоді Петро Рубан здибався на Донбасі з рештками націоналістичного українського підпілля, що діяло тут у роки Другої світової війни. І ось для фінансового забезпечення діяльності антирадянської націоналістичної організації енергійні хлопці, які не могли терпіти несправедливості, які постійно бачили розходження комуністичних лозунгів зі справжніми справами в житті й роботі, вирішили «йти на діло».

Додам, що страдницький шлях Петра Рубана розпочався в постсталінський період. Після смерті Йосипа Сталіна і поступової лібералізації політичного режиму в СРСР водночас зі зміцненням влади Микити Хрущова, особливо після XX з'їзду партії, у союзі настав новий період історії. Його назвали «відлигою». У цей час виникає й рух іншодумців. Або ж дисидентів. Це пов'язують з виявом специфічних форм опозиційного авторитарному комуністичному режимові сприйняття й осмислення соціальних, економічних, політичних, національних, духовних і релігійних аспектів радянської дійсності та напрацьованої на їхній основі відповідної поведінки. Так склалося, що в союзі основоположною умовою існування іншодумства була власне комуністична політична система. Саме вона зі своєю шостою статтею в Конституції про керівну роль єдиної в країні партії встановлювала, регулювала, змінювала й контролювала межі дозволених і недозволених думок. Але навіть тотальний контроль не міг зупинити інтелектуального й політичного ішодумства до комуністичного режиму.

Таке мислення захопило й Петра Рубана. Про це знали правоохоронні органи. І перший тюремний вирок 19-річному синові репресованого радянського офіцера, який безвісти зник у застінках ГУЛАГу, винесли на початку отієї «відлиги», 1959 року за кримінальною статтею. Характерно тут те, що це збіглося з часом вступу молодого патріота до лав Організації українських націоналістів. Отієї, для якої треба було знайти фінансові ресурси. Тоді ж іншодумство або ж дисидентство та вступ у націоналістичну організацію комуністична влада розцінювала й прирівнювала до криміналу. Саме цим і пояснюється такий жорстокий вирок молодій людині за перший не такий уже й зухвалий злочин без людських жертв. Жахливого покарання додає, безумовно, й той факт, що підозрюваний є сином репресованого ворога народу.

На підтримку такої версії наштовхує і факт, підтверджений працівниками житомирської колонії № 4, де відбував покарання Петро Рубан. Саме вони зафіксували, що за ґратами Петро дбав про свою освіту, читав роботи з філософії, історії, політичної економії. Тобто, самотужки прагнув розібратися в процесах економічного та політичного життя. Вивчення і заняття філософією, опанування історії рідного народу спонукають юнака до роздумів. Безперечно, такі думки призвели до конфлікту з владою. Правильніше б сказати, не з владою, а з її представниками – бюрократами-сталіністами, котрі ототожнювали себе з цією владою, кастою обраних, як вони себе уявляли, ледь не святих із німбом навколо голови.

Такий розвиток подій значно впливає на його біографію. Але це не притупило розум юнака і не зменшило в нього й так уже чималого інтелекту. Він дав зрозуміти, що на ноги спинається не тільки розумна людина, а інтелектуал, мистець, художник. Вважаю, саме тому

в особисту справу в колонії записали навіть те, що Петро Рубан значну частину тих невеликих коштів, що вдалося заробити в колонії, витрачав для закупівлі через «книгу-поштою» літератури та періодики.

Жага до читання, до освіти, очевидно, так налякали міліцію, що її представники навіть після звільнення з колонії регулярно приходили в прилуцьку бібліотеку і перевіряли читацький формуляр свого підопічного. За словами Ольги Лукаш, котра більшу частину свого життя віддала бібліотечній справі в місті, Петро Рубан був одним з найактивніших читачів бібліотеки і його зацікавленість книгами була найрізноманітнішою. Від художньої – до політичної і мистецтвознавчої. Хоча що він міг почерпнути для розширення світогляду в так званому марксистсько-ленінському соціалістичному реалізмі?!

Хоча самі ж «контролери» його життя, які регулярно читали його конспекти та нотатки прочитаного, не могли приховати правду і писали в документах, що Петро Рубан під час прочитання невідомої для нього літератури, конспектування і співставлення низки найважливіших положень помічав очевидну невідповідність між теорією і практикою соціалізму, проголошеними гаслами і їхнім реальним утіленням у життя. Про життя Петра Рубана під ковпаком негласних наглядців свідчить і запис про те, що під час розмов у колі своїх однодумців він часто обговорював болючі питання історії України, зокрема намагався зрозуміти справжні причини голоду в тридцятих роках, про який знав від мами та родичів, масових незаконних репресій другої половини тридцятих років, що завдали українському суспільству непоправної шкоди.

Ось так крок за кроком у Житомирській виправно-трудова колонії склався своєрідний політичний гурток. За словами автора публікації «Поклик Петра Рубана» Олега Бажана, його учасники прагнули не лише осмислити коло назрілих проблем, а й зробити свій внесок у розв'язання їх. Його учасники все більше і більше замислювалися над необхідністю створення нової організації (партії), яка б узяла на себе проведення просвітницької роботи серед населення, формування прогресивної громадської думки. На засіданнях «гуртка» в загальних рисах виробили програму нової організації. Вона включала в себе цілу низку політичних і економічних вимог, серед головних – здобуття державної незалежності України. І це на початку шістдесятих років! Саме незалежність, за їхнім задумом, мала стати гарантом вільного розвитку української нації, піднесення економіки і культури. Бо це ж нікуди не годиться, мислив Петро Рубан, що комуністична партія України залишається слухняним виконавцем волі союзного партійного керівництва. Наслідком шовіністичної політики Москви вважали й питання русифікації України, скорочення чисельності українських шкіл, звуження вжитку української мови. І коли з роками в родині Петра Рубана постало питання про здобуття початкової освіти дітьми, то він однозначно висловився, що вчитимуться вони лише в українській школі рідною мовою. Це вже був справжній протест проти системи. І він викликав у Прилуках, де все більше шкіл переводили на російську мову викладання предметів, бурхливу хвилю обговорення серед людей.

Навіть під час зустрічей із земляками на американській землі він розповідав не тільки про пережиті фізичні катування, а й моральні, які йому довелося пережити нарівні із табірним голодом і холодом. Він неодмінно розповідав про радянське кривосуддя, якого зазнав, коли з нього намагалися зробити звичайного злодіяшку за збирання відпадків дерева на інтарсійні вироби до приписування йому «протисовєтської пропаганди», навіть тоді, коли цитував думки із офіційного економічного журналу та й за вимогу навчати дітей рідною мовою згадував.

Тоді ж у колонії на засіданнях гуртка в'язні також говорили про необхідність передбачення ввести господарську самостійність підприємств, забезпечення права робітників

самостійно розпоряджатися результатами своєї праці. Малася на оці підтримка всіх форм сільськогосподарського виробництва, виборність керівників усіх ланок. Обґрунтовували вони й майбутній устрій України з парламентсько-президентською формою правління.

Зрозуміло, що захоплення Петра Рубана питаннями історії, політики, філософії, зростання національної свідомості не пройшли повз увагою керівництва колонії. Вони викликали в нього стурбованість, підозру й тривогу. Олег Бажан простежує це на підставі характеристик засудженого. Він наводить таку статистику: якщо 1965 року керівництво колонії відзначало зразкову поведінку Петра Рубана, його сумлінне ставлення до праці (мав 9 подяк і одну почесну грамоту) і воно вважало можливим застосувати до нього помилування, то пізніше вже характеризувало в'язня як злісного порушника режиму. Гірше того: рекомендували після відбуття покарання поставити його під адміністративний нагляд.

Після звільнення 1967 року з колонії Петро Рубан повернувся в Конотоп. Здібний з дитинства до малювання він влаштовується до місцевого автотранспортного підприємства 18012. Одружується. Його не полишає мрія позбутися «лавр» самоучки-художника, тому планує здобувати освіту в спеціалізованому навчальному закладі, аби писати не тільки лозунги й транспаранти та малювати політичні плакати, а стати справжнім живописцем. Але, як мовиться, людина планує, а Бог керує. Так і в долі Петра Рубана. Вона склалася так, що він не зміг здобути вищу художню освіту. Добре це чи погано, важко сказати. Тут, на мій погляд, варто прислухатися до мудрої думки Левка Лук'яненка. Він зауважив, коли б Петро Рубан здобув її, він би став, либонь, добрим художником. А може, й ні. Виш допомагає оволодіти технікою та сприяє розвиткові тих здібностей, що їх дала людині природа від народження – і не більше. Рубан працював художником у парубоцькому віці, але в наступні роки його все дужче й дужче вабили до себе не пензель і фарби, а різець і дерево. І хтозна, чи не марнував би зусиль художній виш, намагаючись зробити з нього художника, коли Божа іскра таланту світила йому з іншого фаху.

Шлях до вишу перекрився ще однією сумною подією. 1965 року до цього часу не до кінця з'ясованими стежками правоохоронні органи, які ні на мить не випускають вчорашнього в'язня зі свого поля зору, знаходять у нього тротилову шашку, 70 сантиметрів бікфордського шнура, патрони до дрібнокаліберної гвинтівки. Виявилося, ніби все це передав йому на зберігання брат А. Байрачний. Народний суд Конотопу вдруге «краде» в Петра Рубана свободу життя. І позбавляє його волі на один рік.

Через місяць після винесення такого вироку суду проти нього і його товариша М. Ф. Голумбієвського порушують нову кримінальну справу. Тільки тепер до зберігання боєприпасів долучається ще одне звинувачення. Зазначається, що під час відбуття покарання в Житомирській колонії Петро Рубан провадив антирадянську агітацію та пропаганду і ставив за мету створити там організацію, діяльність якої б спрямовувалася на підірвання наявного державного ладу. Ох, які знайомі методи роботи в кадебістів!

20 лютого 1970 року відбувається закрите засідання Сумського обласного народного суду. Тоді судова колегія встановила, що підсудний П. В. Рубан з 1962 року під час відбуття покарання у ВТК № 4 Житомирського УВС був залучений іншими ув'язненими і сам став активним учасником у проведенні антирадянської пропаганди серед засуджених, спрямованої на створення антирадянської організації, що підриває радянський державний і суспільний устрій.

Як написано далі у третьому судовому вирокі дисиденту Петру Рубану, він таку антирадянську пропаганду вів спільно з іншими особами, які не притягуються до кримінальної відповідальності в цій справі, мовиться про засуджених Балинського, Голумбієвського, Якубенка та інших. У своїх антирадянських висловах він стверджував, що радянська

влада нібито породжує несправедливість, свавілля і закликав до боротьби з нею. Улітку 1963 року перед звільненням Балинського із колонії підсудний Рубан П. В. розмовляв з ним про необхідність на волі підбирати людей, яких згодом можна використати в боротьбі проти радянської влади, та про потребу придбання техніки для друку, щоб виготовляти антирадянські документи.

Такі ж розмови антирадянського змісту Рубан мав з Балинським і після звільнення з ВТК під час зустрічей у Києві, куди він приїздив кілька разів. Тоді ж підсудний Голумбієвський та свідки Балинський, Бойко, Якубенко пояснили, що за їхньої присутності або окремо з ким-небудь із них Рубан у ВТК розмовляв на антирадянські теми, висловлював необхідність створення організації, яка б боролася з радянською владою, висловлював свої думки про програму цієї організації та новий державний устрій, який, на його думку, має бути в Україні після повалення радянської влади. Балинський також пояснив, що Петро Рубан приїздив до нього в Київ і розмовляв з ним на антирадянські теми і знову пропонував підшукувати людей, які знадобляться в боротьбі проти радянської влади, придбання друкарських знарядь.

Одночасно судова колегія визнала не доведеними антирадянські розмови Рубана з Голумбієвським і Байрачним. Суд визнав, що не становить складу злочину звинувачення Рубана, що він на підставних осіб одержував від Голумбієвського гроші для придбання зброї антирадянській організації і одержаний ним пістолет переслав Голумбієвському для цієї ж мети, оскільки ці дії не містять антирадянської пропаганди. І тому не можуть бути використані для звинувачення Рубана.

Звинувачення М. Ф. Голумбієвському в скоєнні тяжкого державного злочину не знаходить підтвердження. Його виправдовують. Проти Петра Рубана теж звинувачення звучать дуже вже не переконливо. Адже він лише критично ставився до існуючої радянсько-комуністичної системи, прагнув розібратися в породжених нею деформаціях. А це ж не заборонено. Однак усе це не завадило суду плюсувати статті Кримінального кодексу і винести вирок на п'ятирічний строк позбавлення волі. Як тут не забігти вперед подій і не згадати вигук представника прокуратури Прилук на загальних зборах працівників меблевого комбінату. На зауваження людей, що Петра Рубана нема за що карати, бо його дії не завдали шкоди підприємству, той зірвався зі свого місця і, розповідають, з піною біля рота на всю залу репетував: «Ваш Рубан обов'язательно будет сидеть в тюрьме. Это согласовано со всеми прокуратурами союза». Бо для радянської прокуратури громадянин був лише статистичною букашкою. Ось так і в Конотопі, очевидно, погодили вирок на всіх рівнях. Гірше того: Рубана визнали особливо небезпечним рецидивістом.

Рецидивіст. Особливо небезпечний...

Повторюсь, що саме таким жахливим визначенням охарактеризував Петра Рубана Сумський обласний народний суд. А тепер трохи правової абетки. Спершу скажу, що цей термін, який використовувався в Кримінальному кодексі України з 1960 року, стосувався особи, яка мала неодноразові судимості за тяжкі злочини. Визнання особи особливо небезпечним рецидивістом здійснювалося судом за наявності передбачених законом (ст. 26 КК) судимостей, які ця особа мала до притягнення її до відповідальності кримінальної за останній злочин. Суд за цього мав враховувати особистість винного, ступінь суспільної небезпечності вчинених ним злочинів, їхні мотиви, ступінь і характер участі у вчиненні злочинів та інші обставини справи.

Визнання особи особливо небезпечним рецидивістом тягло більш суворі правові наслідки, у разі притягнення її до кримінальної відповідальності за новий злочин, вчинений

після відбування покарання або під час відбування покарання. У низці випадків, передбачених тодішнім Кримінальним кодексом, вчинення злочинів особливо небезпечним рецидивістом розцінювалося як кваліфікуюча або особливо кваліфікуюча ознака складу злочину. Міру покарання, призначену судом у вигляді позбавлення волі, засуджений відбував у ВТК особливого режиму або в тюрмі. До особливо небезпечних рецидивістів не застосовувалися умовно-дострокове звільнення або заміна покарання м'якшим. Після відбуття покарання за особливо небезпечним рецидивістом встановлювався адміністративний нагляд органів внутрішніх справ за місцем проживання. Статус особливо небезпечного рецидивіста скасовувався за умови зняття судимості. Додам, що з 2001 року в Кримінальному кодексі України поняття особливо небезпечного рецидивіста не вживається.

По-друге, знайомі юристи проконсультували й про інші аспекти цього поняття. За визначенням героя одного з радянських фільмів, який закликав «хай живе найсправедливіший у світі радянський суд», насправді ж судова система керувалася поняттям про закон, який схожий на дишло. Куди повернеш, туди й вийшло. Ось так знову повернули й у справі Петра Рубана. Адаже, говорили юристи, рецидивіст – це людина, яка постійно готова до вчинення злочинних дій. Чи жив з такими помислами Рубан? Звісно, ні. Оті розмови про друкарські машинки, підбір людей до якоїсь міфічної організації могли бути фантазіями слідчих. Далі. У тодішніх законах не було навіть поняття рецидивіст. Існував рецидив злочинів. До них належать грабежі, убивства, бандитизм, розбої. Чи було це в Петра Рубана? Ні! Рецидивіст мав би залучити до злочинів інших людей. Рубан нікого нікуди не залучав. Так би мовити притягнуто до справи за вуха людину виправдали і не засудили. Але Рубана треба було запхнути знову за ґрати. Пам'ятаєте репліку прилуцького прокурора, що «все согласовано во всех прокуратурах и Рубан будет сидеть...» Ось так і тут діяла Феміда.

Серед негативних ознак рецидивіста наголошують на його низькому інтелектуальному рівні, говорять про вузькі інтереси цієї особи, а замість гуманності в них проявляються безсердечність, злоба, агресивність. Я чимало часу віддав перегляду опублікованих у газетах фото світлин Петра Рубана. Намагався знайти оті негативні риси, які приписували філософи радянської криміналістики особливо небезпечному рецидивісту Петру Рубану. Навіть на фото із особової справи, що вели в колонії, де його зафіксували без шикарних вусів і з коротко стриженою чуприною (бо іншої, як і вусів, в'язням не дозволялося, а нахабно прирівнювали їх до рабів з часів Стародавнього Єгипту) не побачив у його очах ні злоби, ні агресії.

В'язень сумління Василь Овсієнко, якого називають літописцем українського національно-визвольного руху, котрий також відбував покарання за так звану антирадянську діяльність у таборі особливого режиму в селі Кучино Пермської області, де пізніше карався й Петро Рубан, згадував, що той у неволі поведився героїчно. Мистець у статусі політичного в'язня «не вилазив зі штрафного ізолятора або ж приміщення камерного типу». Не таким лаконічним був колишній політичний в'язень Федір Клименко з Дніпра. В інтерв'ю часопису «Тиждень» він згадував ті часи, коли доля звела його з Петром Рубаном у мордовському засланні. «Був наш земляк, – говорить він, – самодисциплінованим, спокійним. Вродливим на вигляд. Справжнім козаком. Добре розбирався в людях. У колективних протестах участі не брав. Та за будь-яких обставин поведився з гідністю. Його поважали в'язні. Не наслідувалися ображати й охоронці». До слів Клименка та Овсієнка варто додати, що Рубан мав героїчні риси характеру. Адаже не кожен в'язень візьметься таємно переправляти із зони «Щоденник» «ворога народу» Едуарда Кузнецова, знаючи, яку кару можна одержати від влади за такий крок. Рубан взявся і зробив це. Академік Андрій Сахаров згодом писав: він не сумнівається в тому, що нове покарання Рубан одержав за участь у виносі із табору цього

щоденника, бо це стало відомо КДБ. Звісно, там не могли пробачити в'язню таку сміливість. Про це академік і написав американському президентові. Згодом цей щоденник став знаменитим документом сучасності про злочинську владу та її каральні органи...

Про низький інтелектуальний рівень цієї людини навіть говорити не хочеться, бо це є справжнє словоблуддя, яке допомагало кремлівській банді творити кривосуддя над ізгоєм комуністичної системи, якого таким зробила більшовицька влада. І не над одним Петром Рубаном, а сотнями патріотів, справжніх лицарів свободи, нескорених велетнів духу.

Щоб мати більше уявлення про високий інтелектуальний рівень розвитку Петра Рубана, вважаю доцільним навести слова Левка Лук'яненка із його статті «Зупинити кривосуддя». У ній він з неприхованим захопленням розповідає про одну фотографію, зроблену мистцем. «Коли б ви побачили, – пише Левко Григорович, – як він сфотографував одну стару церкву: він став неподалік старого дерева, що, виростаючи коліном майже горизонтально до землі, поволі підіймається праворуч і догори, а вище стовбур гнеться ліворуч, створивши у такий спосіб овальне півколо. На фотокартці з правої половини це овальне півколо створює піврамки. Ліворуч молода черешня в цвіту, що створює ліву піврамку. У цій рамці з живої молодої черешні і старого дерева видно поодаль стару п'ятибанну церкву типового українського бароко в почорнілому риштуванні. Він поєднав старе з молодим, він поєднав дві епохи: велике старе дерево простягнуло могутню товсту гілку ліворуч до молодої черешні, немов би захищаючи її тендітні квіточки від вітру й негоди – це сучасність, переплетення і співжиття двох поколінь, і ця рамка живої сучасності відкриває вид на минуле – старовинну церкву. Вона облупилася і в почорнілому риштуванні. Вона не виблискує позолотою чи новенькою фарбою, а темніє, тьмяніє. Рамка з живої природи – сучасність обіймає минуле, а люди занедбали його; у живій природі існує зв'язок і спадкоємність поколінь, а люди нехтують минуле, плюють на своїх попередників, на своїх дідів-прадідів, що також мали розум і душу, також думали щось, хвилювалися чимось, у щось вірили. І хай їхня віра була не та, що в наших сучасників, але й нас самих не було б, коли б не було їх. І якщо навіть припустити, що їхній духовий досвід гірший від нашого, то й тоді він заслуговує на повагу хоч би тому, що наші діди-прадіди його вже проробили і тим самим звільнили нас від необхідності самим його проробляти. Церква потрібна хоч би вже тому, щоб нагадувати нашим безбожним сучасникам, що ми не звалилися на землю з неба і не маємо тут жодного коріння, а походимо від людей, що жили тут споконвічно і вміли не тільки їсти добувати, але й будувати чудові споруди. Оце почорніле риштування та перетворення духовного храму на комору – то гірке волення душ наших пращурів з-під землі до нас сюди, на землю.

Дивлячись на фотокартку Рубана, забуваєш, що це просто фіксація художником кількох матеріальних предметів, бо композиція їхня така, що вони приковують увагу, породжують асоціації, викликають думки.

Не знаю, – пише Левко Григорович, – чи викликало б фото у вас подібні роздуми, але я певен, що ваша увага не могла б ковзнути по ній, як в інших випадках ковзас, перебігаючи від однієї фотокартки до іншої, а неодмінно зупинились би на ній і примусили б про щось подумати...»

Непересічний талант показав Петро Рубан і як публіцист та майстер красного письменства, якого в діаспорі назвали ювеліром публіцистичного стилю. Коли йому вдалося покинути союз і виїхати до США, представники української діаспори в тій країні організували йому в перший же тиждень приїзду разом із сином Марком та правозахисницею Надією Світличною відвідини пластового табору на «Вовчій тропі». Ці відвідини серед

вільної української пластової молоді зробили на нього таке враження, що він написав до щоденника «Свобода» нарис «Добре, добре, дуже добре», який відразу ж опублікували.

Щоб його не коментувати, подам уривок.. Хай кожен складе свою оцінку. Я ж пишаюся його вмінням володіти пером, бачити у звичайному окрилене, різнобарвне і романтично-патріотичне. Та найголовніше, що в ньому витає дух волі і свободи, про які він мріяв і за які боровся.

«За сині хвилі горбів, вкритих лісом, – пише він, – котиться золоте сонце. Вечірні сиві тумани купчаться в долинах. Бадьориться лист, сп'янілий у спекотному дні. Серед прозорого блакитно-зеленого марива височіє дерев'яна церква – витвір карпатського майстра. Дивиться творіння рук і лету його фантазії на світ шибами-хрестами на урочисту ватру, прислухається до молодого рідного слова, на чужій землі, але серед вільного народу змовкли незнані мені пташині співи, та в молодих голосах лунає рідна пісня, наше неугасиме слово.

Можна все на світі вибирати, сину,

Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Століття тому, рятуючись від голоду російсько-австрійського деспотизму, вільний дух людности Карпат і степів України шукав свого продовження, там, де приймали стомлених, гнаних, але нездоланих, хто вірив і наближав найвищий прояв життя – свободу.

Прийшли перші поселяни-українці. Як не було важко, не розпорозились серед людського океану, не згасло рідне слово, не втомилися працюючі руки, палахкотить, полум'яніє багаття духу України, переливається у своїх нащадків.

Тому-то всі ці усміхнені, натхненно творчі діти і юнаки з табору пластунів “Вовча тропа” – тут, у єдності не родинній, вищій – національній! Дбали їхні батьки, тепер дбають вже їхні діти!

І летить попід зорі вигук після кожного виступу, хай професійно не чіткого, але зігрітого особливим теплом нашої крові, генетично успадкованим розумінням краси, надраціональної єдності, волі...

“Добре, добре, дуже добре!” Зоряться очі батьків, зачарованих ніжною хвилиною голосів, звернених до Бога й України.

Лине думка зі свята пластунів до берегів Дніпра, Карпат, до степів козацьких, до освячених тисячу літ тому наших прашурів, розвіявши в душах світлом любови морок тисячоліть. Історія і дійсність сплелись неподільно, линуть у майбуття. Яким воно буде? Якими будемо ми?»

Це не єдиний літературний та публіцистичний твір Петра Рубана, опублікований у часописі «Свобода». Про інші, не менш непересічні твори, трохи нижче. А тут знову хочу сказати: про який низький рівень інтелекту могли говорити оті мордовороти-жандарми, у мізках яких одна звивина і та від військового картуза, коли Рубан знову за колючим дротом і десятками замків на вхідних-вихідних дверях в'язниці, постійним триманням рук за спиною не відступив від своїх поглядів. Він залишився таким же відкритим у спілкуванні зі співкамерниками. Ці точки зору майже завжди суперечили офіційній. Їх ретельно занотовували наглядачі, аби в недалекому майбутньому дати нові компрометуючі матеріали на норавливого рецидивіста. Нагадаю – особливо небезпечного. Але не для людей, а для тоталітарної радянської системи.

Продовжувати фотосправу за колючим дротом нема можливостей, малювати – теж. Сидіти зі складеними руками навіть у короткі хвилини перепочинку – не в його характері. Майстерний умілець береться за різець. На дерев'яних дошках, багатошаровій фанері мудрує над різними узорами, портретами. Окремі роботи викликають захоплення не тільки серед в'язнів, а й серед начальства, яке геть не проти заволодіти такими оригінальними виробами. І

Петро далі вдосконалює своє захоплення. Він уже не просто різьбить різне дерево, а прагне комбінувати його різноманітні за формою, кольором, текстурою, рельєфом частинки в сюжетні композиції. Свої дерев'яні вироби інкрустує врізуванням у їхню поверхню шматочків дерев інших порід, іншої текстури й кольорів. На цьому терені проклонулося і зійшло добрим засівом його нове природне обдарування – інтарсія. «Що це таке?» запитаєте ви. Як пояснює словник іноземних слів, це дерев'яна відполірована інкрустація, яка складається з різнокольорових шматочків дерева різних порід. Вона виникла в сиву давнину, коли наші далекі пра-пращури почали оздоблювати в такий спосіб свою зброю, зброю та різні предмети домашнього побуту.

Забіжу наперед і наголошу, що такі видатні здібності дали змогу майстру стати одним із найвизначніших інтарсистів світу. Чого таїти, він навіть сам був вражений результатом. До нього вже шикуються черга замовників із керівництва колонії. Для підлабузництва воно везе такі подарунки навіть вищому начальству. «Дивіться, мовляв, який у нас умілець за решіткою...»

А умілець після звільнення в листопаді 1973 року вже твердо знав, що продовжуватиме улюблене заняття з різьби та інтарсії. Отож і пішов влаштуватися на Прилуцький меблевий комбінат. Саме в це місто над Удаєм одержала направлення після закінчення вишу його дружина Лідія Федосіївна – працювати інженером-технологом на місцевому заводі пластичних мас. Розпочалася нова сторінка життєпису.

Інтарсія – то моя молитва

Відомий український художник Михайло Мороз, який за волею богинь чи то Долі, чи Недолі змушений був творити за межами рідної України, говорив, що малярство було його світом, подарованим йому Господом Богом. Тому малярство було й залишилося для нього молитвою, якою молиться за свою землю. Так і Петро Рубан мав повне право стверджувати, що такий незвичний і нетрадиційний вид мистецтва інтарсії став його повсякденною молитвою за розквіт рідної України, у якій він народився і до якої навіть після десятирічного проживання в Сполучених Штатах Америки назавжди повернувся.

Мало хто знає, що дерев'яна інкрустація, що складається з відполірованих шматочків деревини різних порід, і лежить в основі інтарсії. Нагадаю, саме нею наші пращури оздоблювали ложе зброї, руків'я ножів, сагайдаки для стріл, скрині для приданого нареченої. Активізація всіх сторін духовного життя за козаччини та Гетьманщини значно піднесла і розширила цей вид художнього промислу. Та вже за радянської влади ці вишукані, прекрасні, колоритні предмети побуту та повсякденного життя підпали під марксистський лозунг буржуазної культури, її негайно вимагали викинути на смітник історії. Нині звучить смішно, але тоді навіть солом'яний бриль із широкими крисами був ознакою буржуазності. Люди інколи втрачали його разом з головою. А замість добротних жупанів, чумарок, хромових чобіт нащадків козаків масово одягали у ватяні куфайки та кирзові чоботи... А замість бандур і кобз масово клепали балалайки та гармошки. І на всю Іванівську горлопанили: «Весь мир насилья мы разрушим до основанья...»

Іншу думку мав з цього приводу Петро Рубан. Людина, яка не мала вищої художньої освіти, самоук, котрий з власної волі, за потребою власного серця самотужки здобував освіту з історії українського народу, його матеріальної і духовної культури, так захопився відродженням інтарсії, що підніс її до небачених в Україні висот. За цього він не копіював чийсь старовинні роботи, а творчо підходив до кожної речі, прагнув виробити свій стиль у цьому рукоділлі. Свого часу Юрій Липа писав: візьміть у руки китайський дереворит чи малюнок, усе одно з якого тисячоліття, і ви скажете, що це китайське мистецтво. І Петро

Рубан мріяв та все робив для того, щоб з таким пієтетом сприймали й українську інтарсію. І наближав таку пору щоденною копіткою працею. Інколи до десятого поту. Як наближали це Нарбут у графіці, Архипенко – у скульптурі, Авраменко – у народних танцях, Бойчук – у малярстві. Навіть у ту дику, радянську пору соціалістичного реалізму творив вироби з українськими сюжетами, орнаментами. Він вірував у свій народ і хотів у такий спосіб пов'язати свою творчість з долею рідного народу.

Як і кожен мистець, Петро Рубан, безперечно, мріяв створити окрему школу українського мистецтва інтарсії та інкрустації деревом та соломкою, де б ці ніби звичні в побуті речі, звучали неповторною музикою. Щоб було, як він писав після відвідин табору молодих українських пластунів, «добре, добре, дуже добре!» Він розумів, що такого підходу до справи від нього вимагають нові обставини, коли пробуджувалася національна свідомість українців, коли все ширше і глибше точилися розмови й дискусії про відновлення незалежності України, про вивільнення поневолених московією народів з-під комуністичного ярма. І в цьому темному царстві він розпочав намацувати стежки до світла, до стильових особливостей, відповідних настроєві часу. Це дало плідні результати.

Згадуваний вище український художник з Прилук Степан Вербещук, роботи якого теж відрізняються оригінальністю, креативністю, зауважує, що бачені ним вироби Петра Рубана напрочуд самобутні, своєрідні і неповторні. Це була справжня автентика. Особливо врізалася в пам'ять велика, як шахівниця, шкатулка. На ній був міський пейзаж із різнокольорового шпону. Підбір кольорів був надзвичайним. Вражала майстерність різки деталей та подальшої склейки. «Я – художник, пише він мені, – теж різьбив, часто щось і з шпону робив, але такої майстерності так і не добився. Хоч й інструменти маю з ідеальною заточкою», – самокритично визнає він. Думаю, у Петра Васильовича вони були не кращими.

Звернуся й до думки Левка Лук'яненка. Він наголошує, що в історії української інтарсії сімдесятих років творчість Петра Рубана займає чільне місце з двох причин. Коли говорить про першу, то посилається на шеститомну «Історію українського мистецтва». У ній українська інтарсія описується як вид шкатулок, скринь, столів, стільців, рамок тощо. Отже, важливіша частина в предметі – це його ужиткова корисність, а оздоблення її мало другорядне значення, похідне. Спочатку потрібен був сам предмет, а потім уже його зовнішня краса. Такий характер інтарсія мала, очевидно, завжди, аж до теперішньої історії. Як похідне явище, інтарсія – ремесло, хоч і художнє, та все ж таки ремесло. Інтарсисти зазвичай не ставили собі за мету створення окремих художніх цінностей; вони оздоблювали і у такий спосіб підвищували цінність предмету не художнього, а ужиткового призначення. У цю традиційну інтарсію Рубан зробив великий внесок чималою кількістю оригінальних і неповторних праць. Як художник, а не ремісник за вдачею, він кожен предмет виконував по-новому, вносячи в нього щораз нові мотиви, нові композиції, постійно невдовольняючись попередніми речами і створюючи все кращі і кращі.

«У наш час, – зауважує далі Левко Лук'яненко, – скрині не потрібні, стільці купуємо фабричного виробництва, а потяг за нестандартними красивими речами збільшився. Тому інтарсисти почали виробляти предмети не так для практичного використання, як для задоволення естетичних потреб, наприклад, шахівниці, дошки-книжки тощо. Це вже сувеніри, а не ужиткові предмети. Проте тут ще зберігається видимий зв'язок з традиційною інтарсією – за зовнішньою формою предмети імітують щось із корисних ужиткових речей, отже, цей напрямок інтарсії ще не відірвався остаточно від пуповини, що тримає її від дня народження».

Праця Рубана, як писав я вище, після звільнення з ув'язнення була пов'язана з Прилуцьким меблевим комбінатом. За погодженням із дирекцією він там заснував свою

майстерню. Комбінат брав замовлення на виготовлення сувенірів в інтарсії, а Петро Рубан їх виконував. За цього виконував щомісячні плани на 140–150 відсотків. Це за кількістю. Але митець постійно й дбав про якість виробів, підвищення мистецького рівня своїх праць. У вільний від виконання державних замовлень час Рубан брався за свою улюблену справу і вдома. Там також створював усе кращі й кращі зразки. Як і кожному майстру пензля, слова, інтарсисту теж необхідно знати відгуки про свою роботу або ж колег, або ж читачів та глядачів. Рубан вирішує брати участь у різноманітних виставках та конкурсах. Розпочинає здавати сувеніри до Київського художнього салону. На його праці постійно є попит, вони привертають до себе увагу публіки. Усе ширше й ширше Україною розходиться про нього слава. Серія робіт майстра «Чернігівське Полісся», «Шахова книга», «Тарас Бульба» були визнані кращими сувенірами 1974–1975 років і рекомендовані до масового випуску підприємствами всієї України. Низка високохудожніх творів майстра-інтарсиста Петра Рубана експонувалися в салонах колись популярної і авторитетної, хоч в багато чому і показушної Виставки досягнень народного господарства України. Особисті замовлення Петру Рубану надсилає фірма «Зовнішторгу», що має торгову мережу магазинів, де переважно скуповуються зарубіжні туристи. І ось серед серйозних замовників з'являється Рада Міністрів України. Для подарунку іноземній делегації, яка прибуває на відзначення тридцятиріччя вигнання фашистських окупантів з України, їй потрібен сувенір «Пам'ятник слави». Для виконання почесного і престижного замовлення обрали народного майстра Петра Рубана з Прилук.

Щоб показати велич і визнання творчості інтарсиста Петра Рубана, наведу й інших почесних замовників на його вироби. Саме до нього звернувся Чернігівський обком компартії, коли йому треба було сувенірний подарунок до XXV з'їзду партії. Комуністи навіть не звернули уваги, що автор такого виробу вчорашній в'язень, який нещадно критикував і критикує політику цієї партії. Коли наближалось 60-річчя від дня народження Голови Ради Міністрів України О. П. Ляшка, Рубан виконав замовлення від цієї державної структури і зробив оригінальну книгу з дерева. Знову ж таки на замовлення Чернігівського обкому компартії Рубанові доручають виготовити портрет підпільника Олега Кошового, який народився в Прилуках. Рубанові «Тарас Бульба на вогні» та оригінальна шахова книга займають друге місце в республіканському конкурсі з нагоди 30-річчя вигнання фашистських окупантів з України.

Продовжує постачати Петро Рубан свої оригінальні твори і в Київський салон художніх виробів. Їх знову ж таки все більше купують іноземні туристи. У такий спосіб вони розносять добру славу про Україну і її дивовижного майстра інтарсії далеко за моря-океани. Усе більше й більше одержує замовлень меблевий комбінат та Петро Рубан для міжнародних виставок та конкурсів. І це далеко не повний перелік виконаних майстром робіт.

Така скринька робіт та інші здобутки інтарсиста дають право Левку Лук'яненку оприлюднити другий великий внесок Петра Рубана в українську інтарсію. Полягає він у тому, що в книзі історії українського мистецтва та словника іншомовних слів, на які посилається пан Левко, інтарсія упродовж усіх попередніх сторіч була способом оздоблення ужиткових речей, поліпшувала їх, була зв'язана їхньою формою і слугувала доповненням, а не мистецькою самоціллю інтарсистів. Верстат, що вирізує рівнесенький шпон часом дуже красивої структури, підготував революцію в інтарсії. Революція полягає в тому, що з накладної інтарсії виділилася окрема галузь, а саме галузь створення художніх картин. У цій галузі автор не оздоблює ужитковий предмет, не імітує його, як переважно в сувенірах, а ставить собі за мету створення художнього образу. Це вводить його до когорти художників, графіків, скульпторів. Тобто, до категорії тих людей, що ми називаємо їх мистцями. Для

такого інтарсиста образ – самоціль. За межами образу його праця не має жодної вартості, як за межами картини. І тут Левко Лук'яненко посилається на відоме полотно «Похорон кошового» Олександра Мурашка. Каже, що за межами образу картини нема нічого – копійчане полотно, шмат ряднини, онуча – ніщо. Так за межами образу інтарсиста є шматок простої сухої дошки в одну копійку вартості. Такий інтарсист – художник, тільки що створює свої образи не традиційним пензлем і фарбами, а різцем і шпоном. Твори таких художників – це твори образотворчого мистецтва, а не ужитково-декоративного. Їх ще небагато і вони ще не завоювали окремого місця в історії мистецтв, але з приходом у нього таких талантів, як Петро Рубан, вони стали міцно на ноги і право на їхнє самостійне місце, можливо, під назвою інтарсійного живопису, не забариться.

Левко Лук'яненко називає перші варті, на його погляд, портрети інтарсійного живопису – портрети Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, що їх довелося йому бачити. Їх виконав десь у 1961–1963 роках Богдан Германюк з Івано-Франківщини. Петро Рубан підхопив художній напрямок інтарсії і своїми талановитими творами розширив, збагатив і сприяв утвердженню як окремого образотворчого мистецтва. Його пейзажі – чудові картинки. Ніби досвідчений мистецтвознавець, живописець, знавець тонкощів малярства юрист Левко Лук'яненко описує одну з робіт мистця.

«І досі, – пише він, – стоїть перед очима гористий краєвид. На передньому плані горби. На одному з горбів ліворуч висока ялина, далі і праворуч – нижчі. За горбами і ялинами чарівне плесо покрученої гірської річки. Потойбіч земля підіймається горбами вище. Якись кущі. Нерівний обрій. Хмарне небо. Одне високе дерево з круглою кроною. Його контури згладжують прямовисні смуги туману, що ще втримався в затінку віт. Вітер зліва гнав хмари праворуч. Вони витягнулися довгими пасмами, а всередині вигнулися товстими дугами, немов застигли після дужого вітровію, що намагався розбити й розпорошити їх по безкрайому небі. А вище, ближче до крайнього краю неба, де струмінь віяв дужче, хмари згромадилися густіше і на світлому небі утворили продовгасту, подекуди навіть чорну смугу. Проте вітер не рве землю. Він майже ущух. Десь за рідким серпанком хмар є сонце. Воно рівним розсіяним світлом освітлює краєвид і надає всій картині спокійного, лагідного, ледь веселого настрою. Привабливе плетиво форм і барв картинки: то блисне яскравою реалістичністю й майне думкою, “де я бачив цю місцевість?”, а в другий момент здається уся якоюсь казково-фантастичною, але такою приємною-приємною, що вкінці зойкне думкою-смуток: “жаль, що це тільки картинка, а не дійсність...”»

Далі він пише, що радий від того, що долі заманулося познайомити його бодай з кількома творами Рубана. Вони дали йому ті блаженні хвилини естетичної насолоди, що довго зогрівають душу і допомагають легше минати повз бруд буденщини.

Безумовно, такий твір могла зробити талановита людина, яка до того ж не була закомплексована системою, коли за плечими постійно стояв наглядач та ще й командував, мазок якою фарбою чи яким шпоном заповнювати ту чи іншу частину задуманої композиції. На відміну від послушної творчості, саме такий підхід Петро Рубан вважав свободою майстерності. І він прагнув повної свободи для виявлення свого кредо в мистецтві без найменшої тіні страху, без найменшого насильства у співзвучності з універсальними засадами етики й естетики. Нема сумнівів у тому, що він вважав не скована ніким і нічим творчість створить її колоритність, гучний резонанс. І все це стане спільною мовою між творцем і публікою і тим самим продовжить життя мистецтву цього народу. «Творчість має бути вільною. Її не можна сковувати ніякими кайданами» – саме так ділився він думками з прилуцькими колегами.

З таким внутрішнім голосом сумління, що шукав правду та справедливість приступав він і до створення чи не найголовнішого свого твору, що став знаменитим на весь світ. Справжнім шедевром, своєрідною вершиною творчості Петра Рубана став задуманий ним подарунок американському народові з нагоди 200-річчя Сполучених Штатів Америки. Країни, яка згідно з його тодішніми глибокими переконаннями, була фортецею миру, справедливості, свободи, волі і, чи не найголовніше, приятелем українців і України. Він довго виношував цей задум. Подумки малював сюжети, композиції. Вирішив, що це буде книжка з двох дощок. Знав, що на титульній сторінці у височінь неба підніматиметься знаменита статуя Свободи з факелом у руках – символ отого цивілізованого демократичного суспільства, у якому мріють жити всі народи світу. Зокрема й він – українець Петро Рубан. Ота статуя, що стоїть при в'їзді в Атлантику, збудована за рисунком французького архітектора та скульптора Фредеріка Августа Бартольді, яка є найпершим і найпопулярнішим об'єктом для американських та іноземних туристів, і яка запрошує до Америки «всіх втомлених, бідних, змарганих...» Доречним під статуєю буде напис «200 років», що підкреслює тяглість традицій розвитку справжньої демократії.

На внутрішній стороні книжки-дощки він однозначно вирішив змайструвати портрет Джорджа Вашингтона – першого президента З'єднаних Стейтів, який і заклав підвалини отого омріяного форпосту демократії. Залишалася невелика заковика: як поєднати свій задум з рідною Україною. Щоб там, у далекій Америці, ще раз нагадати про країну, де люди борються за свободу, волю й демократію, і де влада грубо порушує права людини, гнобить її творчість. Так і розквітнув в уяві соняшник на маминому городі. Ледве стерпів, щоб не вигукнути вже знамениту фразу «Еврика!». Так і втілив там задум розмістити символ добробуту, шляхетності українства, давній оберіг пращурів – розквітлий соняшник. Як священний знак нашої соняшникової, сонячної України. Задумано – зроблено. Хоч шлях до останнього штриха композиції був довгий. Сам Петро Васильович писав, що над цим подарунком чаклував він майже вісім місяців.

Щоб везти дарунок у посольство Америки в Москві, залишилося пригвинтити лише невеликі завісики, щоб книга розкривалася і закривалася. Треба ж якраз у ту пору митцю поїхати з дому – помер брат дружини і людину треба було провести в останню дорогу. Він хоч і знав, що його висловлювання чи то на роботі, чи в дружньому середовищі ретельно записуються і підшиваються органами, що кожна його дія діставала відповідну оцінку з боку органів КДБ, що перебуває під постійним наглядом таємної та й легальної міліції, що вони контролюють кожен його крок, усе ж не сподівався на їхню підлість і ницість. Після повернення з похорону побачив відірваними двері майстерні та вирвані «з м'ясом» замки. Коли переступив поріг, серце ледь не вискочило з його грудей. Подарункової композиції на звичному місці не було. Хоч зовсім поруч залишився транзисторний радіоприймач, його одяг, інструмент, інші цінні речі, що були на той час у майстерні. Він зрозумів, хто темної ночі господарював у його робітні.

Звісно, пішов у міліцію, де залишив заяву про нестандартну крадіжку сувеніра «любителями мистецтва». Бо ж вкрадену унікальну автентичну річ вони не змогли ні продати, ні подарувати, ні на виставку відправити.

– Что, художника абіделі? – із неприхованою зловтіхою зустріли в кабінетах.

– Художника образити може кожен, – на повному серйозі відповів мистець. Бо в ті хвилини його роз'ятреній душі було не до словоблуддя.

Заяву прийняли, але справа просувалася як мокре горить. Врешті, у прокуратурі йому відверто розписалися у власному безсиллі і попросили «забути» про крадіжку. Сказали, що її сліди ведуть до людей у ті кабінети, де вони не компетентні проводити обшуки і покарати

яких їм не під силу. Ще й додали, у якому законі він вичитав право робити такий подарунок. Влада вважала за потрібне вчинити так, щоб запобігти піднесенню сувеніра. Не стерпів, огризнувся, що нема такого закону, який би й забороняв робити такі подарунки. Розумів художник, що зроблений для американського суспільства подарунок болісно зачепив радянську владу. Її збісило, що енергія мислі автора такого оригінального сувеніру спрямувала реверанс не в бік Кремля і його показної всесильності та розрекламованого комуністичного раю, а в бік проклятих імперіалістів капіталістичного пекла, які хизуються справжнім демократичним суспільством.

Петро Рубан бере квиток до Москви. Народилося бажання зустрітися з Андрієм Сахаровим і розповісти про історію з крадіжкою. Спільна з академіком і правозахисником прес-конференція для іноземних журналістів, яку передали зарубіжні радіостанції, була схожою на підрив ядерної бомби. Коли прощалися з Андрієм Дмитровичем, той не то жартома, не то всерйоз сказав, що тепер Рубана або знову посадять, або ж і вб'ють. Слова академіка виявилися пророчими.

Відразу ж після повернення до Прилук болісним ударом стало повідомлення про порушення кримінальної справи проти самого Петра Рубана. Звинуватили в розкраданні соціалістичної власності на соціалістичному підприємстві та приватно-підприємницькій діяльності з виробництва необлікованих на комбінаті сувенірів. Окрім того, слідство стверджувало, що під час поїздок за шпоном на Чернігівську музичну фабрику та на меблеву фабрику Києва Рубан «прикривався формою дійсно існуючого соціалістичного підприємства для приватно-власницької діяльності».

Хоча всі розуміли справжню боязнь влади та її людоловів ХХ століття: вручення такого сувеніра американському президентові від багаторічного політичного в'язня і борця за права людини мало б, на думку політичного керівництва країни, широкий резонанс у світі і привернуло б увагу міжнародної громадськості, засобів масової інформації до проблем правозахисного руху в СРСР. Ось і розробили схожий на детектив комплекс заходів, реалізація яких мала нейтралізувати митця та ізолювати його від навколишнього світу. Але правильно колись говорив Петро Рубан, що в головах цих людей завжди мак цвіте. Адже вкрадений сувенір для Америки та відкрита кримінальна справа проти нього ніби за підприємницьку діяльність та крадіжку державного майна справді сколихнув увесь цивілізований світ. У всіх куточках планети сміялися з недолугого звинувачення радянської Феміди про те, що, мовляв, Петро Рубан у робочий час на меблевому комбінаті виготовляв сувеніри, за які отримував прибутки в художньому салоні. Так, і про це мовилося вище, Петро Рубан здавав свої вироби в художній салон. Кожен зданий туди сувенір записаний у книгах обліку. Так, з 1973 по 1976 рік митець у художній салон здав 80 сувенірів. Їх салон продав за 6312 карбованців. З них стягнув 604 карбованці 71 копійку комісійних. Майстру були виплачені 5707 карбованців 29 копійок. Нагадаю, за три роки праці. Не прихованої ні від кого. Бо за тодішніми нормами закону людину можна було карати за приватну підприємницьку діяльність лише тоді, коли є маскування такої діяльності.

Не менші сміх та обурення викликав й інший пункт постанови, де йшлося про розкрадання державного майна на суму 72 карбованці 10 копійок. Нагадаю, мовиться про майно, що вивозилося як непотріб на міське сміттєзвалище, і яке сам Рубан доставляв на комбінат. До того ж слідчі стверджували, що через використання верстатів, димоходів, стін цеху підприємства, вентиляції та вкраденого шпону комбінатові завдано матеріальної шкоди на 700 карбованців 18 копійок. Бачите, настільки скрупульозними в підрахунках були аудиторі в погонах. Сміх та й годі! – можна сказати сьогодні. Але тоді було не до веселощів. Петро Рубан розумів, що йому знову «мандрівочка» пахне. Можливо, аж до білих ведмедів.

Крадіжку сувеніру з найголовнішою символікою держави, оскільки статую Свободи справедливо вважають національним монументом, у багатьох американських колах розцінили як замах на свободу, демократію, людські права та інші досягнення цивілізованого суспільства. Газети писали, що зазіхнути на сувенір зі статуєю Свободи могли лише варвари, які виявили свою ненависть до волі, до якої лине кожна жива істота, кожне живе створіння.

А в союзі тим часом з неймовірною швидкістю набирав обертів каральний маховик. 13 жовтня 1976 року Петра Рубана заарештували, а вже 29 грудня, тобто за два дні до новоріччя, його засудили до восьми років ув'язнення, п'яти років висилки з України та конфіскації всього майна, оскільки мовилося про приватно-підприємницьку діяльність, що приносила прибутки від крадіжки, повторюся, державного майна. Ось так у майстра народної творчості знову вкрали свободу. Цього разу разом з національним символом Сполучених Штатів Америки.

Заради справедливості варто сказати, і про це писав Левко Лук'яненко в знаменитій статті «Зупинити кривосуддя» на захист Петра Рубана, що під час суду прилуцька адвокатка Єфросинія Олексіївна Занько оприлюднила висновок про невинність Петра Рубана, цілковиту безпідставність звинувачення за обома статтями. Клопотання мужньої адвокатки про звільнення підсудного з-під варти судова зала зустріла бурхливими оплесками. Але драконівський вирок суду всіх приголомшив. Усі відчули, що тут ідеться не про справедливість, не про верховенство права і закону, а звичайнісіньку розправу та фальсифікацію.

Пам'ятаєте погрозу слідчого прокуратури працівникам меблевого комбінату і його обіцянку «посадити Рубана, бо це погоджено з вищестоячими прокуратурами...» Цей же слідчий у залі судових засідань безцеремонно заявив і поставив вимогу перед дружиною Петра Васильовича Лідією перестати захищати чоловіка, бо тоді значно погіршиться і її соціальне становище. Трохи пізніше суддя Григорій Шекера категорично поставив перед нею вимогу перестати нотувати хід судового процесу «Мені не потрібні тут кореспонденти! Заберіть у неї записки!..»

Засідання суду тоді відбувалося під головуванням судді Григорія Шекери. Під час моєї двадцятирічної журналістської роботи в Прилуках цей суддя вже упокоївся в Бозі. Але я багато чув про цю людину. Розповідали про нього як безстрашного розвідника в роки Другої світової війни, на фронтах якої він одержав три ордени Слави. Багато років він очолював судову гілку влади в місті. Його барельєф нині прикрашає стіну в холі приміщення суду. Однозначної оцінки про його роботу не давав ніхто. Але й до сьогодні важко пояснити його вислужування перед комуністичною системою. Адже на тому засіданні прокурор просив для Петра Рубана шість років. Суддя ж «упаяв» вісім.

Це один з небагатьох диких випадків у практиці судочинства «найсправедливішого радянського суду». Ба більше, суддя мав нахабність заявити на весь зал адвокатці Єфросинії Занько, що вона сяде за ґрати, якщо так завзято захищатиме підсудного. Що це? Дикість?! Незнання азів юриспруденції?! Відчуття безкарності?! Зарозумілість?! Думаю, усе це разом треба перев'язати в один букет справжнього радянського кривосуддя. І як тут не повторити слова Левка Лук'яненка зі статті «Зупинити кривосуддя», надісланої для журналу «Народна творчість та етнографія». «Уявіть собі, – писав він, – коли б українська нація мала таких суддів, як прилуцький Шекера впродовж останніх скажімо, чотирьохсот років – в Україні б не існувало ніякої інтарсії і жодний взірець декоративно-ужиткового мистецтва не міг би дійти до нас!»

Очевидно, саме так тоді мислив і підсудний Петро Рубан. В останньому слові він чітко заявив, що його судять не за сувеніри. «Мене судять за те, – говорив він, – що я стверджував і готовий повторити думку про те, що Україна має вийти із союзу. Я за це вже

відсидів п'ять років і поглядів не змінив і не зміню». Саме під заголовком «Рубана судили за домагання виходу України з СРСР» американська газета «Свобода» надрукувала текст поширеного в самвидаві звернення українського різьбаря Петра Рубана до президента ЗСА Джиммі Картера. Оскільки цей текст листа не друкувався в Україні до цього часу, наведу його повністю і без коментарів. Щоб передати лист до американського президента, довелося обхитрити тюремників, адже із концтабору в Кучино у «велику зону», як тоді називали дисиденти СРСР, зробити це було практично неможливо. Обвела шпигів навколо пальця дружина Лідія, яка доставила письмове послання чоловіка до академіка Андрія Сахарова.

Хоч так щастило не завжди. Під час однієї поїздки Лідії Федосіївни до Києва її зняли з потягу і відібрали кілька машинописних примірників статті Левка Лук'яненка «Зупиніть кривосуддя». Потім її допитували в КДБ. Можливо, під час тієї поїздки вона вела себе необачно, адже перед цим їй зробили ще й особистий обшук і допит удома. У грудні 1977 року, уже після арешту Левка Лук'яненка її знову допитували і знову про ту саму статтю. Написане не давало спокою кадебістам, хоч стаття і призначалася для захисту однієї конкретної людини – Петра Рубана від неправосудного вироку окремими конкретними судами. Тоді слідчий Санько тлумачив її як наклеп на всю судову систему, хоч для такого широкого тлумачення стаття не давала ніяких підстав. А що факти ухвалення неправосудних вироків усіма інстанціями, від найвищої до найнижчої трапляються, про це свідчать і факти реабілітації. Вони б були неможливими, коли б були неможливі судові помилки в найвищих інстанціях. Факт же упередженого ставлення прилуцького суду до Петра Рубана поза всяким сумнівом і на захист Рубана від такої тенденційності і була написана та стаття. Та й свободу друку проголошувала навіть Конституція радянської України.

Додам, що підтримка українських дисидентів Сполученими Штатами розпочалася на початку сімдесятих років. Тоді радник президента з національної безпеки Збігнев Бжезинський розробив концепцію захисту прав людини, що підірвала основи комуністичної системи. Так склалося, що третій термін ув'язнення художника Петра Рубана розпочався майже одночасно з приходом у Білий дім 39-го президента З'єднаних Штатів.

«Діючи у відповідності з духом домовленості в Гельсинках, – мовиться в листі Петра Рубана до американського президента, – стосовно контактів між людьми, розрядки міжнародної напруженості і притримуючись міркувань, що дійсно розрядка можлива в стані цілковитої довіри і доброї волі народів, яка передбачає спілкування між людьми і культурами, обмін інформацією і загальним добром проявів цивілізації, у міру своїх можливостей і талантів, бажаючи наблизити день взаємної довіри і виявляючи особисте захоплене ставлення до цивілізованих побудовань народу Сполучених Штатів Америки, я виготовив інтарсірований сувенір “Папка-адрес – Свобода” в подарунок президентові США, американському народові з нагоди 200-річчя незалежності США.

Цю роботу я виготовляв близько 8 місяців. 17 червня 1976 року, зі зломом замків у моїй майстерні було викрадено сувенір “Папка-адрес Свобода”. Обставини крадіжки, метод слідства і дії влади, а також пізніші заяви працівників слідчих органів і Ради міністрів УРСР спонукали мене зробити висновок і звинуватити в крадіжці органи Комітету державної безпеки.

У червні 1976 року я повідомив відомого оборонця прав людини в СРСР Андрія Сахарова, а також Тетяну Ходорович про вчинений злочин і початкову репресію з боку влади.

З юнацьких років довелося мені пізнати репресивну сутність радянської влади, котра, на мою думку, ніякого стосунку до соціалістичного устрою не має, а захищає насамперед вузько класові партійно-бюрократичні інтереси, а не інтереси широких кіл трудового населення; провадить небачені досі у світі експерименти з величезними масами людей,

організовуючи штучні голодівки і проводячи соціальні чистки, де жертвами стають мільйони, домагаючись створення специфічної людини, спроможної задовольнитися необхідністю як свободою. І все це нібито в інтересах цих людей. Переповнені в'язниці і табори примусової праці, відшукуються новітні форми соціалістичного кріпацтва для великих мас населення. Вбачаючи кричущі протиріччя між офіційними заявами і дійсністю, я став на шлях активного опору за встановлення демократичних форм управління і відносин у суспільстві всього мого українського народу, за його право на незалежне самостійне врядування, за вихід України зі складу СРСР. Добре знаючи моє ставлення до радянської дійсності, бо я не приховував своїх поглядів на минуле, дійсне і перспективи розвитку, висловлюючи незгоду і заперечення офіційній ідеології; маючи на увазі моє тринадцятирічне перебування в ув'язненні, влада намагалася знешкодити мене, очікуючи підходящого моменту. Про це неодноразово було заявлено як мені, так і моїй дружині, Рубан Лідії Ф., котру також було попереджено за поширення наклепницьких вигадок.

Виготовлення мною “Папки-адресу Свобода”, підштовхнуло владу до негайних дій по відношенню до мене як до громадянина, який виявляє незгоду з офіційною ідеологією, що намагався перетворити положення конституційні в дійсність – стосовно національного питання.

13 жовтня 1976 року я був заарештований за сфабрикованим звинуваченням в приватно-власницькій діяльності і крадіжок матеріалу з меблевого комбінату, де я працював різьбярем по дереву на загальну суму в 72 карбованці – і засуджений на 8 років особливого режиму, 5 років заслання за межі України і конфіскації майна.

Недостачі матеріалів на комбінаті не виявили. Право на реалізацію своїх робіт у Художнім салоні одержав від секції декоративно-прикладного мистецтва Художнього фонду УРСР. Усі мої роботи, виконані в домашніх умовах, (експертиза підтвердила можливість цього) приймались Художньою радою при центральному салоні в м. Києві, оцінювались, підписувались і передавались до реалізації в салон після стягнення державного прибуткового податку, котрого суд не врахував, одержував належний гонорар. Це цілком законний прибуток. У такий спосіб одержували право на реалізацію багато інших майстрів країни.

Враховуючи мої домагання припинити репресії щодо мене і моєї сім'ї, дані мною пояснення по сутності справи, котрі аргументовано спростовували звинувачення, клопотання друзів, а також повідомлення західних радіостанцій про сутність мого ув'язнення, обласний суд м. Чернігова скасував вирок прилуцького суду від 29 грудня 1976 року.

Але все це робилося з єдиною метою, найбільш кваліфіковано сфабрикувати справу. Допомогу в цьому подав заступник прокурора УРСР Сконенко своїм листом-циркуляром від 10 лютого 1977 року, через 10 днів після скасування вироку; слідчою групою з п'яти чоловік, до складу якої ввійшли підполковник КДБ Лісовець і капітан Полунін Е. І.

Після скасування вироку органи державної безпеки вдалися до домовленості зі мною, сутність котрої зводилась до того, що я повинен був звернутися до обласного суду із заявою, у котрій було б зазначено, що “органи Комітету державної безпеки не впливали на хід слідства і суду в м. Прилуки, що цей суд відбувся у відповідності із законом, що я не дозволяю західним радіостанціям і пресі використовувати моє ім'я і працю з антирадянською метою, що моя заява в суді “я борюся і буду боротися за відокремлення України від СРСР” не відповідає моїм суголосним переконанням і намірам.

Від цієї заяви я відмовився, оскільки мною взагалі не було скоєно ніякого злочину, і що у своїй державі я не можу дійти справедливості і не маю захисту з боку законів, які підміняються політичною доцільністю, то вимушений звернутися до міжнародної громадськості з метою розголосу – покрадених людських і громадських прав.

Нова слідча група фальсифікаторів з КДБ і обласної прокуратури, заручившись підтримкою, діяла і не боялася відповідальності за свої дії. Мені не були подані навіть ті куці права, гарантовані конституцією і законом для захисту, для об'єктивного розгляду справи на всіх стадіях її фабрикації т. зв. «розгляду» в суді.

Безправність із захисту в цій справі виявилася не тільки для мене. Суддя Шекера в м. Прилуки після виступу адвокатки Занько з вимогою звільнити її підзахисного з лави підсудних, яку зала зустріла оплесками, пригрозив: “Ви скоро самі сядете на лаву підсудних”.

Моя дружина Рубан Л. Ф., прямуючи у Верховний суд УРСР, де відбувся розгляд моєї касаційної справи, везучи необхідні для захисту документи, була заарештована на вокзалі міста Прилуки в підозрі крадіжки грошей з кишень, що, звичайно, не підтвердилося, але під час обшуку забрали необхідні для захисту матеріали і не повернули. Дружина не потрапила на розгляд скарги і не довезла необхідних матеріалів для суду.

Мої скарги у вищі партійні, державні установи або взагалі туди не потрапляли або ж спроваджувалися до тих інстанцій, на дії котрих я скаржився, що само по собі вже є порушенням закону. Так сталося, зокрема, з листом до першого секретаря ЦК КПРС, до Голови Ради Міністрів УРСР.

У суді міста Чернігова мені фактично не давали можливості захищатися, особливо за ст. 18-ї КК УРСР. Мене позбавили слова, а останнє слово не дозволили завершити.

За таких обставин мене було засуджено вдруге за злочини, котрих я не скоїв, і, звичайно, не визнав – до 6 років ув'язнення, 3 років заслання, конфіскації майна (недобудований будинок) і виплати державі так званого незаконного прибутку в розмірі 5.330 карбованців. Важко придумати більш жорстоке покарання. Уже не тільки для мене, а й для моєї сім'ї, для моїх дітей, котрі третій рік живуть у сараї.

Та на це і розрахована репресія і співчуття я не очікую від тих, хто захлинявся від крові «ворогів» своїх, тих, хто жорстокою рукою голоду удавлював довірливих і людяних селян землі нашої, нав'язуючи колективні форми господарювання; тих, хто економічними авантюрами відбирали найбільш життєспроможних, активних працюючих людей і кидали їх у пашу холодного Сибіру, тих, хто репресіями знищив мільйони найбільш свідомого населення; тих, хто всіма цими заходами підштовхнули світ до фашистської реакції і пізнішої війни, у котрій незчисленними жертвами народу закріпили своє становище; тих, кому вже недостатньо власного народу для експериментів і буферних держав, хто в експансії ідеї, зброї і економічних пілг замахнувся на весь світ, нехтуючи життям і волею народів.

Справа проти мене не є наслідком юридичних помилок, а є свідомою дією влади проти тих, хто стоїть на захисті прав людини в СРСР.

Я звертаюся до Вас, пане Президенте як до принципового оборонця прав людини в цьому світі, як до Голови держави, побажання котрій миру, благополуччя і волі з нагоди 200-літньої незалежності стало причиною мого ув'язнення і привело сім'ю на рівень жебрацтва, з проханням допомогти забезпечити додержання прав людини в СРСР.

10 листопада 1977 року.

Петро Рубан».

До цього листа варто додати, що після суду Рубану не дали ознайомитися з протоколом судового засідання. Внаслідок цього там спотворили його висловлювання і це стало приводом для чергового звинувачення.

Покаравши Петра Рубана, комуністична влада не чекала бурхливої реакції з боку світової громадськості. Але міжнародні правозахисні організації безперервно нагадували радянським послам і різноманітним делегаціям не тільки про Петра Рубана, а й багатьох інших політичних невільників совісті у в'язницях та колоніях СРСР. Потужний голос протесту знову звучав від організацій та громадських формувань української діаспори в

різних куточках світу. Такий галас допоміг, до речі, у різні часи та періоди звільнити з-за ґратованих застінків Кремля українських дисидентів: Святослава Караванського, Миколу Руденка, Валентина Мороза, Валерія Марченка, майбутнього митрополита Української автокефальної православної церкви Володимира Романюка, генерала Петра Григоренка.

Вище я згадував про Андрія Сахарова, Олександра Солженіцина, організацію «Міжнародна амністія», які на весь світ подали голос протесту на захист інакодумця з Прилук. Зокрема, Андрій Сахаров заявив, що вирок українському дисиденту Петрові Рубану – це помста КДБ за його участь у винесенні з табору щоденника політв'язня Едуарда Кузнецова. На його погляд, вирок винесений «по нелепому обвиненню в хищенні соціалістической собственности». Він також наголошував, що Петро Рубан постраждав за дії, здійснені заради дружби і взаєморозуміння народів СРСР і США, і що захист його є справою чести народу США. «Мені невідомо, – писав він, – чи робив якісь кроки в цьому напрямі президент Картер у зв'язку з цією справою. Тому через пів місяця я знову звернувся до нього...» Дослідники пишуть, що листи Сахарова до Картера не мали практичних результатів через «колебання Картера в вопросе прав человека».

Під час інавгурації Картер виголосив традиційну промову. У ній він проголосив, що моральною основою політики США є міжнародний захист прав людини. Звичайно, на цій заяві лежала печатка риторики, яка характерна політичним діячам не тільки у США. Але не можна скидати з вагів те, що слова президента були щирі та серйозні й вони віддзеркалювали внутрішні переконання Картера. Та найважливіше те, що після цього у світі сформувався новий морально-політичний клімат, у якому все більше й потужніше дули вітри важливості й правомірності міжнародного захисту прав людини. Навіть слова Картера про те, що США не втручатимуться в конкретні справи із захисту прав людини не применшують того, що вперше керівник однієї з найбільших і наймогутніших країн світу однозначно підтримав і підтвердив принцип міжнародного захисту прав людини.

Зовсім інакше поведився наступний президент Рональд Рейган. Він проявляв рішучість у відстоюванні принципів і, зокрема, у сфері прав людини. Забігаючи наперед, скажу, що Петро Рубан у травні 1988 року не тільки взяв участь у зустрічі з Рейганом у Москві, а й потрапив у його список дисидентів, яких за особистою вимогою господаря Білого дому був змушений звільнити Михайло Горбачов. А через кілька днів він уже був по той бік Атлантики.

Але на шляху до звільнення моральну та матеріальну підтримку йому надавали відомі українські правозахисники. Серед них поетка Ірина Калинець, літературознавиця Надія Світлична. Левко Лук'яненко надіслав уже згадуваний вище лист-протест до журналу «Народна творчість та етнографія». У ній він просив науковий та культурний світ підтримати мистця, чий талант є предметом національної гордості українського народу. У червні 1985 року відома правозахисниця Надія Світлична зробила велику доповідь «Ставлення влади до народного мистецтва в Україні» на конференції Світової федерації українських жіночих організацій (СФУЖО). У ній вона піддала гострій, я б навіть сказав нищівній критиці, керівництво України, яке не приділяє уваги розвитку народного мистецтва в державі. Значна частина доповіді приурочувалася трагічній долі інтарсиста з Прилук Петра Рубана. Вона послалася на «Хроніку текучих подій», що виходила за кордоном, яка також писала про Петра Рубана, котрий зацікавив дирекцію меблевого комбінату своїм мистецтвом і перспективою використання решток виробництва, що до цього часу спалювалися на звалищі. Петро навіть власноруч виготовив для цього різноманітні різці та інші інструменти, аби налагодити серійне виробництво сувенірів. Бо йому було дуже шкода отого шпону, особливо з горіхового дерева, необхідного для інтарсії, який вивозили, мов непотріб.

На прикладі однієї долі мистця Надія Світлична показала, що комуністична держава більше дбає про честь свого дірявого мундира, ніж про будь-які матеріальні чи духовні надбання свого народу, має для мистецтва свої критерії, коли оцінює інтарсію на вагу використаного матеріалу, як дрова, живопис – вартістю полотна, як ганчірку, а творців мистецтва взагалі не бере до уваги, так, ніби їх можна штампувати на конвеєрі. Тож так вона воліє використовувати й обдарованого інтарсиста Петра Рубана токарем, талановитого літературознавця Євгена Сверстюка – теслею, композитора Миколу Горбала – каменеломом, а рідкісного поета Василя Стуса тримати разом з його віршами там, куди й сонячний промінь не заглядає. «А ми, – резюмує Надія Світлична, – бідкаємося, чому українська культура на своїй землі така немічна, аж недолуга...»

Несподівана і неочікувана реакція з боку вітчизняної і зарубіжної громадськості змусила владу трохи відступитися. Пізніше з'ясувалося, що каральні органи в такий спосіб використали час для, так би мовити, перегруповання власних сил. Петра Рубана постійно і регулярно викликають на допити в структури КДБ. На порядку денному розмов одна теза – відмовитися від правозахисної діяльності. У подарунок за це – закриття кримінальної справи. В'язень уже звик до таких підлих методів радянських правоохоронців. Ще в січні 1978 року до нього приїжджали офіцери КДБ з брошурою Івана Дзюби «Грані криштала» та з іншими статтями проти українських націоналістів і «вмовляли», щоб він відмежувався від тих людей і їхніх ідей. Хоч Петро Васильович, як виявилось згодом, і мав комерційну жилку та підприємницькі навички, торгуватися не став. «Свобода і воля – насамперед!» Уже вкотре «пояснює» «слугам закону», що судять його не за злочин, який він не вчиняв, а за його політичні переконання. Бо ці погляди не вписуються в радянські ідеологічні рамки. «Це ж картину чи фотознімки можна обрамити, а як туди втиснути мої думки...» – говорить слідчим.

Продовження в наступному випуску

Олександр Морозов

МАНДРІВНИК КОЗАЦЬКОГО РОДУ

Майбутній навколосвітній мореплавець, дослідник-географ, океанолог, картограф, етнограф та першовідкривач невідомих земель Юрій Федорович Лисянський (1773–1837) народився та жив у той час, коли ще не всі далекі землі були нанесені на карти, а тривалі заокеанські мандри були справжнім подвигом, пов'язаним зі значними труднощами та небезпеками.

Період другої половини XVIII – початку XIX ст. в історії України був драматичною добою суттєвих змін та перетворень у всіх сферах суспільного життя. Будучи фактично історичним ядром Російської імперії, без якого саме її існування не було можливим ані ідеологічно, ані економічно, Україна перебувала в умовах жорсткого підпорядкування централізованій самодержавній владі на рівні з іншими анексованими та колонізованими провінціями. Колесо імперських реформ, спрямованих на уніфікацію та денационалізацію всіх сторін життя, торкнулося українців з особливою силою. Втрата залишків адміністративної та культурної автономії, знищення Запорізької Січі, насильницька ліквідація Гетьманщини та полкового козацького устрою, закріпачення селян, гноблення української мови, русифікація духовного та культурного життя стали тими ключовими подіями, що докорінно змінили традиційний устрій українців.

На рубежі XVIII–XIX ст. у столиці колишньої Російської імперії Санкт-Петербурзі існувала потужна, впливова, хоча на той час ще строката, організаційно та ідеологічно роз'єднана українська громада (за влучним висловом О. Пріцака, «малоросійська мафія столиці») активними діячами якої були не тільки письменники, художники, музиканти, архітектори, академічні вчені, але й державні чиновники, військові та дипломати, які, вільно чи не вільно, своєю діяльністю сприяли подальшому українському національно-культурному відродженню, а згодом – і потужному національно-визвольному руху кінця XIX – початку XX ст. Саме тут, у «Північній Пальмірі», 1798 року побачила світ українською мовою славетна «Енеїда» І. Котляревського. Саме тут на початку XIX ст. освічені українці в списках поширювали «Історію Русів» – потужний маніфест українських «автономістів» та чи не найперший твір вітчизняної історіографії, що фактично засвідчив окремішність української історії, а отже й народу. Що вже говорити про інших, якщо навіть такі величні постаті української культури, як Микола Гоголь і Тарас Шевченко, намагалися саме там, у Петербурзі, реалізувати свій творчий потенціал...

Юрій Федорович Лисянський, майбутній мандрівник та мореплавець, котрий першим з українців обійшов довкола світу, походив зі старовинного козацького шляхетного роду міста Ніжина. Тогочасний Ніжин, хоча й був значно пригнічений імперськими реформами російського царського режиму, але ще не встиг перетворитися на глуху провінцію (це

станеться пізніше, у 30–40 рр. XIX ст. після суттєвого обмеження магдебурзького права та скасування славнозвісних ніжинських ярмарків). Місто було адміністративним, військовим та торговельним осередком Гетьманщини, центром Ніжинського козацького полку – найбільшого на лівому березі Дніпра.

Лисянські не були «захудалим родом збіднілих дрібнопомісних дворян», як про це писали російські та радянські історики-біографи мореплавця, а належали до козацької еліти Гетьманщини.

Численні представники роду Лисянських документально засвідчені в козацьких реєстрах та компутах ще з середини XVII ст. Засновником ніжинської гілки Лисянських, як стверджують архівні джерела, був покозачений правобережний шляхтич Степан (Стефан) Лисянський, котрий у другій половині XVII ст., після втечі з кримського полону, перейшов на терени Гетьманщини й оселився у фільварку Харсіки біля сотенного містечка Чорнухи Лубенського полку. Він був «...природным польським шляхтичем и того краю войска товарищ». Степан Лисянський та його предки, як стверджують джерела, належали до шляхетського гербу «Лис» та «козакували на тому березі Дніпра», тобто належали до правобережної української козацької старшини.

Син Степана Лисянського Семен також належав до козацької старшини, був полковим осавулом, і «на службе воинской» разом з іншими козаками брав участь у російсько-турецьких війнах і «на службе воинской в походе кончил и жизнь». Його нащадок Герасим Семенович Лисянський з трьома синами – Дем'яном, Іваном та Федором, також були на військовій козацькій службі. Дем'ян Герасимович Лисянський тривалий час обіймав посаду Заньківського сотника Ніжинського полку, згодом – бунчукового товариша, мав численні маєтності в сотенному селі Заньки під Ніжином та в Березенському повіті Чернігівщини. Іван Герасимович Лисянський дослужився до звання абшитованого військового товариша та володів батьківськими маєтками в Чорнухах та Ічні.

Батько майбутнього мореплавця Федір Герасимович Лисянський (або, за тодішніми церковними відомостями, Федір Герасимовський) народився 1735 року, був освіченою людиною та починав військову кар'єру писарем «при письменних указных делах» сотенної Іченської канцелярії та Прилуцької полкової лічильної комісії. Згодом, покинувши військову службу, він перейшов канцеляристом до Київської духовної консисторії, де 1760 року був рукоположений у сан, отримав призначення священником на парафію Івана Богослова в місто Ніжин та обійняв посаду «намісника володькодівницького».

Ніжинська церква Івана Богослова розташовувалася на центральній вулиці міста, біля Київської брами ніжинської фортеці, мала великий приход і була у XVIII ст. однією з найкращих церков міста. Її спорудив 1752 року власним коштом нащадок впливової родини ніжинських греків полковник Іван Петрович Тернавіот. Родини Лисянських та Тернавіотів невдовзі також увійшли в близькі взаємини – фундатор храму І. П. Тернавіот став хрещеним батьком одного з дітей о. Федора. Будували храм, як вважають дослідники, відомі архітектори А. Квасов та В. Григорович-Барський.

1 (12) квітня 1773 року дружина ієрея Федора Лисянського Фотина Йосипівна (дочка священника зі шляхетного козацького роду Якубовських) народила сина, якого охрестили Юрієм (Георгієм). Обряд хрещення здійснив батько новонародженого, протоієрей Федір Лисянський, у Богословському храмі. Юрій був шостою дитиною в багатодітній родині Лисянських. У метричних та сповідних книгах Іоанно-Богословської церкви м. Ніжина вдалося виявити згадки про інших дітей подружжя Федора та Фотинії Лисянських (подаємо за роком народження): Іван (1755/1758), Ганна (1763), Ананій (1767), Ганна (1768), Симеон (1772), Юрій (Георгій, 1773), Петро (1777), Єлісавета (1778), Федір (1782). У подальшому в

писемних джерелах згадуються тільки Іван (був священником у с. Махнівці Борзнянського повіту, згодом 1803 року змінив батька на посаді настоятеля Івано-Богословського храму м. Ніжина), Ананій та Юрій стали морськими офіцерами. Решта дітей, на жаль, померли в ранньому віці.

У Ніжині та на околицях міста Лисянські мали декілька будинків. Так, у селі Заньки розміщувалася маєтність (будинок та земельні володіння) козацького сотника Дем'яна Федоровича Лисянського. Зазвичай до таких маєтностей входили панський будинок, господарчі споруди та землі сільськогосподарського призначення. У Ніжині в Богословському приході на вулиці, що вела до фортечної вилазки в напрямку річки Остер (зараз – вулиця С. Яворського) протоіерею Федору Лисянському та його родині належали два невеличкі будиночки –

Церква Іоанна Богослова в Ніжині (збудована на кошти грека Іоанна Тернавіота) та будинок, де мешкала родина Лисянських

дерев'яний «на три покої» з господарчими спорудами (згорів під час нищівної пожежі 1797 року), та ще один на тій самій вулиці «об одному покої», який дістався йому від брата Івана. Була також невеличка одноповерхова кам'яниця неподалік від церкви Івана Богослова зі світлицею, господарчою кімнатою на глибокому підвалі та холодними сіннями, де, власне, був кабінет священника, а також час від часу збиралася невеличка парафіяльна школа (від двох до п'яти учнів), якою опікувався протоіерей Федір Лисянський (зараз у цьому будинку створюється музей видатного мореплавця). Ця історична споруда – унікальний взірець міської забудови Ніжина XVII–XVIII ст., єдиний збережений на сьогодні меморіальний будинок, який пов'язаний з життям та діяльністю родини Лисянських. Тут, безумовно, бував маленький Юрко Лисянський, коли допомагав батькові в богослужіннях та відвідував парафіяльну школу.

Десятирічним хлопчиком Юрко Лисянський вступив до Морського кадетського корпусу в Петербурзі, який готував майбутніх офіцерів для російського військово-морського флоту. Дослідники вважають, що це сталося завдяки клопотанню дядька Дем'яна, котрий усе своє життя віддав козацькій військовій службі, та протекції впливового земляка, колишнього ніжинського наказного полковника, а на той час статс-секретаря самої імператриці Катерини II, Олександра Безбородька. Одночасно, незважаючи на вже досить дорослий вік – 15 років, кадетом зарахували і його старшого брата Ананія. Тут 1785 року Юрій Лисянський близько зійшовся з німцем естонського походження Адамом Йоганном фон Крузенштерном, з яким його буде пов'язувати багаторічна дружба.

На той час Морський кадетський корпус вважався прогресивним навчальним закладом. Його процвітання, зокрема, сприяла активна діяльність інспектора, ученого-просвітника, українського громадського діяча Григорія Андрійовича Полетики. Учителем математики, астрономії та ротним командиром у Ю. Лисянського в корпусі був ще один українець Платон Якович Гамалія, відомий капітан-командор, приятель І. Котляревського, член Академії наук та автор перших підручників з навігації. Корпус давав ґрунтовну загальну освіту. Заняття відбувалися щодня у два блоки: зранку – морські та математичні предмети, у післяобідній час – словесність та іноземні мови. Обов'язковими були уроки фехтування, малювання й танців. Приготування уроків відбувалося у вечірні години. По суботах післяобідніх класів не було, натомість влаштовувалося загальне шиккування, на якому оголошували провини кадетів, котрих карали тілесно.

У корпусі процвітала «дідівщина». Повний шестирічний курс навчання ділився на дві частини – кадетський та гардемаринський. Гардемарин мав право обрати собі кадета-«ад'ютанта», який був зобов'язаний виконувати всі його забаганки, терпляче зносити кпини та побої, але натомість гардемарин захищав свого підопічного від кривдників та допомагав з уроками. У гардемаринських класах поглиблено вивчали засади сферичної тригонометрії, навігації, астрономії та геодезії, гідрографії, теорії кораблебудування тощо. Незважаючи на труднощі та відірваність від рідного дому, Юрію Лисянському навчання давалося легко. У перші роки йому допомагало те, що він ще в Ніжині був навчений читанню, письму та арифметиці. Улітку 1784 і 1785 років, як успішного учня, його допускали до «шлюпкових» навчань у Кронштадтській гавані. 20 березня 1786 року Лисянського переведено до гардемаринського класу, а влітку того ж року він брав участь у навчальному плаванні на вітрильнику до острова Гогланд. 1787 року його брат Ананій Лисянський отримав чин мічмана і був направлений на флот, а Юрія призначили практикантом на фрегат «Мстиславець», на якому він здійснив своє перше плавання до берегів Англії. Після завершення плавання Ю. Лисянський отримав гарну характеристику за старанність та успіхи в навігації.

У зв'язку з початком російсько-шведської війни 1788–1789 років у Корпусі відбувся достроковий випуск гардемаринів. Серед випускників був і 15-річний підпрапорщик Юрій Лисянський, котрого в чині «за мічмана» відрядили на службу до ескадри адмірала С. К. Грейга, на фрегат «Подражислав». Бойове хрещення Ю. Лисянський прийняв у битві біля острова Гогланд 6 липня 1788 року. Уже в першому бою він заслужив похвалу командира, який побачив у молодому гардемарині здібного та хороброго офіцера. Після закінчення бойових дій на Балтиці Ю. Лисянський протягом трьох років служив на бойових кораблях. 1793 року він отримав чин лейтенанта. Наприкінці 1793 року Ю. Лисянського та його кадетського приятеля А. Й. Крузенштерна відряджено для проходження морської практики до Великобританії, де вони були зараховані волонтерами на кораблі ескадри адмірала Дж. Мюррея. На англійському флоті Ю. Лисянський прослужив волонтером близько семи років, службу проходив на фрегатах «Люазо» та «Топейз». У цей час він здійснив кілька

далеких плавань: побував біля берегів Англії, Північної, Центральної та Південної Америки, Західної та Південної Африки, довгий час жив в Америці, плавав до Ост-Індії. У цей час Ю. Лисянський брав участь у військових операціях англійського флоту проти французів, а 1796 року, коли захопили фрегат «Слізавета», отримав важку контузію. Під час плавання біля островів Карибського басейну він переніс смертельно небезпечне захворювання – тропічну лихоманку, відому під назвою «жовта гарячка», що ледве не відняла в нього життя. На щастя, до нашого часу дійшов «Журнал лейтенанта Лисянського», він вів його під час служби волонтером на судах англійського флоту від 1793 по 1800 рр. Щоденникові записи й листи відтворюють яскраву картину вражень Ю. Лисянського від його тодішнього життя в Європі, Америці, Південній Африці та Індії, містять чимало цікавої історичної та етнографічної інформації.

На початку жовтня 1795 року Ю. Лисянський на купецькому кораблі прибув до Нью-Йорка, де тоді була епідемія чуми. 12 жовтня на диліжансі мандрівник відбув до тодішньої столиці США – Філадельфії (штат Пенсільванія), місто справило на нього велике враження. Він перебував там до весни 1796 року. У листуванні та щоденнику Ю. Лисянський зауважив, що його особливу увагу привернули міський музей та публічна бібліотека. Дуже позитивно він відгукувався про діяльність Бенджаміна Франкліна, мармуровий пам'ятник якому було встановлено на фасаді бібліотеки. У Філадельфії Ю. Лисянський отримав запрошення на аудієнцію до першого президента США Джорджа Вашингтона та мав з ним розмову. Це стало можливим завдяки знайомству в диліжансі з Мартою Поллок – дочкою бізнесмена та торгового капітана Джозефа Ентоні, котрий і влаштував Лисянському зустріч із президентом. У листі до брата Ананія Юрій Лисянський писав: «Скільки хто не говорить проти гостинності тутешніх обивателів, але я на них скаржитися не можу. Будучи знайомим з багатьма фаміліями, я від них отримав чимало вітань. Президент же Вашингтон обласкав мене так, що я довіку повинен йому лишатися вдячним і можу сказати, що не було у світі величніше мужа цього. Простота його життя й доброзичливість у поведженні такі, що в одну мить вражають і дивують почуття».

Під час служби за кордоном, Ю. Лисянський самотужки вивчив англійську мову та досконало нею володів. Сучасники розповідають про курйозний випадок, який трапився з ним перед самим поверненням на Батьківщину: з'ясувалося, що за сім років постійного перебування в англійському середовищі, Ю. Лисянський забув російську мову! Повертати до Петербурга «російського» офіцера в такому стані було неможливо, і послу в Лондоні графу Воронцову довелося терміново викликати в Англію його брата Ананія, завданням якого було «розговорити» Ю. Лисянського та повернути йому «російськомовні» навички... Ця подія набула широкого розголосу серед російських офіцерів, через що Ю. Лисянський зазнав чимало глузувань. А взагалі служба на Британському флоті справила на нього велике враження, і все своє подальше життя він був відвертим «англофілом».

Навесні 1800 року Лисянський повернувся в Петербург, отримав чин капітана-лейтенанта та був призначений командиром на фрегат «Автроїл». Водночас він переклав з англійської мови та видав велику книгу Джона Клерка «Рух флотів», у якій розроблялася нова тактика ведення військових морських операцій. 1803 року за військові заслуги, хоробрість та участь у 18 морських кампаніях Ю. Лисянського нагородили орденом Святого Георгія 4-го ступеня.

Ще під час служби на Британському флоті, А. Й. Крузенштерн та Ю. Лисянський обговорили план навколосвітньої морської експедиції. Після повернення в Петербург Крузенштерн виклав цей план у вигляді письмового рапорту. Майже три роки цей документ «блукав» коридорами установ та чиновницькими кабінетами і на самому вищому рівні був

визнаний недоречним. Причиною цього стали зашкарублість чиновників, нестача коштів, технічна відсталість тодішнього російського флоту, відсутність досвідчених морських офіцерів та науковців, здатних здійснити подібне плавання. Розчарований Крузенштерн виїхав з Петербурга до власного маєтку в Естляндії, збирався подати у відставку та став замислюватися про педагогічну кар'єру викладача географії в повітовому училищі. А Ю. Лисянський тим часом продовжував служити на флоті та, наскільки це було можливо, намагався «проштовхувати» перед начальством план «кругосвітки»...

Нарешті, на рапорт Крузенштерна звернула увагу комерційна Російсько-американська торгівельна компанія, що видобувала хутро на Далекому Сході та Алясці. Саме вона взяла на себе підготовку навколосвітньої морської експедиції, керівником якої було призначено А. Й. Крузенштерна. Його помічником та командиром другого корабля призначили Ю. Лисянського. У вересні 1802 року капітана Лисянського відрядили за кордон з метою купівлі іноземних кораблів для майбутнього плавання. У Лондоні за кошти Російсько-американської компанії Ю. Лисянський придбав два шлюпи – «Леандр» та «Темза», що на початку червня прибули в Кронштадт, де й отримали нові назви – «Наdejда» та «Нева». 7 серпня 1803 року о 10-й годині обидва шлюпи знялися з якоря і відпливли від кронштадтського рейду.

Під час навколосвітнього плавання Ю. Лисянський був капітаном шлюпу «Нева». Його команді було доручено доставити вантаж до російських факторій у Північній Америці – на островах Сітка, Кад'як на тихоокеанському узбережжі Аляски. Майже дві третини всього пройденного шляху «Нева» під командуванням Лисянського пододала самостійно.

Перші дні плавання супроводжувалися жорстокими штормами. Проте від самого початку команда «Неви» та її капітан регулярно проводили метеорологічні, гідрографічні спостереження, збирали та систематизували різноманітні географічні відомості. До середини грудня кораблі А. Й. Крузенштерна та Ю. Лисянського підійшли до острова Святої Катерини, де команда «Неви» провела терміновий ремонт пошкоджених щогл. Практично безперешкодно судна проминули Вогняну Землю та протоку Дрейка, що дало змогу Ю. Лисянському зробити висновок: мореплавання в цих широтах є не більш небезпечним, ніж у будь-якому іншому місці Світового океану. На шляху до Маркизького архіпелагу Ю. Лисянський затримався на декілька днів біля острова Пасхи, де провів астрономічні спостереження та уточнив координати острова. На Маркизах обидва кораблі запасилися питною водою, свіжими фруктами та дослідили побут корінного племені дикунів-канібалів. Ю. Лисянський став першим європейцем, котрий склав словник мови місцевих тубільців.

Біля Гавайських островів Крузенштерн та Лисянський розійшлися: «Наdejда» вирушила до Японії, Курильських островів та Камчатки, а подальший шлях «Неви» лежав до берегів Аляски. Ю. Лисянський взяв курс до острова Кад'як, і після двадцяти трьох днів важкого плавання прибув до російських колоній на півночі Америки. Тут команда «Неви» на чолі з капітаном була змушена взяти участь у військовій сутичці з місцевим племенем індіанців-тлінкітів, які повстали проти російської колонізації їхніх споконвічних земель. Участь у російських колоніальних війнах не входила в плани експедиції Ю. Лисянського. Сутичка призвела до жертв з обох сторін, і до честі капітана зазначимо, що він пішов на примирення та перемовини з вождями місцевих племен.

Під час майже одинадцятимісячного перебування на Алясці Ю. Лисянський склав детальний опис островів Кад'як та Сітка, здійснив кількадеденне сходження на вершину згаслого вулкану Еджкомб, картографував прилеглі території та зібрав цінну етнографічну колекцію, що розповідає про побут та культуру корінних народів Північної Америки. Матроси шлюпу «Нева» під командуванням Ю. Лисянського взяли безпосередню участь у будівництві «Новоархангельського форту» (зараз місто Сітка, США). У щоденниках

Ю. Лисянський відзначив важке становище алеутів, ескімосів, чугачів та індіанців Аляски, що перебували під владою Російської імперії. Злидні, голодування та хвороби були звичайним явищем серед цих народів та стали причиною масового вимирання людей. Ю. Лисянський відзначав, що йому, як представнику держави, що вважає себе цивілізованою, неодноразово було соромно за подібне поводження співвітчизників з тубільцями, і якщо найближчим часом ставлення росіян до корінних мешканців Аляски не зміниться то останні будуть приречені на неминуче вимирання. Під час перебування на Алясці Ю. Лисянський, наскільки це було можливо, намагався полегшити важке становище голодних: за його наказом матроси «Неви» розвозили та роздавали в селища аборигенів запаси в'яленої риби та інші харчі.

У вересні 1805 р. «Нева» завантажила на борт партію хутра та вийшла у відкрите море, взявши курс на Маріанські острови. Через кілька днів шлюп упритул підійшов до коралових рифів, де й сів на мілину. Так був відкритий раніше нікому невідомий безлюдний острів зі складу Гавайського архіпелагу який отримав назву «Острів Лисянського». Неподалік був відкритий та позначений на карті кораловий риф. Його Лисянський назвав «Риф Крузенштерна».

3 грудня 1805 року на рейді Макао (Південний Китай) відбулася зустріч «Неви» та «Надежди». Тут Лисянський та Крузенштерн успішно продали привезений вантаж хутра та завантажили свої судна китайськими товарами.

Відпливши в лютому 1806-го від берегів Китаю, шлюпи до початку квітня наблизилися до берегів Південної Африки. Тут вони потрапили в зону густого туману і знову загубили один одного. Враховуючи, що запасів харчів та питної води достатньо лише на три місяці подорожі, Ю. Лисянський вирішив плисти прямо до Європи, не заходячи в жоден порт.

Довгий шлях із Китаю до Портсмуту «Нева» пройшла за 142 дні, не отримавши під час цього жодних пошкоджень та втрат. До того часу жоден корабель Європи ще не ставив таких рекордів у швидкості безперервного плавання на подібні відстані. 5 серпня 1806 року «Нева» увійшла в гавань Кронштадту. А ще за два тижні повернулася й «Надежда». Так Ю. Лисянський першим в історії колишньої Російської імперії завершив навколосвітнє плавання, під час якого зробив низку важливих наукових відкриттів, збагативши вітчизняну географію, картографію, океанологію, етнографію та інші науки. Коштовний подарунок, золоту шпагу, зробила своєму капітанові команда «Неви». Від держави Ю. Лисянський отримав чин капітана II рангу, орден Св. Володимира III ступеня, премію та пожиттєву пенсію.

Подальша військова кар'єра Ю. Лисянського, на відміну від його побратима А. Й. Крузенштерна, не склалася, переважно через неприяні стосунки з тодішнім морським міністром адміралом П. В. Чичаговим. Останній не приховував свого презирливого ставлення до Лисянського.

Ще під час навколосвітньої подорожі Лисянський та Крузенштерн домовилися про те, що вони окремо опублікують свої щоденники. Але публікація завершеного Ю. Лисянським ще 1806 року опису плавання наразилася на опір у військово-морському відомстві, не останню роль у цій справі відіграв сам міністр. Так у приватному листі до російського посла в Англії С. Р. Воронцова Чичагов, піддавши сумніву цінність наукових досягнень Лисянського, роздратовано писав: «Стосовно відкриттів, то Лисянський зробив тільки одне: це скеля, на якій він потерпів трощу і ледь не загинув з усім екіпажем; інших не було зовсім». Про щоденники Лисянського адмірал висловився ще більш неприязно, стверджуючи, що книгу написано «мовою старої баби», і що в ній «неможливо розібратися на основі правил, що існують в “російском наречії»». Рецензенти відомства та цензура неодноразово повертали Ю. Лисянському його рукопис на доопрацювання, і це «ходіння по колу» тривало довгих шість років! Остаточний вирок цензорів для автора був невтішним: «у такому вигляді книга не може бути надрукована за рахунок міністерства».

Окрім того, на той час вже була видана книга Крузенштерна, що додало аргументів опонентам Лисянського: мовляв, навіщо друкувати ще один опис однієї й тієї ж подорожі...

Обурений подібним ставленням, Ю. Лисянський пише цензору сердитого листа, у якому кидає гнівну фразу: «більше нічого в книзі убавляти не буду!». 8(20) січня 1809 року він вирішує залишити військову службу та виходить у відставку з чином капітана 1-го рангу, мундиром та пенсією, мотивуючи свій крок наслідками хворобливого стану здоров'я. Але насправді головну роль у цьому рішенні відіграла образа та принижене відчуття власної гідності. Ю. Лисянський вирішує опублікувати корабельні щоденники власним коштом. Увесь свій вільний час він приділяє виправленню рукописів, упорядкуванню зібраних під час експедиції колекцій та гравіруванню географічних карт.

Видати книгу «Подорож навколо світу в 1803, 1804, 1805 і 1806 рр. На кораблі “Нева”» та атлас «Зібрання карт та малюнків, що належать до подорожі капітана Лисянського», автор зміг тільки 1812 року. Вірним помічником у цій справі став його старший брат Ананій, котрий також служив капітаном на Балтійськом флоті. Біографи мореплавця вважають, що 1810 року брати заклали свої успадковані маєтки в Ніжинському та Борзнянському повітах за 10 тис. карбованців сріблом. Імовірно, на ці кошти, додавши власні заощадження, Ю. Лисянський і надрукував свої мандрівні записки. Двотомний опис подорожі вийшов тиражем 1200 примірників. У передмові автор з гідністю дав відсіч недобррозичливцям, що чинили перепони для виходу у світ його книги. «Зрештою, лишається мені висловити щиросердне зізнання у недоліках та несправностях моєї мови, попросити в читача великодушного у тому вибачення, у якому він тим більше відмовити не може, що я, за родом своєї служби, ніколи не сподівався бути письменником. Під час написання моїх мандрівних записок, – зауважує Лисянський, – я намагався прикрасити усі речі не красномовством або вишуканістю стилю, а істиною». Трохи пізніше й значно меншим тиражем він опублікував додаток – збірник гравірованих карт і малюнків. Але, на жаль, книжки ці не зустріли тієї уваги російської публіки, на яку, поза всякими сумнівами, заслуговували. За весь час через мережу книжкових магазинів було продано не більше 200 примірників, видавничий проєкт виявився збитковим. Ю. Лисянський був змушений майже за безцінь роздати весь тираж видання, даруючи книги знайомим та поповнюючи бібліотеки навчальних закладів.

Але 1813 року Ю. Лисянський здійснює поїздку до Лондона, де за півтора роки власноруч перекладає свою книгу англійською мовою та друкує її коштом Британського адміралтейства. Це видання, незважаючи на деякі зауваження критиків, мало успіх: за місяць було розпродано майже половину тиражу! Англійське видання, на відміну від російського, має суттєві доповнення наукового характеру, супроводжується короткою автобіографією автора та проілюстроване літографованими картами й малюнками, що були відтворені за ескізами самого Ю. Лисянського. Примірник цього видання в розкішній червоній саф'яновій палітурці із золотим тисненням та обрізами досі зберігається в бібліотеці англійських монархів у Букінгемському палаці в Лондоні.

Коли Ю. Лисянський пішов у відставку, він повністю віддався родинним справам. Після повернення з експедиції до Петербургу він познайомився з удовою передчасно померлого надвірного радника Вільгельма Жандра – Шарлоттою Карлівною, уродженою баронесою де Брюнольд. 1807 року вони одружилися. Шлюб виявився щасливим, і в подружжя Лисянських народилося п'ятеро дітей: троє синів – Олександр, Юрій, Платон – та дві доньки – Марія й Катерина. Окрім того, у Шарлотти Карлівни від першого шлюбу був син Василь Жандр (згодом штаб-ротмістр Кавалергардського полку, титулярний радник). Юрій Лисянський пильно ставився до виховання всіх дітей, намагався дати їм гарну освіту та забезпечити майбутнє.

Улітку родина Лисянських мешкала в сільській місцевості під Гатчиною. Там у селі Кобріно (стара фінська назва – «Копріна»). Шарлотті Карлівні належав куплений нею 1800 року в матері письменника О. С. Пушкіна колишній маєток Абрагама Ганнібала (прадіда поета). Шарлотта Лисянська влаштувала в маєтку садибно-парковий ансамбль, збудувала лютеранську кірху. Юрію Федоровичу це затишне місце дуже подобалося оскільки нагадувало далеку мальовничу Україну. Саме там він опрацьовував зібрані під час подорожі колекції, готував до друку свої книги та картографічні матеріали. Розповідають, що у вільний час він полюбляв займатися живописом на природі та сам навчав дітей англійської мови.

1826 року наказом Миколи I мореплавцю та його нащадкам було пожалувано персональний герб, в основу якого покладено давній родинний геральдичний символ «Лис» – срібна, двічі перехрещена стріла в червоному полі під шоломом, з якого виходить лисиця. До давнього герба було додано елементи, що розповідали про подвиг мандрівника: на синьо-жовтому тлі було зображено медаль «За подорож навколо світу» із силуетом вітрильного судна та план відкритого мандрівником «Острова Лисянського». Синьо-жовте забарвлення на гербі відповідало кольорам стрічки лицарського Ордену Меча, яким «за успіхи в мореплаванні» нагородив Ю. Лисянського 1820 року шведський король Карл XIV Юхан.

Але, як і належить, життя дає людині порівну і радощів, і журби... У травні 1831 року родину Лисянських спіткало велике горе: несподівано померла дружина Шарлотта Карлівна. На її надгробку на Волковському кладовищі в Петербурзі донині збереглася зворушлива епітафія, яку склав Ю. Лисянський: «Супруге ѣмоей нѣжной // Сей даръ я приношу /И съ сердца умиленьемъ // Всевышнего прошу: // Да сблизить о нѣя // С Преѣстоломъ Своимъ вѣчнымъ, // И да утѣшить мя // Въ прискорбїи сердечномъ.»

Автор першої біографії Ю. Лисянського, що була опублікована в часописі «Морський збірник» 1894 року, військовий історик Олександр Лерпо дає такий портрет мореплавця в останній період його життя: «Юрій Федорович був вище середнього зросту; доволі повний; мав серйозне обличчя; його сиве волосся вилося природними сріблястими кучерями; говорив трохи повільно. Проживши сім років поміж англійцями, він чимало перейняв собі гарних звичок – був у всьому, у справах та домашньому побуті, надзвичайно акуратним; тримав себе з усіма товаришами і знайомими, так би мовити, справжнім джентльменом, і це, якщо не помиляємося, було приводом багатьох неприємностей, що він переніс у житті». До цього портрету маємо додати, що Ю. Лисянський вільно володів іноземними мовами, добре знав військову справу, спеціальні морські науки, математику, астрономію, картографію, креслярську справу, відмінно малював, цікавився етнографією різних народів, не цурався художньої літератури та поезії... Навіть вийшовши у відставку, він не переставав цікавитися досягненнями колег-мореплавців, активно дискутував на професійні теми на сторінках часописів, вів активне листування з різними кореспондентами, здійснив ще декілька закордонних подорожей. Ю. Лисянський був турботливим батьком, переймався вдалим шлюбом своїх доньок, допомагав влаштувати кар'єру синів.

Не забував Юрій Федорович і свою Батьківщину Україну, рідний його серцю Ніжин. Він наніс місто свого дитинства на зведену карту своїх географічних відкриттів! Мандрівник активно листувався з ніжинськими родичами, яких дуже любив: з батьками Федором Герасимовичем та Фотиною Йосипівною, з братом Іваном Федоровичем та дядьком, заньківським сотником та прем'єр-майором Дем'яном Герасимовичем. Збереглися листи Ю. Лисянського в Ніжин, у яких він цікавиться обставинами життя своїх рідних, клопочеться про їхнє здоров'я та пише про наміри найближчим часом їх відвідати. І хоча останній період життя мандрівника є мало дослідженим, ми не маємо жодного сумніву, що він бував у Ніжині, можливо, навіть неодноразово. Юрій Лисянський не міг не відвідати могили своїх

батьків, котрі померли в той час, коли їхній наймолодший син здійснював навколосвітню подорож... Федір та Фотина Лисянські відійшли від земного життя на початку грудня 1803 року майже одночасно, з різницею у два дні... Маму мандрівника поховали на Богословському кладовищі, ліворуч від входу до кладовищенської церкви Івана Милостивого (зараз – біля загальноосвітньої школи № 16), де свого часу були поховані передчасно померлі малолітні діти Лисянських, а батька, заслуженого протоієрея, – посеред міста, біля жертovníка церкви Івана Богослова – приходського храму, службі в якому він віддав 43 роки свого життя...

Сам Юрій Федорович Лисянський помер 22 лютого (6 березня) 1837 року на 64-му році життя. У «Санкт-Петербурзьких відомостях» 26 лютого було надруковано коротенький некролог, присвячений видатному мореплавцю... Поховали його на цвинтарі Олександрівської лаври. На могилі спадкоємці встановили пам'ятник за ескізом самого Лисянського – залізний якір на гранітному постаменті, з двох боків якого вміщено зображення медалі «За подорож навколо світу». Епітафію собі склав сам мореплавець: «Прохожий, не тужи о томъ, //Кто кинуль якорь здесь. //Он взял съ собою паруса, //Под коими взлетитъ въпредѣль Небесъ».

Після смерті Ю. Лисянського залишилася значна колекція різних речей з тропічних та інших відвіданих ним країн, включно із зібранням одягу й зброї тубільців та інші «рідкісні речі»; усе це за його заповітом було передано до Румянцевського музею та Кунсткамери.

Сьогодні видатний український мореплавець-дослідник Юрій Лисянський відомий у всьому світі. Його ім'ям названо острів (Lisiansky Island) на Гаваях, півострів та мисс на Алясці (Lisianski eninsula та Lisiansk Point; розташовані на північ від острова Сітка, на північно-західному узбережжі острова Баранова; названі так у 1883 році американським натуралістом В. Г. Даллом), протока, річка та гора на Сахаліні. Пам'ять про мореплавця увічнена і в Україні. На центральній Гоголівській вулиці Ніжина збереглися пам'ятка архітектури національного значення, струнка барокова церква Івана Богослова, у якій батько протоієрей Федір Лисянський охрестив свого новонародженого сина – майбутнього мореплавця, пам'ятник Ю. Лисянському з якорем біля підніжжя (споруджений 1974 року, скульптор К. Годулян) та бібліотека Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя з Музеєм рідкісної книги, де зберігаються книги, передані свого часу в Ніжин Ю. Ф. Лисянським.

2018 року в Музеї рідкісної книги Ніжинського державного університету відкрилася музейно-меморіальна кімната, присвячена Ю. Ф. Лисянському. Співробітники Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського та «Майстерні музейних проєктів Олександра Антонця» розробили наукову концепцію, дизайн-проєкт, проєкт реставрації та пристосування під меморіальний музей пам'ятки історії та архітектури місцевого значення «Будинок Лисянського». Співробітники музею ведуть плідну роботу зі створення стаціонарної експозиції, проводять активну науково-дослідницьку та культурно-просвітницьку діяльність.

Лисянському присвятили також низку літературних творів українські письменники. Зокрема, українського мореплавця згадує поет Леонід Мосендз у вірші «Мапа» (збірка «Зодіак: вірші», Прага, 1941). Початковому періоду життя мореплавця присвячено вікіповідь відомого українського письменника-мариніста Антона Санченка «Круз та Лис: напередодні» (Видавництво «Комора», 2020). 2019 року київське видавництво «Темпора» уперше в Україні перевидало книгу «Юрій Лисянський. Навколосвітня подорож на шлюпі "Нева"» (1803–1806)». В основу видання покладено переданий автором у Ніжин 1824 року оригінальний примірник першого видання його книги з Музею рідкісної книги Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Олена Щербань

БОРЩ ЯК УКРАЇНСЬКИЙ ГАСТРОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Українська культура харчування містить чимало гастрономічних маркерів-феноменів. В останнє десятиріччя доби Незалежності деякі перетворилися на бренди. Серед них – борщ, що не лише породив глютонічний дискурс, але й трансформувався у своєрідний етнокультурний капітал, особливий концентрат соціокультурних сенсів. У великих перемог багато учасників – 7 липня 2022 року культуру приготування українського борщу було внесено до нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО, що є серйозною заявкою про самобутність української кулінарії на міжнародних теренах. І головне – підвищення інтересу самих українців до власної гастронадспадщини.

Україна – територіально велика країна, з доволі суттєвими відмінностями природно-кліматичних умов у різних регіонах, а також тривалою тяглістю історико-культурних та соціально-економічних процесів, а також суттєвих взаємовпливів із сусідами. Відтак умовна «борщова технологічна карта» – різноманітна, але

водночас порівняно монолітна, тож уніфікувати таку страву, як борщ, тим паче стандартизувати його рецептуру (уодноманітнивши технологію приготування) вельми складно і чи потрібно? У багатоваріантності теж унікальність такого кулінарного явища, як борщ. До того ж, вивчення теми «Борщ український» лише тільки починає входити в поле наукових студій. Обмаль джерел та фахової літератури, присвячених висвітленню цієї теми. Отже, попереду – грандіозна науково-дослідницька, а також популяризаторська робота, що в результаті могла б вилитися у створення енциклопедії українського борщу.

Хоч корені української національної гастрономічної культури сягають глибокої давнини, борщ, як одна з основних її страв, витворився порівняно нещодавно – орієнтовно в XVI столітті. Дотепер борщ є найвідомішою українською овочевою (використовується понад десять найменувань овочів, до того ж, смак основного складника – буряка – вдало відтіняється) буденною стравою, раніше – й недільною та на свята народного родинного й календарного циклів.

Борщ – донедавна був найпоширенішою рідкою стравою українців (може бути гарячою і холодною) здебільшого на щоденні, недільні, святкові та ритуальні обіди, рідше вечерю. Але дотепер не існувало дефініції – «борщ». Пропоную свою, не претендуючи на вичерпність.

Борщ – це багатокомпонентне солоно-кисло-солодке вариво, якому притаманна поліваріантність, буває овочеве, м'ясне, рибне, грибне, раніше його готували на основі бурякового чи хлібного квасу, сироватки; із найчастіше використовуваним складником – буряком, з додаванням цибулі, моркви, петрушки, пастернаку, часнику, квасолі, бобу, гороху, сочевиці, шавлю, кропиви, кропу, лободи, гички, пшінки, капусти, картоплі, помідорів, перцю солодкого-гіркого, солі, цукру, лаврового листя, перцю духмяного, чорного, червоного та інших приправ, соняшникової олії, конопляної олії, смальцю, сала, масла, борошна. Складниками борщу також є молоко, маслянка, сметана, вершки, огірки, баклажани, фрукти, ягоди, крупи, борошняні вироби, яйця.

Традиційно їжу для родини, а щонайперше борщ («Борщ і каша – їжа наша», «Мені що-небудь, аби борщ», «Як нема борщу, то нема й їжі», «Борщ – старий господар», «Де в хаті борщ та капуста, там хата не пуста») варила жінка-господиня – дружина, мати, дочка, невістка. До речі, у господарські обов'язки саме жінки входило садити, піклуватися, збирати і зберігати до нового врожаю городину – чималий овочевий набір для борщу.

Видатний харківський етнограф Микола Сумцов у праці «Слобожане» про борщ зазначив: «страва у слобожанина – звичайно борщ з капустою, буряками, картоплею, заправлений салом, та каша крута, або молочна, де є коровка, у піст з олією, часом галушки, або шматочки тіста, зварені в молоці або воді, часом вареники – ті ж галушки, тільки начинені сиром або вишнями. У свята страва ліпша: пироги з сиром, картоплею, квасолею, вишнями, книші, перепічки, буханці на маслі з білої питльованої муки. Улітку огірки, кавуни, дині з хлібом. М'яса їдять мало, і то більш у свята...»

Варили борщ у глиняному посуді, виготовленому гончарями спеціально для борщу – горщиках («горщицях»). Подекуди глиняний горщик для цієї страви мав і назву відповідну – «борщівник» (місткістю близько 3–4 л.) – «Добрий борщик, та малий горщик». Для приготування борщу на м'ясному відварі («скоромний») використовували один горщик, а для борщу на овочевому відварі «пісний» (близько 200 днів у році згідно з православним календарем пісні), вегетаріанський – то інше. Тобто кожна господиня мала у своєму розпорядженні як мінімум два окремих глиняних горщики-борщівники на щодень – в одному варить, інший – помитий.

У глиняному горщику борщ, як і інші українські страви, до другої половини ХХ століття, господиня готувала, послуговуючись здебільшого хатніми варистими печами. А також іншими видами теплотехнічних споруд – «грубами», «кабицями», «плитами» з цегли (часто – надвірними, вуличними), які з другої половини ХХ століття вже були пристосовані до металевих чавунів (казанків, баняків). Від 1960-х років українці готували борщ здебільшого в металевих каstrулях – алюмінієвих, емальованих – використовуючи під час цього електрогазові плити. Приблизно з 2000-х – у модерних тефлонових, особливого гатунку ємностях зі сталі, а також мультиварках. Останні двадцять років готувати борщ активно взялися й українські чоловіки, зокрема кухарі закладів громадського харчування, експериментуючи з його консистенцією, смаками, варіантами подачі. Унаслідок чого маємо «борщоподібні» страви – рефлексії авторської кулінарної творчості.

Для приготування справжнього українського борщу потрібен базовий відвар, вар.

Овочевий – на основі овочів – цибулі, моркви, петрушки, пастернаку, селери. Поширеною була традиція, особливо на Півдні, Сході та в Центрі України, готувати борщ з додаванням риби (смаженої, сушеної, в'яленої, печеної, тушкованої, вудженої). Відваривши рибу, яка була в наявності (річкова, ставкова, озерна, морська), але часто дрібненька – лутовка, карась, таловирка, плітка, малюга, миньки, пічкури, в'юни, сом, щука, короп, бичок – отриману юшку проціджували – пильнували потрапляння кісточок. Наприклад,

карасики потрібно спочатку добре обсмажити в олії – до хрусту, попередньо панірувавши в пшеничному борошні і покласти у вже готовий борщ, щоб настоявся. Готували борщ-холодник і з раками. Зіновія Клиновецька подала такий рецепт: зваривши сотню добрих раків, почистити їх. Панцирі потовкти, підливаючи сирівець з оливовою олією – скласти в макітру, налити сирівцю, дати відстоятись, процідити. Посікти білки п'яти зварених яєць, подрібнити десяток огірків, жовтки розтерти з гірчицею, додати солі, сметани, проціджений сирівець з-під раків, почищене м'ясо раків, тельбухи. Окремо подати кришеної цибулі або часнику.

Популярними були і є борщі з додаванням різних їстівних грибів (білі, лисички, печериці, опеньки) у попередньо відвареному, сушеному, солоному, маринованому, смаженому вигляді. Борщі з рибою, раками, грибами готували переважно в пісні дні.

М'ясний (добре, коли з кістками) готували з м'яса птиці (курка, гуска, качка, індичка), свинини, яловичини, баранини, кролятини, а також дичини. У деяких борщах можливе використання кількох його різновидів одночасно (наприклад, ситний і багатий весільний борщ з яловичиною, свининою, качатиною і курятиною). Для приготування борщу використовували свіже, солоне, тушковане, смажене, вуджене м'ясо. М'ясні борщі готували переважно на свята, у неділю, а також на хрестини, весілля, похорони і поминки (якщо не в піст).

Як основу для приготування борщу часто використовували буряковий квас, сирівець – хлібний квас, якщо треба, розводили водою, також застосовували молочну сироватку. Ці рідини підкислювали борщ, надаючи страві особливої гостроти. На Поділлі готували борщ, доливаючи спеціальний квас із запарених житніх висівок – грис. Микола Маркевич описав таку технологію приготування борщу в горщику: покласти капусту, буряки, м'ясо, затовкти хорошим салом, залити буряковим квасом. Закипить – посолити, додати потовчене з цибулею сало, сметану. Якщо в піст, то замість м'яса, сала і сметани можна покласти рибу і конопляну олію з підсмаженою цибулею.

Найпоширеніший вид жиру в борщі – свіже сало, потовчене в салатовці чи ковганці чи макотерті (нині в блендері) з часником, цибулею і зеленню кропу, петрушки. Смалець, різні види олій (найпоширеніші колись конопляна, соняшникова), масло вершкове – традиційні і повсякчас використовувані жири для обсмажування чи пасерування овочів для борщу.

Буряк – основний овоч для приготування українського борщу – має бути солодкий, соковитий, круглий або продовгуватий. Буряки для варіння борщу споживають кілька сортів, навіть можуть бути використані два-три сорти одночасно – круглий червоний, борщовий («ситцевий»), круглий салатний і ще цукровий. Буряки, використовувані для борщу, можуть бути свіжі, або попередньо підсмажені в олії, смальці чи маслі, спечені чи попередньо зварені, або квашені (за цього відбувається втрата характерного червоного кольору). Буряків у борщі має бути достатньо – на одну миску пів буряка величиною з яблуко. Способи їх подрібнення можуть бути такими: порізані на тонку «соломку», слайсами, кубиками чи потерті на тертушку. Буряки можна додавати на початку варіння, у середині чи наприкінці. Приготувати смачний борщ можна і без використання буряка, наприклад, зелений борщ. На Івано-Франківщині, завдяки зусиллям небайдужих активістів, зокрема Оксани Клебан, поширюється активний процес відродження унікального бойківського борщу – «железного». Для нього потрібно закип'ятити свіже молоко, зварити у ньому картопляні галушки, приготовані з сирої тертої і вареної товченої картоплі, сіль, горошини чорного перцю, лавровий листочок.

Для приготування борщу використовують також гичку і стебла. На Івано-Франківщині в селі Старий Мізунь (Долинський район) відомий борщ – «хамулянка» з гичкою і стеблом червоного буряка, звареного в сироватці, з додаванням пшоняної крупи.

Для приготування борщу використовують свіжу цибулю. І коренеплід, і зелені пагони (за сезоном) доречні для приготування відвару і для обсмажування її з морквою в олії чи смальці (засмажки), і для розтирання з салом для заправки.

Часник у будь-якому вигляді (свіжий, сушений, маринований) значно поліпшує смак борщу. Його можна подрібнити, або ж розтерти з салом. Додавати найкраще у майже готовий борщ.

Морква, що цілий рік може зберігатися свіжою, використовується в порізаному соломкою чи кубиками, або ж потертому вигляді, її попередньо обсмажують з цибулею на олії, салі, смальці, маслі.

Поширеною практикою є використання в борщі квасолі (Полтавщина, Поділля, Середнє Подніпров'я), а також бобу, гороху, сочевиці. Бобові потрібно спочатку зварити. До борщу з квасолею додавали і підсмажене (або з жиром або без) борошно, а також пшоняну або гречану кашу (Південь України), галушки (Полтавщина). Для галушок потрібно приготувати тісто з яйця, кисляку (сироватки), або ж на воді, додавши борошно – пшеничне або ж гречане. З тіста сформувати кульки чи шматочки і зварити в борщі. Галицький борщ з «вушками» – маленькі варенички з грибами (Галичина), які зварені у вариві буряка, але так, щоб зберігся його яскраво червоний колір, з додаванням сметани.

Наприкінці готування борщу додається січена капуста (свіжа чи квашена). Додавши її більше чи менше, можна коригувати густину страви. Українці люблять і рідкий і густий (щоб ложка стояла) борщі.

Весняні щавель, кропива, лобода, пшінка, бурякова гичка, свиріпа, молочай, а також кріп, петрушка, пастернак, селера – традиційна зелень для зеленого борщу. Нині зелень у борщ може бути використана свіжа, сушена, солена, заморожена. Її, подрібнену, кладуть у борщ наприкінці готування. Варвара Щелоковська так описала приготування слобожанського борщу в глиняному горщику наприкінці ХХ століття: залежно від пори року в горщик покрити виполоскану в окропі зелень, яка є, кропиву – відварити. Сюди, поварений в окропі шмат свинини (солонини), улітку налити закип'яченого сирівцю, взимку – бурякового квасу і в піч. Розмочене окропом пшоно, розтерти з цибулею, а влітку сюди ж додати петрушки, кропу, зеленої цибулі, помідорів (називає баклажанами) – додати в борщ, щоб закипів. Помастити розтертим із зеленню і цибулею салом. Якщо борщ без м'яса, буде лише з салом і до розтертого пшона додати сирих яєць. Як свято – додати курятину чи гусятину.

Картопля вариться в борщі лише з другої половини ХІХ століття, але стала улюбленим овочем у ньому. Її чистять і подрібнюють різними способами: скибочками, кубиками, слайсами. Згідно з даними Лідії Артюх, на крайньому Заході України варили борщ дуже рідкий, без картоплі й капусти, лише з буряками, а для кисло-солодкого смаку додавали сік свіжих вишень або яблук.

Помідори набули широкого вжитку як обов'язковий компонент борщу лише з другої половини ХХ століття. Відтоді гарячі борщі «почервоніли». Свіжі помідори перед тим, як додавати в борщ, потрібно попередньо стушкувати і протерти через друшляк чи сито. Томатний сік, томатна паста, томатний морс – домашнього і промислового приготування майже повністю витіснили буряковий квас. «Мода» на використання якого повернулася лише з 2010-х років.

Перець солодкий і гіркий (особливо поширений на Півдні України в першій третині ХХ століття) став ідеальним новим компонентом смачного борщу.

Подекуди в борщ додавали огірки (свіжі, подрібнені соломкою – для холодних борщів), солені для гарячих, баклажани (свіжі, тушковані, смажені).

Поширеною практикою є додавати в борщ фрукти (яблука, груші) і ягоди (полуниці, вишні, сливи): свіжі, сушені, вуджені, мочені, солені, квашені. Фрукти і ягоди були частим компонентом борщу не лише для підкислення чи підсолодження і ароматизації борщу, на мою думку – для підвищення рівня його вітамінізації.

У борщ часто додавали крупи: пшоно, гречку (Полтавщина, Південь України)), що не лише загущувало вариво, але й підвищувало його поживність,

Юшку весняних, із поширеною назвою «зелених» (щавлевих) борщів, засмачували сироваткою, сколотинами чи масляною, сметаною, вершками – від цього борщ набуває білого кольору. А також круто звареними і січеними яйцями (курячі, гусячі, качині, індичі), або розколоченими сирими. Відомо, що доварюючи червоний борщ з м'ясом, господині додають молоко (Полтавщина, Дніпропетровщина).

На Донеччині готують борщ «підбиваний» – без буряка, капусти і картоплі – до смачного відвару з курятиною додати вершки чи сметану, «підбиту» – тобто підколочену сирими свіжими яйцями. Підкислюють такий борщ оцтом (найкраще натуральним), присмачують сіллю, меленим чорним перцем і подрібненою зеленню.

Сіль, цукор, лаврове листя, духмяний, чорний, червоний перець та інші приправи – додаються в борщ за смаком наприкінці варіння.

Борщі можна класифікувати, охарактеризувавши їх: за регіоном: полтавський, слобожанський, галицький, львівський, волинський, чернігівський, київський, черкаський, житомирський, поліський.

За сезоном: зимовий (найчастіше споживали борщі з м'ясом, з додаванням сухофруктів), весняний (період найбільш бідних борщів, часто пісні, найчастіше споживали борщі зелені і забілені молочними продуктами), літній (борщі холодні і червоні, часто зі свіжими ягодами), осінній (найбагатший за складом борщ – вдосталь усіх складників, домашня птиця набирала вагу і жир).

За наявністю у відварі м'яса – м'ясний; риби – рибний; грибів – грибний; зелені – зелений, молока і похідних – білий; з помідорами – червоний, з сушеними грушами – чорний.

Буденний (щоденний); святковий (недільний); ритуальний – хрестильний, весільний, поминальний; різдвяний, троїцький, великодній, покровський.

Густиною: густий, рідкий.

Температурою споживання: гарячий, літеплий, холодний.

Борщі є варені й сирі. Сирий борщ – сироїдний, готують зі свіжих подрібнених овочів з додаванням олії і насіння. Холодний борщ, холодник, який не варили, печі не топили, готували влітку. Молодий буряк зварити, порізати соломкою, додати сирівцю чи сироватки чи маслянки, а найситніше, звичайно – сметанки, свіжу зелень, яка є на городі, сирію цибулі, часнику, круто зварені яйця, свіжі огірочки, посолити. Охолодити. Подавати з цілою відвареною і почищеною картоплею замість хліба.

Поширеним у сьогоденні є борщ-напівфабрикат: швидко борщі – сушений, заморожений, консервований.

Дуже важливо, що борщ з точки зору нутриціології є здоровою стравою. Органічність і натуральність компонентів залежить від стану екології, де їх було вирощено.

Борщ у сучасних воєнних умовах став своєрідним етнічним ідентифікатором українськості, а ще – культурним аргументом. Борщ український – як саме наше життя – смачний, кольоровий, гарячий, холодний, літеплий, багатий, бідний, пекучий, солодкий, кислий, солоний, щойно зварений, учорашній, густий, рідкий... Хтось його варить і їсть щодня, а хтось – час від часу. Але від цього не залежить його існування – борщ був, є і буде до того часу, доки його варитимемо, а значить – їстимемо, а отже – житимемо. А як часто Ви їсте вдома зварений борщ?

У сьогоднішній Україні покволу і помалу почали проявляти інтерес до ніби звичної і всім зрозумілої страви борщ, хоч насправді, лише за останні тридцять років ми масово облишили варити вдома борщ – змінився час, змінилися пріоритети і в культурі приготування, і в культурі споживання.

Історія українського борщу твориться нині, тут і тепер. Сьогодні відбувається новітня історія українського борщу. Останні десять років – інтенсивніше, ніж будь-коли. Набувають популярності масові заходи, на яких центральною темою є борщ. До її творення причетною є авторка, яка щорічно, (окрім воєнного 2022 року), з серпня 2014 року проводить єдиний в Україні такого масштабу і концепції – ЕтноГастроФестиваль «Борщик у глиняному горщику». Щороку збільшується кількість регіональних борщів.

Під час Першого фестивалю було приготовано дванадцять борщів, під час Восьмого – вісімдесят.

21 листопада 2020 року в Опішні, на базі ЕтноСадиби «Лялина Світлиця», що в Опішні на Полтавщині, я відкрила Музей звареного борщу з метою дослідження, реконструкції, відродження та популяризації українських народних гастрономічних традицій. Заклад інтегрує нову парадигму в культурно-туристичну політику громади, використовуючи методологію нового дизайну мислення, першим наочно демонструє новий рівень функціонування садиби сільського зеленого туризму у форматі середовищного інтерактивного етномузею. Активно підхопили цю ініціативу не лише в Опішні – «Старий Хутір», «Вишнева садиба», «Глинський Затишок», але й поза межами області. Саме така форма діяльності садиби сільського зеленого туризму виявилася здатною згуртовувати і створювати потужний сектор креативних проєктів-індустрій – зокрема відомий в Україні і світі щорічний серпневий ЕтноГастроФестиваль «Борщик у глиняному горщику», щорічний жовтневий «Коровай-Фест», Українську Гастрономічно-Медичну Академію.

Увага до історичного, етнічного, культурного, подієвого досвіду і його елементів формує сучасне обличчя культурної Опішні. Подієва частина і публічна сторона всього проєкту у вигляді садиби взаємодіють з усією Україною через внутрішній туристичний зв'язок, закладає підвалини майбутніх не лише маршрутів, але й символів, історичних контекстів і сенсів. Результати діяльності унікальної ЕтноСадибиТРИМузеї «Лялина Світлиця» – унікальний досвід, інформаційні і медійні масиви, що формують культурно-мистецьке лідерство, покликане принести додану вартість бренду Опішні.

А ми – щедро-прещедро ділимося з усіма охочими нашими набутками. Принагідно запрошую до співпраці.

НАУКОВІ РОЗВІДКИ

Петро Моціяка

ЖИТТЄВІ ДОЛІ ЯКОВА ДЕ БАЛЬМЕНА І ЛЕОНІДА РУДАНОВСЬКОГО

Мовитиметься про двох випускників Гімназії вищих наук князя Безбородька 1832 р. Чому про двох разом? Річ у тім, що це були друзі – хоча вони й мали різний соціальний статус – син графа і син дрібного чиновника. Рід де Бальменів був шотландського походження і десь у середині XVIII ст. дід Якова Антон Богданович вступив на військову службу в російську армію. Був він також і курським намісником. Його сини – Олександр і Петро також служили, а Олександр декілька років був навіть комісаром від Росії на о. Святої Олени, де перебував на засланні спільний полонений союзників – Наполеон Бонапарт. Батько Якова Петро Антонович був офіцером і в чині капітана пішов у відставку, проживав у своєму маєтку в с. Линовиця Пирятинського повіту Полтавської губернії. Там 16 липня 1813 р. й народився Яків де Бальмен.

Яків де Бальмен. Автопортрет

Рід Рудановських титулів не мав. Батько Леоніда Платон Йосипович закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету і працював учителем, а потім інспектором Ніжинського повітового училища. Леонід Рудановський народився в Ніжині 21 листопада 1814 р.

Що їх зблизило? Очевидно, не тільки те, що вони були в одному класі, а й прагнення до навчання, подібність характерів, близькість поглядів на життя. Ба більше, якщо Леонід Рудановський навчався в Гімназії ще з 1826 р., вступивши до 4-го класу, то Яків де Бальмен став гімназистом 1830 року, вступивши до 7-го класу. Вони стали друзями, які могли довіряти один одному найпотаємніші секрети. Наприклад, Яків де Бальмен у своїх «Отрывках из заброшенного дневника» писав, що 19 лютого 1831 р. розповів своєму другові про своє пристрасне кохання до Софії Вишневської: «Я признался во всем Леониду

Рудановському и нашёл душу по себе, душу чувствительную, способную понимать меня» [1, с. 233]. Наступні записи щоденника підтверджують таке взаєморозуміння і дружбу.

За свідченням дослідника життя й творчості Я. де Бальмена Володимира Сиротенка (Вербицького), у Гімназії Яків найбільше здружився саме з Л. Рудановським: «У них були спільні погляди на літературу, на мистецтво, науку, однаковим було ставлення до життя і до тих, хто їх оточував. Та й училися вони пліч-о-пліч, обидва були першими в навчанні» [2]. Своєму другові Леоніду Яків де Бальмен давав читати свої перші проби пера. Навчання вони закінчили також разом улітку 1832 р., отримавши атестати з відзнакою та з правом на чин XII класу. Цікавим є те, що і Яків і Леонід спочатку не думали про військову кар'єру. Очевидно, між друзями були якісь домовленості про майбутнє, зокрема про цивільну службу в столиці. Підтвердженням цього є запис Якова в щоденнику за 6 січня 1831 р.: «В убийстве ли состоит любовь? Как ни говори, человек, который ищет славы на поле брани, – убийца. Нет, я не буду никогда военным!» [1, с. 211]. Проте в житті Якова вже за 5 днів (а саме 11 січня 1831 р.) сталася різка зміна настроїв. Під час балу він помітив увагу дам до незнайомого офіцера. Яків записав у своєму щоденнику: «Я взглянул на свой студенческий костюм, и что-то кольнуло меня в сердце, но так злостно, так больно!.. На офицера смотрели. Его мундир привлекал глаза. С ним говорили. Я покраснел. И что-то невеселое, непостижимое, но похожее на бурю ворвалось в моё сердце» [1, с. 215]. Цим офіцером був відомий пізніше на цивільній службі в Україні Михайло Юзефович, який, власне, того ж вечора і запросив Якова де Бальмена вступити на військову службу до свого Білгородського уланського полку [1, с. 215–216].

Леонід після закінчення навчання спочатку пішов на цивільну службу, коли в серпні 1833 р. за ним затвердили чин губерньського секретаря. Колишній випускник ніжинської гімназії вступив на службу до департаменту різних податків і зборів у Санкт-Петербурзі. (До речі, відомий літературознавець XIX ст. В. І. Шенрок називав Л. П. Рудановського шкільним товаришем Миколи Гоголя. У листі М. Гоголя до В. В. Тарновського-старшого від 2 жовтня 1833 р. дійсно двічі згадується Л. Рудановський. З листа довідуємося, що саме Леонід Рудановський привіз М. Гоголю до столиці імперії один із листів В. В. Тарновського [3, с. 257, 523]). Проте цивільна служба не була до душі Леонідові. Невдовзі він у несприятливому кліматі столиці захворів і в лютому 1834 р. повернувся до батьків у Ніжин. Перебування вдома затягнулося на декілька місяців. Невідомо, що відбулося вдома в Рудановських, які були розмови Леоніда з батьками, проте на попереднє місце служби він вже не повернувся. Більше того, стався поворот до військової кар'єри. Можемо припустити, що це відбулося не без впливу Якова, який уже восени 1832 р. був зарахований унтер-офіцером до Білгородського уланського полку.

Надалі їхні долі розійшлися, але пам'ять про дружбу зберігалася. Автор коментарів до збірки творів Я. Де Бальмена А. Є. Кузьменко висловив припущення, що прототипом поручика Леоніда Славина – головного героя повісті «Солдат» (1834 р.) – можна вважати Леоніда Рудановського, у характері якого автор бачив і цінував риси, притаманні колишньому гімназійному товаришеві [1, с. 345], зокрема, простоту і людяність [1, с. 130], готовність до самопожертви заради щастя друга [1, с. 135], чесність і благородство [1, с. 138], взяття на себе провини, якої не було, заради блага свого друга [1, с. 152] тощо.

Важко сказати, чи зустрічалися друзі десь під час служби, чи під час відпустки і перебування вдома. Швидше за все вони підтримували зв'язок через листування.

Під час служби в Чугуєві в Білгородському уланському полку Яків де Бальмен протягом 1832–1837 рр. написав повісті «Изгнанник», «Самоубийца», «Пустыня», а також низку дрібніших творів. У квітні 1837 р. він був переведений до Ахтирського гусарського

полку, проте вже в січні 1838 р. став ад'ютантом генерал-лейтенанта Шабельського – командира 4-ї кавалерійської дивізії, яка була розквартирована спочатку в Красноставі (Царство Польське), а з 1839 р. – в Умані. До 1844 р. він служив у різних військових частинах в Україні.

Службу Яків поєднував з творчістю. Так, зокрема, під час подорожі по Криму в 1842 р. вів щоденник та проілюстрував його 300 малюнками. На основі щоденників минулих років написав у жанрі пародії «Письма», які побачили світ 1841 року в «Отечественных записках». У цьому ж часописі 1843 року була надрукована його повість «Ярмарка», щоправда за підписом С. Закревська. Того ж 1843 року Яків де Бальмен познайомився з Тарасом Шевченком. Їхня перша зустріч відбулася в с. Мойсівці, а згодом були зустрічі в Березовій Рудці в Закревських і, можливо, у Линовиці. Зберігся колективний жартівливий лист до Миколи Маркевича, складений 22 січня 1844 р. від імені членів т. зв. гуртка мочиморд у с. Вейсбахівці. Лист підписали «гетьман» Шевченко, «військовий іссаул» Яків Дибайло, тобто Яків де Бальмен, Віктор Закревський та ін. Знайомство з поезією Тараса Шевченка надихнуло Якова проілюструвати його твори. Разом зі своїм двоюрідним братом художником Михайлом Башиловим Яків відтворив польською транслітерацією поезії Тараса Шевченка в рукописній збірці «Wirszy T. Szewczenka», також кожний створив по 39 ілюстрацій (заставки, кінцівки та заголовні літери). Перед від'їздом на Кавказ у липні 1844 р. з Одеси Яків переслав цей збірник В. Закревському, щоби той передав його Тарасові Шевченку. Дослідники припускають, що Т. Шевченко десь у другій половині 1845 – початку 1846 р. вніс власноруч до цієї рукописної збірки окремі рядки, вилучені цензурою з «Кобзаря» 1840 р., а наприкінці збірки записав два початкові рядки поеми «Кавказ». Коли поема була повністю написана, Шевченко дізнався про смерть Якова де Бальмена на Кавказі. Вражений звісткою про смерть друга, він присвятив їй «искреннему моему Якову де Бальмену». Поема завершується звертанням до друга, який загинув «не за Україну, /а за її ката» [4, с. 321].

Проте повернемося до військової служби Якова, тепер уже на Кавказі протягом 1844–1845 рр. Тут варто вказати на те, що це була за війна. Вона тривала від 1817 до 1864 р. Завдання, які стояли перед армією Російської імперії, були чітко викладені Миколою І у листі до головнокомандувача військами на Кавказі генерала І. Ф. Паскевича: «Предстоит Вам усмирение навсегда горских народов или истребление непокорных» [5, с. 314].

Височайше повеління монарха трансформувалося в конкретику, доведену до офіцерів і солдатів, зокрема генералом М. І. Слєпцовим: «Какое имеют право эти дикари жить на такой прекрасной земле? Перстом Господа Бога наш Августейший Император повелел нам уничтожать их аулы, всех мужчин, способных носить оружие, уничтожить, сжечь посеы, беременным женщинам вырезать животы, чтобы не рожали бандитов» [6]. Військове начальство було просто впевнене в тому, що говорити з горянами можна тільки мовою сили.

Серед дослідників Кавказької війни є усталеною думка про те, що в умовах Північного Кавказу виявилася неефективною як стратегія вирішального удару, так і установка на виснаження противника, як це бувало на європейських театрах воєнних дій. Політична роздрібненість гірського соціуму не давала змоги добитися перемоги через успіх у генеральній битві чи шляхом захоплення якихось «ключових» пунктів. Не дали результатів облаштування кордонних ліній, створення мережі укріплень і масовані експедиції [7, с. 196–197].

В одній з таких експедицій проти горян Кавказу, очолюваних імамом Шамілем, і взяв фатальну участь Яків де Бальмен як ад'ютант генерала О. М. Лідерса. На 1845 р. перед російською армією було поставлено завдання захопити столицю імамату Шаміля аул Дарго, розташований на межі Чечні і Дагестану. Очолити експедицію було доручено ново-

російському генерал-губернатору М. С. Воронцову. Було сформовано два загони – Чеченський (під командуванням генерала О. М. Лідерса) і Дагестанський (під командуванням генерала В. О. Бебутова).

В останні дні травня 1845 р. експедиція розпочалася і 3 червня обидва загони з'єдналися. Бої були безперервними, і рух на Дарго супроводжувався великими втратами. Рух вгору залісною місцевістю, долання завалів із дерев, які робили бійці Шаміля, перебої з постачання боєприпасів і продовольства та безперервні обстріли із засідок сповільнювали просування. Горяни вибрали найбільш правильну тактику бойових дій, яка давала їм перевагу. Нарешті, після великих втрат, 7 липня російські війська дійшли до резиденції Шаміля. Дарго був порожнім, жодного горянина не було в аулі. Росіяни перебували в Дарго декілька днів, очікуючи підкріплення і обозу з продовольством. Увесь час горяни обстрілювали аул, погіршуючи ситуацію для ворога. Тільки 11 липня було прийнято рішення покинути Дарго і рухатися вниз, у передгір'я на з'єднання з очікуваним підкріпленням [8, с. 14–18].

Проте рух до котловини, а потім знову вгору до перевалів призводив до великих втрат. 14 липня авангард росіян під командуванням генерала О. М. Лідерса в боях відірвався від решти загону, цим скористалися бійці Шаміля, які атакували противника. Лідерс, намагаючись встановити зв'язок між обома частинами авангарду, відрядив для цього свого ад'ютанта Якова де Бальмена. Під час виконання цього завдання Яків де Бальмен загинув, а пошуки його тіла не дали результатів. Загибель Якова не викликає сумнівів, оскільки на дорозі було знайдено його сумку з паперами, зокрема і його альбомами, де він робив замальовки похідного життя. Якби він потрапив у полон, то, очевидно, було б підібрано і сумку. Імовірно, Яків пострілом був вибитий із сідла і скотився на узбіччя, що могло бути і урвищем. Тому тіло не знайшли. До речі, тіло вбитого генерала В. М. Вікторова разом з конем впало в урвище, і він не був знайдений. Тіло генерала Д. В. Пассека просто кинули, рятуючись втечею. Основним силам росіян вдалося відірватися від противника і з'єднатися з підкріпленням. Даргинська катастрофа стала символом одного з найбільших провалів у стратегії і тактиці Кавказької війни. З 12-тисячного загону близько 4 тис. було вбитих і поранених, серед яких 3 генерали і, на жаль, 32-річний ротмістр, талановитий письменник і художник Яків де Бальмен [8, с. 19–23]. Пізніше Микола I віддав наказ опублікувати малюнки Якова де Бальмена, знайдені на місці його загибелі.

А як же служба Леоніда Рудановського? Він у листопаді 1834 р. був зарахований унтер-офіцером до Якутського піхотного полку, 1840 р. закінчив Імператорську військову Академію і з 1841 р. воював на Кавказі. 1845 року, тобто в рік смерті Якова, він уже мав звання підполковника. Невідомо, коли Леонід Рудановський дізнався про смерть свого друга. Два десятиліття провів Леонід Рудановський на Кавказі. Брав участь у бойових діях практично на всій території Північного Кавказу – Дагестан, Чечня, Кабарда, Адигея [9, с. 119].

Новою віхою у військовій кар'єрі Леоніда Платоновича Рудановського стала участь у Кримській (Східній) війні 1853–1856 років, зокрема, у боях у Західній Вірменії (тобто на території Туреччини поблизу м. Карс) у 1855 р. 17 вересня, під час невдалого штурму Карсу, полковник Л. П. Рудановський хоча й був поранений у ногу осколком гранати, проте повів у атаку піхоту колони генерал-лейтенанта Ковалевського, який на той момент уже був смертельно пораненим [10, с. 326–327]. Після цього штурму Л. П. Рудановський протягом чотирьох тижнів перебував на лікуванні в Олександрополі. Там він отримав звістку про присвоєння йому звання генерал-майора. Після повернення на службу в травні 1856 р. Олександр II дозволив генералу Л. П. Рудановському ходити з ціпком через поранення ноги [11, с. 434–435].

Рудановський Л. П.

Протягом 1856–1857 років генерал-майор Л. П. Рудановський брав участь у бойових діях проти горян Великої Чечні [12, с. 400]. Протягом 1859–1860 років Л. П. Рудановський командував різними з'єднаннями, що діяли на території Черкесії (Адигеї). У жовтні 1860 р. Л. П. Рудановський отримав звання генерал-лейтенанта [11, с. 437]. Останній період Кавказької війни відзначався особливою жорстокістю саме на території Північно-Західного Кавказу, де проживали адиги (а саме шапсуги, абадзехи та убихи). Російська армія широко використовуючи тактику «випаленої землі», прагнула взагалі очистити чорноморське узбережжя від непокірних горян, або ж вигнати їх за межі краю. У березні 1864 р. Великий князь Михайло Миколайович доповідав військовому міністрові: «Весь простір північного схилу на захід від р. Лаби та південний схил від витoku Кубані до Туапсе очищені від ворожого нам населення». А Олександр II на донесенні написав: «Слава Богу» [13].

Такі дії російської армії, а потім і наступне масштабне виселення адигів на територію Туреччини цілком можна кваліфікувати як злочин проти людства, як геноцид. На жаль, у цій злочинній війні брав участь і наш земляк – генерал-лейтенант російської армії Леонід Платонович Рудановський. У 1861 р. Кавказька війна генерала закінчилася, і Л. П. Рудановський був переведений на службу до Польщі – військовим начальником Августовської губернії, а через декілька місяців був призначений начальником 8-ї піхотної дивізії. Під час повстання 1863 р. у Польщі Л. П. Рудановський протягом січня–листопада командував різними з'єднаннями, які брали участь у боях із повстанцями. Після придушення повстання він уперше за роки своєї військової кар'єри взяв відпустку на 11 місяців, аби подбати про своє здоров'я. Повернувшись із відпустки, Л. П. Рудановський отримав призначення начальником 29-ї піхотної дивізії й перебував на цій посаді до березня 1869 р., коли був звільнений у запас із перспективою можливого працевлаштування [11, с. 438]. На цьому його військова кар'єра фактично завершилася.

Десь через рік чи півтора після виходу на пенсію Л. П. Рудановський звернувся з листом до військового міністра, де прохав повернути його до звичної діяльності: «Служба для общества была всегда для меня целью жизни, а теперь – лучшее лекарство. Ни частная жизнь, ни материальные выгоды, никогда не имели для меня значения... О покое я не хлопочу, потому-что меня интересуеет живое дело, а не спокойствие. О средствах также не забочусь, потому что привык ограничиваться всегда самым необходимым» [11, с. 438]. Проте, як писав М. Гербель, цей лист залишився без відповіді, що гнітюче вплинуло на стан здоров'я Л. П. Рудановського. Улітку 1874 р. його вразив перший удар (тобто перший інсульт), який майже паралізував ноги генерала, а через пів року він був змушений зовсім лягти до ліжка – і в такий спосіб пройшла вся решта його життя. Ще з 1869 р., коли Л. П. Рудановський пішов з армії, він проживав у своєму родовому маєтку в Мрині (Ніжинського повіту), а потім і в Ніжині, де жив разом із матір'ю Марією Климентіївною (26.12.1872), сестрою Людмилою Платонівною (18.06.1898) та її сином Павлом Степановичем Коробкою. Сестра Леоніда Платоновича була біля його ліжка доглядальницею і сестрою милосердя. Л. П. Рудановський двічі від'їжджав на лікування до Марієнбаду в Австро-Угорщину (тепер – Маріанське Лазні Чеської Республіки) і під час другої поїздки там

і помер 20 серпня 1877 р. Тіло Л. П. Рудановського П. С. Коробка перевіз до Мрина. Його поховали 1 вересня 1877 р. на сімейному некрополі поряд із могилами батька та матері.

М. Гербель, визначаючи місце Л. П. Рудановського в тодішньому суспільному житті, зауважував: «Будучи цілковито відданий інтересам суспільства, Рудановський вимагав того ж і від інших: будь-який вплив, бажання скористатися за чужий рахунок і взагалі відсутність у людини громадянського обов'язку ним суворо переслідувалися. Водночас він, не церемонячись стосовно висловів і осіб, завжди і скрізь у різкій формі, відверто висловлював свою думку. Таке ставлення до людей дуже шкідливо відбивалося на його житті і особливо згубно впливало на його службову кар'єру» [11, с. 440]. З останнім твердженням М. Гербеля не зовсім можна погодитися, адже звання генерал-лейтенанта – це майже максимальний щабель для тодішнього військового, а злива нагород, які отримав Л. П. Рудановський, теж не свідчить про те, що його начебто начальство забувало. Наприклад, він мав орден Святого Станіслава (усі 3 три ступені), орден Святої Анни (усі три 3 ступені), Орден Святого Володимира (4 і 2 ступенів), Орден Святого Георгія 4 ступеня, Орден Білого Орла, Золоту зброю «За храбрость», інші дрібніші нагороди та грошові винагороди.

У нарисі М. Лермонтова «Кавказец» наче про Л. П. Рудановського сказано: «Он женится редко» [14, с. 211]. Леонід Платонович Рудановський ніколи не був одруженим, однак допомагав своїм родичам. У приватному житті він, як свідчив М. Гербель, не любив розкоші, у карти не грав, зовсім не пив, але не був проти витратити гроші на громадські потреби [11, с. 441]. З цією метою Л. П. Рудановський 1868 року встановив стипендію для одного студента Юридичного ліцею князя Безбородька і прохав назвати її стипендією Платона Йосиповича Рудановського для вшанування пам'яті про свого батька. Із власних коштів він передавав своїй колишній alma mater капітал у 4 тис. руб., який щорічно мав давати з відсотків 200 руб. сріблом для згаданої стипендії [15, арк. 1]. 29 червня 1869 р. Міністерство народної освіти затвердило положення про стипендію Платона Йосиповича Рудановського [15, арк. 13–14, 17, 21 зв.]. Після того, як 1875 року замість Юридичного ліцею князя Безбородька був утворений Історико-філологічний інститут князя Безбородька, Л. П. Рудановський попросив адміністрацію інституту передати стипендію Платона Йосиповича Рудановського до гімназії при інституті з тим, щоб вона видавалася з початку нового 1875/76 навчального року та була поділеною між двома учнями – уродженцями Чернігівської губернії по 100 руб. сріблом кожному. Першими стипендіатами були Яків Листопад і Олександр Малинка. Останній згодом став відомим етнографом. Здається, востаннє стипендії П. О. Рудановського для гімназистів присвоювалися в 1915 р., оскільки за наступні роки документів поки що не виявлено [16, арк. 1].

Коли генерал Л. П. Рудановський помер, його сестра Людмила Платонівна та її син П. С. Коробка заснували стипендію для учнів гімназії на честь уже Леоніда Платоновича Рудановського. Стипендія була розрахована на одного учня. Кандидатури на стипендію подавала до гімназії сама Людмила Платонівна [16, арк. 8 зв., 94–95 зв.].

Враховуючи суттєву матеріальну допомогу з боку Л. П. Рудановського для вихованців alma mater, дійсний статський радник і відомий у губернії добродієць П. С. Коробка 1904 року подарував Історико-філологічному інституту князя Безбородька портрет свого дядька і прохав установити його в актовій залі. Портрет був виконаний відомим столичним портретистом І. К. Макаровим, який виконував портрети навіть монарших осіб, і обійшовся замовникові в 1 тис. руб [17, арк. 1]. Конференція Інституту підтримала прохання П. С. Коробки [18, арк. 1–2]. На жаль, доля портрета наразі авторів цього дослідження невідома.

Генерал Л. П. Рудановський не забував і про примноження історичної пам'яті як обов'язку перед нащадками. Він підготував рукописи мемуарів (за словами М. Гербеля – у 4-х

великих томах): «Военный обзор Южного Дагестана»; а також «Записки очевидца о некоторых происшествиях кампаний на Кавказе в 1843, 1844, 1845 и 1846 гг.» і «Составляющие материалы для истории Кавказской войны» [11, с. 441]. За життя Л. П. Рудановського їх чомусь не вдалося опублікувати, хоча, наприклад, спогадів про війну на Кавказі тоді з'являлося дуже багато. Що завадило опублікувати ці спогади небожу генерала С. П. Коробці теж важко сказати. Достеменно невідома й доля рукопису цих мемуарів. Л. П. Рудановський, безумовно, був тією людиною гоголівського покоління, яка свій розум і талант віддала заради розбудови імперської Росії. Життєве кредо вбачалося йому в однаково рівноцінному служінні державі та суспільству. Проте переважив державний вектор, це вилилося в 35 років ревної військової служби й участі в колоніальних війнах Росії. Його суспільна місія, хоча й скромніша за державну, була пов'язана з *alma mater* і проявилася в матеріальній підтримці стипендіями молоді, що навчалася в Ніжині. Такою неординарною особистістю був Леонід Платонович Рудановський.

Ось такими були життєві шляхи і долі двох друзів – випускників Гімназії вищих наук князя Безбородька – Якова де Бальмена і Леоніда Рудановського. Вони були синами свого часу і вибрали військову кар'єру. Якщо Яків покинув світ на злеті свого мистецького таланту, то Леонід реалізував свій ідеал на військовій службі.

Література

1. Бальмен Я. П. Повести : С прил. порт. писателя, его рис., отр. из запис. кн. и недавно обнаруж. писем / Сост. и коммент. А. Е. Кузьменко. Харьков, 1988.
2. Сиротенко (Вербицкий) В. Богач и граф... побратим Шевченко (Побратим антиподов – Шевченко и Юзефовича) 2011. URL: literatura/balmen.html. (дата звернення: 14.01.2012).
3. Письма Н. В. Гоголя / Под. ред. В. И. Шенрока: в 4-х т. Т. 1. СПб., 1901. С. 257, 523.
4. Паламарчук Г. Бальмен Яків Петрович де // Шевченківська енциклопедія. Т.1. А-В. К., 2012.
5. Цит. за: Северный Кавказ в составе Российской империи. М., 2007.
6. Кавказская война // Elot.ru: circassian site [веб-сайт]. 2012. URL: [/http://www.elot.ru/forum/viewtopic.php](http://www.elot.ru/forum/viewtopic.php). (дата звернення: 14.01.2012).
7. Лапин В. В. Армия России в Кавказской войне. М., 2008.
8. Даргинская трагедия. 1845 год. СПб, 2001.
9. Моціяка Петро. Кавказька війна генерала Л. П. Рудановського // Ніжинська старовина. 2012. № 13(16).
10. Богданович М. И. Восточная война 1853–1856 годов. Т. IV. СПб., 1876.
11. Гербель Н. Л. П. Рудановский // Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. СПб., 1881.
12. П.-С. Н. Н. Рудановский Л.П. // Русский биографический словарь. – Т.17. Романова–Рясовский. Петроград, 1918.
13. Памяти жертв геноцида // Forum Circassia. Мы за восстановление независимости Черкессии! 2012. URL: <http://Circassia.forumieren.de/1561-topic>. (дата звернення: 14.01.2012).
14. Лермонтов М. Ю. Кавказец // Собр. соч. в 6-ти т. Т. VI. М., 1950.
15. Державний архів Чернігівської області (далі: ДАЧО), ф.1359, оп. 1, спр. 715.
16. ДАЧО, ф. 1367, оп. 1, спр. 159.
17. ДАЧО, ф. 1367, оп. 1, спр. 333.
18. ДАЧО, ф. 1105, оп. 1, спр. 1298.

Анатолій Шкуліпа

ЗАЧАРОВАНИЙ РОЗКУТІСТЮ ДУМКИ

СЕРДЮК

Павло Олександрович

4 березня 1926 р. – 5 квітня 1999 р.

Випадково став свідком однієї розмови. У поминальну суботу, тихо перемовляючись, із церкви виходили дві жіночки.

– Оце поставила по свічечці... За упокій тата й мами та всіх рідних, що пішли від нас...

– І я поставила... Не часто ходжу, сама розумієш, але в такий день... Завжди віддаю шану...

– І за нашого Павла Олександровича поставила... Коли б не його підтримка, то й не закінчила б, певне, інститут...

– Така людина була... Чуйна, доброзичлива...

– Мені теж допомагав. Я теж ставлю йому свічку в поминальний день... Поряд із батьками...

– І не тільки ми, як я знаю.

– Це точно.

Прізвище не називалося, але я одразу здогадався, що мовиться про нашого діда Сердюка, як ми його потай називали. Та Павло

Олександрович і сам іноді грішив, жартома-серйозно називаючи так себе. Ми слухали і намагалися зрозуміти. Чи не парадокс? Сердюк, а не сердитий. От вам і казуси природи.

Досить значимою постаттю став Павло Олександрович і в моєму житті. Та зараз я хочу сказати хоч якесь слово про його творчість.

Казали, що й він писав вірші, як і ми, його вихованці-літстудійці (важко було не заразитися такою «хворобою»), та я, наприклад, не знаю такої людини, яка б достеменно підтвердила це. Може, й писав, бо література стала його професією на все життя. Ба більше – досить тонко розбирався в поезії. Писав кваліфіковані рецензії на книжки різних авторів, літературні розвідки й портрети. У наш час його ім'я називали серед провідних літературознавців України. І ми, студенти, пишалися, що ходимо на його заняття.

Хочу сказати, що Павло Сердюк був творчою особистістю високого гатунку. До його оцінки прислухалися імениті, хоч радянській владі він не подобався. Зіпсували життя талановитій людині – і не вдавилися. А він же так любив Україну! Так хотів працювати на повну потужність свого природного дару – лише на її благо. Не дали. Зацькували. Затулили рота своїми брудними руками.

Нам, студентам, так хотілося дізнатися про діда Сердюка якомога більше, та він не хотів пускати на мінне поле. Беріг – як міг. Та й сам став остерігатися: усе-таки стримували

трое дітей, яких треба було ростити – краще разом із дружиною, ніж їй самотужки, чого найбільше боявся. Тож і стримував свої пошукові пориви, віддавався більше викладацькій роботі, аніж суто науковій чи, тим паче, творчій. Навчений, свідомо обмежував себе, приловчився не заступати за червоні прапорці, які виставила докола нього «найсправедливіша у світі» радянська влада.

Так жити – найтяжче. Але ж треба!

Ярмо ж не тільки щоб душити, а й щоб тягнути вантаж. Якнайбільший!

І він запрягався. Знаходив своє продовження в студентах. Радів їхнім успіхам, як своїм.

1990 року, завдяки недавньому випускникові гоголівського вишу Василеві Лук'яненку, який відкрив своє видавництво, світ побачила скромненько оформлена книжечка Павла Сердюка, у якій він зібрав тривалий час писані в шухляду статті про цілу плеяду забутих, затоптаних або не так потрабованих українських письменників. І знайшов для них тепле, справедливе слово, щоб хоч якось відбілити їхні імена.

От хоча б Григорій Чупринка (1879–1921)... Популярний поет, активний борець за самостійну Україну, за що й розстріляний більшовиками. Родом – із Остерського повіту. Його ім'я було настільки популярне, що легендарний командир української повстанської армії Роман Шухевич теж став Чупринкою, вибравши собі для боротьби за вільну Україну таке псевдо.

Посилаючися на дослідників і на власні спостереження, Павло Олександрович відзначає, що у творчості Григорія Чупринки «переплелися стихійність, розкутість і мелодійність ліричного слова та вишуканий звукопис, багатство музичних ритмів, легких і віртуозних». Погодьтеся, досить різнобічна оцінка. Прониклива.

Аналізуючи, наприклад, поезію «Гей, на весла», дослідник не приховує захоплення легкістю її мелодики:

*Гей, на весла, щоб понесла
Буря човен на простір,
Де свавільний вітер вільний
Гонить хвилі вздовж і вишир!*

*Там, на морі, на просторі,
Розігнавши млявий сон,
Вилле муки наші в звуки
Буйним вітрам в унісон.*

Захоплюючись своєрідністю цієї поезії, Павло Олександрович розмірковує: «Певне, (вона) в ритмічній легкості, розкутості, наче роздольності морської стихії, у нестримній романтичній піднесеності почуттів. Передається вона молодецьки закличною інтонацією, а також особливим звучанням катренів, де кожен перший і третій рядок строфи членується внутрішнім римуванням (весла – понесла, свавільний – вільний і т. д.) на короткі захопленогучні поклики, а другий і четвертий, дещо усічені, починаються й закінчуються наголошеним, мовби «ударним» складом. Такі вібрування співзвуч, наче сплески хвиль, короткі й нестримні, додають віршеві чіткості, стрімкості, “морського” буйноплину, з яким природно єднаються людські думи, поривання, романтичні прагнення».

Оця внутрішня рима через рядок не тільки підкреслює думку, а й зачаровує смисловим навантаженням, чому саме й слугують наголошовані склади і що, безперечно, не може прослизнути повз спостережливе око й вухо прискіпливого дослідника. Адже він не

тільки бачить своєрідність художнього образу, а й чує багатство його звучання. Бо він не мертвий, а живий!

Не менш захоплено Павло Олександрович аналізує й інші вірші, от хоча б «Став Дніпро!...» чи «Льодолом». У різних ситуаціях – різні й настрої. У природі – як і в людині.

Наводячи промовисті приклади, Павло Олександрович не без захоплення зазначає: «Навіч переконуємось, як поет умів згромаджувати зорові й слухові враження в цілісний етюд кипучого виру. Як надав усій картині динамічного нестриму, переливаючи енергію стихії в кінцеві рядки, адресовані своїм сучасникам, пробуджуючи їх «встати од сна», тобто вкладаючи в зміст вислову прозорий алегоричний натяк (ця поетична фігура має назву алюзія). Ось так ненав'язливо, причому на прикладі, дослідник подає й суто літературознавчі знання. Тобто, мовби каже: ви не тільки насолоджуйтеся поезією, а й засвойте, як урок, що це таке.

Несердитий Сердюк – не інакше.

Взагалі, ми Чупринку майже не знаємо. Викосили його щербатою косою із народної пам'яті. А це ж вершина!

Ба більше – Павло Тичина, ще один чернігівчанин, геть розчавлений радянською владою. А поет же поставав на весь світ, зачарувавши сонячними кларнетами, що пропливли своїми чарами понад лісовими дзвіночками...

«Нижний, натхненно-радісний, юно-променистий, коли в його душі квітнула “веселка дум”. Сумний і тривожний, коли по серцю вдаряло людське горе. Однак ж, хочеш – не хочеш, а бував і нещирим, себе не вартим, коли вимушено “поцілував пантофлю” сталінізму, ставши його фальшивим оспівувачем».

Проте його вабить насамперед значиме: талановиті творчі злети, художнє піднебесся поета, де переливаються справді квітуючі мелодії й барви веселки, наче витворені самою рідною землею.

Павло Олександрович по собі знав, що судити за зовнішнім, усім доступним виглядом творчу особистість – це, м'яко кажучи, несправедливо. А такий грандіозний талант, як Тичина (1891–1967), – і поготів. Прогнувся, та не зламався. Оспівував ненависне, але ж і рятував, допомагав, як міг, тим, хто цього конче потребував. Розвивав і зберігав українську мову, чому, на жаль, скороспечені патріоти аж ніяк не хочуть надавати значення.

Не заткнули рот Тичині остаточно, хоч і переконали його в гримасу – на самого себе. Проте він іще знаходив у собі сили, щоб на повному серйозі заявляти:

*Ах, це десь весна танцює,
Розтопивши білу кригу! –
Переповнений любов'ю,
Я одкрив кохання книгу.*

І Павло Олександрович стверджує, услід за поетом, що без кохання наше життя було б нудувате:

«Інтимне одкровення прийшло до юнака від великої любові до рідної землі, до весняного сонця, далекого гаю, білих гусей, тихого співу, квітучої вишні – до всього суцього».

Це – про вірш «Я сказав тобі лиш слово», точніше – про його закінчення, тим самим завершуючи думку про майстерність поета користуватися таким художнім прийомом, як паралелізм, у цьому випадку – картина людської долі на тлі картини природи, тобто навпаки, ніж у народній творчості.

Розглядаючи ліричний цикл «Скорбна мати» і проводячи паралель між матір'ю Божою і матір'ю поета, Павло Олександрович наголошує: «Новаторство П. Тичини в змалюванні образу Марії ґрунтується на глибоких шевченківських традиціях. Мати Божа по-людськи, по-материнськи тривожна й співчутлива, близько до серця сприймаючи чуже страждання. А мати-людина, трудівниця хлібного поля, своєю людяністю підіймається до божественних духовних верховин. Таким же скорбним бачиться й третій асоціативний образ – мати Україна, що страждає від тієї ж недуги, від крайнього збіднення, спустошення людських сердець, які втратили свої духовні коштовності».

Знаходить Павло Олександрович свої слова й для оцінки такого значимого для Ніжина вірша, як «Пам'яті тридцяти», написаного як прощальне слово на поховання українських студентів та учнів, які полягли під Крутами, захищаючи дорогу на Київ від значно чисельнішого муравйовського шовіністичного війська.

На Аскольдовій могилі

Поховали їх –

Тридцять мучнів українців,

Славних, молодих.

«Інтенаційні піднесення і спади, що симетрично ділять кожную строфу, траурні мелодії скорботи, болю й гніву, пронизуючи увесь твір, єднаються з мотивом невмирущої слави героїв і завершуються композиційним вінцем обрамлення, як прощальним акордом реквієму, хоралом вічної пам'яті».

І далі – уже як вельми значимий (і для оцінки сміливості й далекоглядності самого поета) висновок: «Полеглі юні герої були першими захисниками молодої незалежної України (що, очевидно, не подобалося Москві). Хоч крутянська трагедія довгі роки замовчувалася, вірш П. Тичини “Пам'яті тридцяти” зберігся як духовний пам'ятник шани і слави героям-патріотам».

Під різним кутом зору Павло Олександрович розглядає творчість Тараса Шевченка (1814–1861), Івана Франка (1856–1916), Павла Грабовського (1864–1902), Лесі Українки (1871–1913) Миколи Вороного (1871–1938), Богдана Лепкого (1872–1941), Олександра Олеся (1878–1944), Максима Рильського (1895–1964), Володимира Сосюри (1898–1965), Миколи Бажана (1904–1983), Андрія Малишка (1912–1970), Яра Славутича (1918–2011), Дмитра Павличка (1929–2023), Ліни Костенко (1930 р. н.), Василя Симоненка (1935–1963), Івана Драча (1936–2018)... Коло авторів значно ширше, якщо брати до уваги те, що цитати з творів багатьох із них доповнюють ті чи інші судження вельми ерудованого в українській (та й у світовій) літературі дослідника.

Доцент кафедри української літератури Ніжинського університету імені Миколи Гоголя Володимир Крутиус у післямові до книги «У світлиці поезії» писав: «У книзі аналізуються переважно твори, що вивчаються на уроках літератури. Та автор ніде не повторює ні підручника, ні методрозробок, ні літературознавчих досліджень. Він має не просто власну точку зору, а концептуальне завдання – показати учням “секрети” поетичної майстерності, розкрити художню специфіку саме даного твору. Це зумовило своє прочитання навіть хрестоматійних творів, дало можливість побачити в них те, мимо чого пройшли інші дослідники, бо вони мали інше завдання. Для учнів же спостереження автора книги будуть вельми повчальні. Вони мають змогу переконатися в тому, яким поверховим і безпідставно самовдоволеним буває твердження типу: “ми цей твір у школі вже пройшли і все знаємо». А виявляється, скільки ще цікавого й важливого бачить у ньому кваліфіковане око».

Зважаючи на все це (і ще багато чого зачасного), мабуть, тому мене й досі

НЕ ВІДПУСКАЄ СЛОВО

*Павлові СЕРДЮКУ,
незабутньому навчителю
ніжинських письменників*

*В аудиторії чи просто в коридорі,
Сипнувши на перерві до вікна,
Ми сперечались про ранкові зорі,
І як зі світла сіється весна.*

*Ми говорили пристрасно і жваво,
Аж іскорками бризкало з очей,
Як оживають на світанні трави
У оксамитах зваб і панацей.*

*Віщали вірші...
Хай іще не вдалі,
Але ж із почуттів – хоч одбавляй...
Ми ширше й ширше двері розчиняли
У царство, де приваб – аж через край.*

*І відчували, як міцніють крила
І як клекочуть вражені серця...
Нас доброта в політ благословила
Така, що мовби птаха – на ловця...*

*Сама летіла, щоби обігріти,
Угадуючи запит наперед...
Ми словесам раділи, наче діти,
Яким із хмар звалився велосипед.*

*І їздили на нім...
Гармасували...
Бо слово нам ставало бозна-чим...
І «геніально» вклеїть поспішали
На пробуксовці образів і рим.*

*Ми у літах своїх розкошували...
І далі й далі цвіт їх не спада...
Як зарядились, радощі й печалі –
В тих самих колах, що гойда вода.*

*Між відчаю...
Між туги і утрати...*

---

*Сузір'їв грона – в кожного із нас...
Проте, хоч як би ми були багаті,
Не відпускає слово у запас.*

Ми – це насамперед невгамовні літстудійці і не і, звісно ж, учителі, які пішли у світ літератури з-під дбайливої батьківської руки нашого незабутнього і завжди не сердитого діда Сердюка.

Не знаю, чи Павло Олександрович натрапляв коли на вислів давньоримського філософа Цицерона (106 до н. е. – 43 до н. е.), хоча це й не так важливо. Та він дуже підходять для заключного слова про Вчителя.

«Вчинки мудрих людей продиктовані розумом, людей менш кмітливих – досвідом, найменш освічених – необхідністю, тварин – природою».

Павло Олександрович пересікався з усіма чотирма випадками, та в кожному з них умів залишатися на рівних. Щоб відкритися душею – навзаєм. Щоб причаститися одне одним і збагатитися. А заодно – щоб жити на повну!

Мирослава Алатиренко

ТРИ ДОЛІ, ТРИ КРАЇНИ, ТРИ КУЛЬТУРИ

(На зразках фрагментів біографій і діяльності трьох постатей Е. Кей, Г. Келлер, С. Русової, які активно сприяли культурному поступу в складних умовах)

Упродовж останніх десяти років виокремились три тенденції акцентів досліджень і модернізацій освітніх реалій. Протягом 2014–2018 років у міжнародних науково-дослідних розробках освітян стали надто актуальними проблеми реалізації ідеї «вільної траєкторії студентів», «інтернаціоналізації вищої освіти» і подібні пропозиції щодо реформування та модернізації міжнародного освітнього простору.

У 2019–2021 роках майже суцільне захоплення інноваційними технологіями та найновішими досягненнями техніки, яку можна застосовувати в педагогічній практиці, заповнило шпальти друкованих та електронних видань. Умови ковідівської карантинної реальності зумовили адаптацію освітянської, зокрема шкільної, практики під дистанційні розробки й електронні програми віртуальної реальності.

2022–2024 роки позначилися новими умовами військового стану. Напівлюдські обставини навчання в постраждалих містах й областях обумовили повне переорієнтування освітніх процесів і реалій: з природних і природовідповідних у суцільне дистанціювання. Такі умови здобуття освіти заповнили природній інтелект віртуальними програмами, телефонами, вайберами і зумами з метою гарантування безпеки дитинства і збереження життя. Це, безумовно, призвело до фрагментарності освіти і повної дезорганізації психолого-педагогічних процесів та умов комфортного сенсорного освітнього середовища. Якщо раніше ключова фраза «Увага, повітряна тривога...» була сигналом включення підвищеної уваги й хвилювання, то наразі ці набридлі слова стали предметом роздратування і глухої притупленої боязні можливих жахів... Але на протигагу життєвим складнощам, школи, садки й університети продовжують працювати, адаптуючись і пристосовуючись до психологічно важких умов військового стану в нашій країні.

Труднощі вимагають від дорослої частини населення постійної уваги до політичних анонсів, повідомлень, до всього що надає актуальну інформацію про зміни сьогоденної ситуації і можливостей надії на ліпше майбутнє. На професійний розвиток і підтримку власного психологічного комфорту лишається обмаль часу і обмаль емоційних можливостей. Та не все так погано, іноді потреби душі і розуму знаходять шпаринки для втримання «на плаву» творчої особистості освітянської сфери.

Черговою метою науково-художньої публікації стало так би мовити «визволення душі з тенет військового мороку...» Адже життя продовжується, лелеки повернулись з вирію, синички вже рідше зазирають у зимові годівнички, а свіжі зелені бруньки підтримують антистресову дію весни і надію на можливе майбутнє. Ось тут і приходиться на допомогу симбіоз дитячої і дорослої творчості та її міжнародної спорідненості.

Варто згадати, що ми вже акцентували увагу на важливих документах, які нечисленні дописувачі наукових видань іноді враховували у своїх публікаціях з цитуванням і посиланнями на положення прийнятої Міжнародним співтовариством «Декларації культури миру»[1],[3], [4],[6], у якій враховано прагнення учасників сприяти розвитку майбутнього покоління на засадах культурної або економічної співпраці, толерантного ставлення до культурно-історичних традицій, які існують у світі (релігію в перекладі з грецької означає прискіпливе дотримання традиції); вживання профілактичних заходів щодо будь-яких форм

насилля, здійснення чи стимулювання війни в будь-яких її проявах, навіть психотропних, з яких зазвичай і починаються збройні конфлікти [1].

Актуальність згаданого вище документу і створених пізніше аналогій в умовах війни, обґрунтовується також і засиллям різних форм відкритої і прихованої агресії в електронних соцмережах і, навіть, у друкованих виданнях, які були ще до 2022 року.

Так, наприклад, згадаймо, що ми в боротьбі за дитячу безпеку нещодавно позбавилися від спеціально створеної електронної нищівної програми-системи, яка в колах дитячих психологів різних освітніх закладів мала назву «Сині кити», що спонукала до масових самогубств дітей та молоді. Та є й інші «спеціально розроблені» книги, з якими також доводилося воювати за право розвитку і безпеки особистості, як от книга «Сіонізм і масонство» авторства В. Тьортога, видрукувана 2009 року Москві, з відвертим закликком до приниження людей і нівелювань культур, відмінних від єврейських у частині «Єврейський кодекс 1946 р». Великі частини текстів подібних видань знайшли потужну відповідь щодо захисту інших напрямків і культур, у контексті порушення європейських законодавчих положень щодо «Мови ненависті» (2009) [2] і, відповідно, положень Концепції ООН «Про права Людини» [Рада Європи (Conseil del'Europe), вересень 2009].

І щойно розвіялися ці негативні напади, як російське «СВО» стало переповненням «Чаші європейської мудрості» (*термін авт. – М. Алатиренко*), гуманного терпіння і гуманістичних цінностей помірної демократичної моделі культурної особи сьогодення.

Зазначимо, що на сьогодні незаперечними (переконливими) відомими фактами щодо історико-політичних військових нападів сусідніх держав переповнена вся світова історія. Лідери різних воїн мали різну освіту й походження, що свідчить про відсутність закономірностей виникнення таких жахливих явищ. Але причинами таких негативних дій завжди були жага світової влади, бажання в кращому випадку принизити, у гіршому – знищити ту чи іншу релігію, культуру або народ. Нині відсутнє дослідження порівняльної статистики переваг негативних і позитивних наслідків навіть найвдаліших нападів. З часом переможці також засуджувалися й засуджуються нині нащадками постраждалих родин, спільнот, народностей. А руйнівний ефект відбивається не тільки на втратах людських ресурсів, також відбувається нищівний вплив на навколишній світ живої природи (частиною якої є людина), який і без військової агресії щоденно зазнає руйнації від результатів діяльності досягнень науково-технічного прогресу, урбанізації, шкідливих наслідків роботи промислових підприємств.

Люди, які є «вінцем розвитку природи» [7, с. 3] у багатьох випадках наслідків кінця XIX – початку XXI століть самі різними шляхами шкодять довкіллю, від стану якого залежить їхнє здоров'я, психо-біологічний добробут і майбутнє всіх їхніх спадкоємців. Окрім економіко-політичних і фінансових боргів, політико-економічні дії після себе переважно лишають у спадок майбутнім поколінням усе більш забруднену і модифіковану природу, яка весь час намагається «адаптуватися» до штучних техногенних впливів і хімічних ушкоджень. У багатьох випадках лишають ще й приховані з різних причин факти, з якими майбутнім поколінням з часом доводиться «розбиратися» і нерідко конфліктувати.

На відміну від згаданих вище реалій світу, були, є і будуть особистості, які незалежно від освіти, походження, матеріального статусу і культурного розвитку, лишають своїм спадкоємцям найдорожчі скарби власної творчості.

На сторінках цієї розвідки необхідно акцентувати увагу на такі різні за життєвим шляхом, і схожі за світоглядними переконаннями і життєвими прагненнями непересічні особистості, як Кей Елен Кароліна Софія (1849–1926), Келлер Гелен (Олена) (1880–1968), Русова Софія (1856–1940) [Швеція – США – Україна], творча і культурно-освітня спадщина

яких, як і їхні життєві шляхи, не лише потребують дослідницької уваги, а й вірцевості для багатьох сучасників.

Життєвий шлях Г. Келлер буде доречно тезисно розкрити, застосовуючи біографічний метод дослідження в історії освіти. Приклад її біографії спонукає задуматися над тим, з чим потрібно вести війну сучасним представникам різних країн, незалежно від професії. Ефективний розвивальний поступ будь-якої культури, як і держави, можливий завдяки конструктивній співпраці без убивств, крадіжок і насилля, як це реалізовувала у своєму житті Г. Келлер. Будь-які військові дії (навіть, якщо це агресивні дії релігійних представників у ставленні до іншої релігії, а натомість і культури) посилюють негативний імідж країни-агресора у світовій історії та у світі, сприяють накопиченню негативних фактів. Пересічні громадяни більшості держав через людську природу прагнуть як особистої, так і загальнодержавної культуро-розвивальної консолідувальної стратегії. Особливо актуальним це є в адекватних пересічних громадян Західної і Східної Європи, які за останні століття втомилася від постійних революцій і війн (занадто сильно утримуються у свідомій і підсвідомій пам'яті страхи, жах і біль пережитого у воєнні часи насильства).

Для зразка наведемо коротку біографічну довідку про зазначену вище визначну особистість в історії світової освіти, яка через свою вагомість може стати міцним мотиватором.

Гелен Келлер народилася 27 червня 1880 року в маєтку Айві Грін у сім'ї капітана Артура Келлера і Кейт Адамс Келлер. У перші півтора року життя вона була звичайною здоровою дитиною, поки у віці 19 місяців її не вразила хвороба, яку лікарі визначили як «гостру закупорку судин шлунку і головного мозку». Імовірно, мовилося про менінгіт. Хвороба тривала недовго, проте позбавила Гелен слуху і зору. До семи років вона придумала більше 60 різних знаків, щоб спілкуватися із сім'єю.

1886 року її мати Кейт Келлер, котра надихнулася прикладом успішного навчання сліпоглухої Лорі Бріджман, про яку писав Чарльз Діккенс у своїх «Американських записках», відправилася в Балтімор до лікаря, який спеціалізувався на проблемах сліпоглухих. Він познайомив її із знаменитим ученим Александром Беллом, котрий у той час працював з глухими дітьми. Белл порадив батькам Гелен зв'язатися зі Школою Паркінса для сліпих у Бостоні, штат Массачусетс, де раніше навчалася Бріджман. Школа виділила для Гелен учительку Енн Салліван, якій тоді було всього 20 років і вона страждала розладом зору. Їхня зустріч відкрила період спільної діяльності тривалістю 49 років.

Е. Салліван зажадала від батька, щоб дівчинку ізолювали від решти членів сім'ї в маленькому будинку в саду. Її першим завданням було вселити поняття про дисципліну неслухняній Гелен. Прорив у спілкуванні з нею трапився, коли Гелен одного разу зрозуміла, що особливі дотики Енн до її руки, які та здійснювала обливаючи її руку холодною водою, означають поняття «вода». Після цього вона буквально виснажила Е. Салліван, вимагаючи все нові і нові назви для позначення предметів, що оточували її, зокрема подаровану нею ляльку.

1890 року, коли Гелен Келлер виповнилося 10 років, їй розповіли історію про сліпоглуху дівчинку з Норвегії Рагніль де Каата, яка змогла навчитися говорити. Це надихнуло її прикладом, і під керівництвом Е. Салліван Гелен навчилася осмислено думати і говорити за методом Тадоми: торкаючись до губ людини, яка говорить, вона відчувала їх вібрацію, тоді як Салліван позначала букви на її долоні. Гелен також навчилася читати за методом Брайля.

У віці 24 роки (1904) Гелен на відмінно закінчила Редкліфф, ставши першою сліпоглухою людиною, яка здобула вищу освіту [Гелен Келлер; Вільна електронна енциклопедія].

За свідченням довідникових джерел у 20 років Гелен Келлер знала п'ять мов: англійську (рідну), німецьку, французьку, грецьку і латинську. Зрозумілим є вплив складних життєвих обставин на творчість і соціально-політичну активність згадуваної особистості – після здобутої в коледжі освіти, вона написала більше ніж 10 творів: автобіографічний «Історія мого життя», текст було перекладено більше ніж на 50 мов світу [Гелен Келлер; Вільна електронна енциклопедія]. Згідно з електронною енциклопедією, навіть відомий письменник Марк Твен визначав дві великі людини 19 століття – це Наполеон і Хелен Адамс Келлер.

Гелен Келлер на 25-центовій монеті, випущеній на знак вшанування письменниці

Також особливої уваги заслуговують такі важливі та яскраві факти життєдіяльності Гелен Келлер, як застосування неприбуткової організації для запобігання сліпоті 1915 р; активна участь у заснуванні Американського союзу за громадянські свободи (англ. American Civil Liberties Union, ACLU) (1920); здійснення подорожі Г. Келлер і Е. Салліван 39-ма країнами, серед яких і кілька відвідин Японії, де вони стали улюбленицями японців; друк більше десяти авторських книг про своє життя, навчання, світогляд і розуміння релігії («Світ в якому я живу», «Щоденник Гелен Келлер» «Історія мого життя»); активна діяльність із захисту прав і активне життя людей з особливими потребами в суспільстві;

Як зазначається у Вільній електронній енциклопедії, Гелен Келлер нагороджено Президентською Медаллю Свободи, (14 вересня 1964) президентом США

Ліндон Джонсоном; також вона має «Орден священний скарб»; а 1965 року її обрали до Залу Жіночої Слави.

Така біографія є одним з виняткових прикладів тих життєвих прагнень, на які необхідно витратити сили й час. Але, аналізуючи факти її біографії, доречно зауважити, що сила волі й працелюбність, що формувалися в Гелен Келлер у співпраці з її вчителями в молодому віці, дуже вплинули і на подальше життя та діяльність. Біографія і спадщина Г. Келлер вчоргове надихнула сучасну людину, що стало приводом до спільної дитячо-дорослої творчості на заняттях гуртка «Основи екологічного дизайну».

Біографія і діяльність шведської письменниці й педагогині Елен (Софії Кароліни) Кей (Швеція) також заслуговує на увагу, враховуючи світові реалії останніх років. На відміну від Г. Келлер, Е. Кей у дитинстві була здоровою дитиною і росла в забезпеченій родині, отримуючи тогочасну освіту. Але, займаючись педагогічною діяльністю, вона ще в ті часи докладала зусиль не лише для захисту прав дітей та формування повноцінної гармонійної особистості без жорстких насильницьких засобів виховання й освіти, а й боролася за право жінки на повноцінну життєдіяльність у тогочасному суспільстві. Окрім того, у ті релігієзовані часи Е. Кей мала сміливість не лише писати і підвищувати рівень малоосвічених і малосвідомих жінок і людей щодо демократії і прав жіноцтва, а й виражала своє критичне ставлення щодо негативних історичних змін традицій виховання у зв'язку зі спотворюванням давніх культурних традицій жорсткими церковно-релігійними перекручуваннями, обмеженнями, і що найгірше – залякуваннями, вигаданими жахами замість природоповажних пояснень і природоохоронних ставлень до всіх живих істот, як частин навколишнього розвивального середовища.

19 років Е. Кей викладала в школі (1880–1899). В електронних і друкованих джерелах зазначено, що вона була однією із засновниць і активних діячок Шведського робочого інституту в Стокгольмі.

Необхідно зазначити, що Е. Кей у своїх працях висловлювала позитивне ставлення до давніх язичницьких традицій, обґрунтовуючи і свої погляди на виховання дітей і молоді. Вона також вважала провідним принципом розвитку людини – принцип гармонії з природою. Так, наприклад, роз'яснюючи правдиві підходи до виховання дітей та молоді не на основі фізичних покарань та насильства, а на засадах природовідповідності, вона обирає одними із зразкових традицій Японії і колишньої Німеччини: «Там, де побиття – явище невідоме, перша заповідь спільного життя полягає в тому, щоб ніколи не чинити іншому нічого неприємного. Розповідають, що коли іноземцю в Японії трапляється підняти камінь, щоб кинути в собаку, то собака не тікає, – тому що до цих пір ніхто не жбурляв у неї каменем. Розумному ставленню до тварин відповідає й гуманність людських стосунків, результатом чого, до речі, є порівняно невелика кількість злочинів проти життя й безпеки.

Такі явища як війна, мисливство заради розваги, тілесні покарання, усе це – різноманітні прояви ще живих у людині звірячих інстинктів. ...Якщо комусь такий віддалений, у сенсі відстані, приклад, як Японія, здається малопереконливим, тоді наведемо інший, ближчий нам. У німців тілесні покарання зовсім не застосовувалися й проникли до них лише з уведенням чужої віри. Вона встановила погляд на тілесне покарання, як на відомий релігійний обов'язок, і ще до XVII століття навіть у просвічених родинах кожного тижня в призначений день сікли дітей. Це вважалося одним із проявів батьківського піклування про їхню душу! Одного разу наш великий поет В. Рідберг сказав мені, що він не знайшов ніяких доказів на користь того, щоб у німців язичницького періоду існували тілесні покарання...» (*переклад з рос. – М. Алатиренко*), зазначала Е. Кей [5, с. 114–115].

Складна доля спіткала й відому в історії освіти Софію Русову, яка є українською прихильницею природовідповідної освіти й ідей «Теорії вільного виховання (кінця XIX – першої третини XX ст.)», лідером якої вважається згадана вище Е. Кей.

Особистість Русової сформувалася в родині європейців – шведа і француженки. Вплив няні-українки і культура батьків заклали фундамент її культурної самоідентифікації. Вона вважала себе українкою і за місцем народження, і за переконаннями, і всю свою діяльність присвятила розвитку свідомої української молоді, захисту української національної самобутньої школи, просвітництву. Принцип природовідповідності освіти був одним із головних системних принципів її концепції освіти. У ті часи, коли демократія ще не була визначена суспільноутворювальним фактором, її діяльність була наскрізь просякнута демократичними цінностями і демократично-гуманістичним світоглядом. Пропонуючи широкій громадськості ідеї нової української освіти на засадах гуманізму і природовідповідності, С. Русова започаткувала дошкільну освіту і реформування початкової ланки. Основні думки щодо започаткування побудови нової освітньо-виховної концепції висвітлено авторкою в таких найвідоміших працях: «Дошкільне виховання» (1918), «Перша читанка для дорослих, для вечірніх та недільних шкіл» (1918), «Методика колективного читання» (1918).

**Закладка «С. Русова-членкиня Центральної Ради»
присвячена Дню Центральної Ради України (березень, 2024).**

(Стиль: Скрапбукінг; матеріали – папір, картон, кольоровий і ч/б принт; флористика (сухі пелюстки троянд, листя сніті, літо, 2023); сургуч – печатки, краплі (3 кольори, – 2 шт.); текстиль – нитки (китиця), мереживо (коттон); пластик – страза «білий перламутр»)

Оригінальними, неповторними і малодослідженими є її погляди щодо інстинкту мови (на ґрунті природовідповідного виховання), про який вона говорить у своїх психолого-педагогічних працях, беручи за взірець мову самовиразу кращих європейських митців – майстрів музичного «слово-живопису»: «Мовою можна назвати не лише вислів наших думок, наших почувань, а всякий засіб для їх висловлювання, для взаємного порозуміння між людьми... Ми маємо у творах великих композиторів малюнки бурі на морі (Чайковський, Россіні), малюнки природної ідилії (Бетховен, Гріг), маємо похоронні марші, що без слів наводять нас на сумний настрій (Шопен, Бетховен, Вагнер). Так само навіюють нам не на слух, а на очі думки великі скульптори, маляри...» [8, с.59].

Поряд з цим, праці С. Русової, як і Е. Кей у багатьох випадках просякнуті ідеєю-закликом виховання й розвитку дітей на засадах гармонійного співіснування з мудрістю навколишньої природи. Так, наприклад, вона висловлює красномовні думки щодо цього, обґрунтовуючи їх виразами своїх зарубіжних однодумців: «Природний усім дітям антропоморфізм додає ще цьому інстинктовому нахилу до природи особливої теплоти, інтимності – усе живе, і живе так, як живе сама дитина: сонечко лягає спати, сонечко закутало хмари, місяць прокинувся, йде оглядати, чи добре живеться дітям, листочки танцюють, а пташечка з кущика вітає дитину. Хіба це не справжня поезія, не той чарівний світогляд, з якого народилося все мистецтво? І роль вихователя в тому, щоб не порушити цієї інтимності дитини з матір'ю-природою – з природи вийшла людина, до природи й повернеться. Необхідно лише стерегти дитину від будь-яких грубих казкових вражень, що порушили б довір'я дитини до природи – лякати вітром, казками про відьму, вовків, – злих і небезпечних. Ні, нехай довший час усі кузьки, мишки, жабки, залишаються приятелями дитини і тільки з провола, як що до чого, застерігають її поясненнями, що бувають отруйні шкідливі рослини,

небезпечні звірята. І вихователю самому потрібно любити природу, завжди і скрізь звертати увагу дитини на ту чи іншу її красу, а то дитина “розтріпана”, її необхідно вчити, що спостерігати. Тут завжди згодяться спомини видатної французької письменниці Жорж Санд, яка каже: “моя мати інстинктивно й наївно відкривала мені світ краси, привчаючи мене від наймолодших літ до своїх естетичних вражень. Так, коли з’являлася велика хмара з гарним ефектом сонячного освітлення, прозора вода, вона зупинялася зі мною і казала: – Дивись, яка краса. І відразу ці явища, на які я й не звернула уваги сама, виявляли мені свою красу, наче моя мати мала який чарівний ключ, що збуджував у моїй душі безпосереднє, але глибоке почуття, що жило в душі моєї матері”. Таке безпосереднє передавання культури природи є цілком нормальна річ і відіграє у вихованні певну значимість... Учитель Керп каже: “Поверніть дітям радості природи!” А я скажу: Ідть з ними слухати жайворонків, збирати квіти або на лещатах біжіть у завалений снігом ліс, навчіть їх добре розрізняти породи дерев, пізнавати по співу, по пір’ю птахів, і вони повернуться до класу в піднесеному творчому настрої і перенесуть його у свою освітню діяльність. Вони самі зі смаком оздоблять власну кімнату, виростять квіти у вазонах, порозмальовують фарбами те, що залишило в них сильніший слід у душі...» [9, 110–111].

І Е. Кей, і С. Русова приділяли увагу жіноцтву. Свої педагогічні погляди будували на позиціях природовідповідного виховання; захисту прав дітей і прав жінок; свободи особистості.

Згадане вище сузір’я творчості і талантів дає нам право на надію і віру в краще майбутнє. Американська письменниця Г. Келлер не мала дітей, але має право бути психологічним мотиватором зневірених людей у складних умовах. Українська просвітниця Русова мала плідне творче й активне життя, але мешкала в еміграції. Ідеї, висловлені в працях згаданих вище осіб, втілюються й у сьогоднішній освітянській практиці, незважаючи на військовий стан (зокрема на заняттях гуртка «Основи екологічного дизайну» позашкільної ланки освіти).

Висновками цієї публікації є роздуми-питання над проблемою збереження ідей демократії, про які писали зазначені особи в умовах пострадянської європейської країни (Україна). Чи вдасться зберегти демократичне ставлення до ідей, справ і людей у пострадянській європейській країні з військовим станом, штучно впровадженим поставторитарною країною сусідньої Східної Європи – росії? Яким буде майбутнє трьох країн і трьох культур – важко спрогнозувати. Тому що це три різні історичні культури – Західна (США), Європейська (Швеція) і пострадянська (Україна).

Єдине, що може бути перспективами результатів здійсненого дослідження цієї науково-художньої публікації – наше право: ми маємо вірити в кращі зміни, маємо продовжувати творити (самостійно і разом з дітьми), маємо жити!

Література

1. Алатиренко М., Гордєєва Н., Романовський С. Освітня діалогічність: як це вирішується в освітній діяльності ліцею «Інтелект» (досвід, реалії, перспективи) // Український вимір. Міжнародний збірник науково-педагогічних, методичних статей і матеріалів з України та діаспори [Число XVI] До збірника увійшли матеріали науково-практичної конференції «Другі Ушинські читання: українська освіта і культура в історичному розвитку та в умовах викликів інформаційного суспільства» (Чернігів 29–30 травня). Чернігів. – 2019. – С. 139–145.

2. Вебер Анн. Навчальний посібник з проблематики «мови ненависті» / [пер. з англ., версії ©2009. Східно-Європейського Інституту Розвитку; за заг. ред. Павліченка О. Москва-Київ: Тютюкін, 2010. 96 с.
3. Декларация о культуре мира. [Електронний ресурс]. Режим доступу:www.un.org/ru/dokuments/dekl_conv/deklaratsionns/culture_of_peace.shtml
4. Декларация тысячелетия. [Електронний ресурс]. Режим доступу:www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_621
5. Кей Элен. Векъ ребенка / Перевод с немецкаго Е. Залого и В. Шахно.; Под редакцией и с предисловиемъ Ю. И. Айхенвальда. Санкт–Петербург. 1905. 293 с.
6. Манько О. В. Позиція від «Культури» війни до культури миру в програмі ЮНЕСКО/ О.В. Манько. [Електронний ресурс]. Режим доступу:http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_46/29.pdf
7. Педагогічна мудрість віків: навч. посіб. / уклад. : В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський. Київ: Знання, 2009. С.7. (Навчально-методичний комплекс з педагогіки).
8. Русова С. Ф. / Rusova SF Вибрані педагогічні твори: У 4 кн. Кн.3 / За загальною редакцією Є. І. Коваленко; Упорядн., прим. Є. І. Коваленко, О. М. Таран. Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2008. 240 с.
9. Русова С. Рукопис (архівна справа) «Історія педагогіки у зв'язку з розвитком культури» Спр.1, опис 1, ф. 3889, ЦДАВОВУ.

Ольга Смольницька

**ДЕНДРОЛОГІЧНА СИМВОЛІКА НА ПРИКЛАДІ ВІРША
ОСВАЛЬДА БУРґґардта (Юрія Клена) «ОСІНЬ» ТА ІНШИХ УКРАЇНСЬКИХ
НЕОКЛАСИЧНИХ ПОЕЗІЙ (ПОРІВНЯННЯ З ТВОРАМИ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО):
УКРАЇНСЬКІ, АНТИЧНІ, GERMAHO-CKAHDИHABCBCKІ, KEBЬTCЬCKІ MOTИBИ**

Сучасні українські студії виявляють дедалі більший інтерес до національної символіки, зашифрованої в класичних і новітніх творах. Відповідно, береться до уваги міфологічний, культурологічний та інший аналіз, а також залучаються здобутки компаративістики. Викликають методологічний інтерес міф, символ, образ, архетип, а також і спроби дослідити літературний текст «на стику» з фольклором, ритуалом та різними практиками. Відповідно в цьому плані перспективні вірші українських неокласиків різних поколінь, оскільки побудовані на численних античних та інших символах, літературних алюзіях тощо.

Український поетичний неокласицизм (від київського «п'ятірного грона» до послідовників цих традицій, зокрема «сьомого неокласика» Ігоря Качуровського, який і аналізував це літературне покоління) плідно досліджується у вітчизняних і зарубіжних студіях. Варто назвати здобутки В. Агеєвої, О. Астаф'єва, А. Атаманчук, В. Атаманчук, В. Башманівського, О. Бросаліної (Олени О'Лір), Н. Гаврилюк, О. Гальчук, Ю. Григорчук, Л. Демської-Будзуляк, П. Дунай, М. Жулинського, Ю. Ковалева, С. Козака, Н. Костенко, Н. Котенко, М. Москаленка, М. Наєнка, Д. Наливайка, Х. Оніщечко, Д. Павличка, С. Павличко, Н. Пазяк, А. Палаш, В. Панченка, Т. Пастуха, Г. Райбедюк, Г. Сивоконя, Л. Сірик, Л. Скорини, О. Смольницької (авторки цих рядків), А. Содомори, Е. Соловей, М. Стріхи, Л. Таран, О. Томчука, О. Черевченко, М. Шаповал та ін. Помітно також, що нове покоління дослідників (які поєднують власну поетичну творчість із науковим аналізом) відчуває власну спорідненість із «п'ятірним гронам» і його послідовниками.

Оскільки поезія неокласиків і символічна, цікаво виокремити символи, присвячені українській та – ширше – європейській традиції, зокрема, природі. У зв'язку з національними архетипами в українських і зарубіжних студіях набувають популярності дослідження, присвячені флористичній і дендрологічній символіці, тобто квітам і деревам. Це аналізується в контексті міфології, фольклору, терапії, психоаналізу тощо. (Зауважу, що міфологія може бути авторською, якщо мовиться про писемний літературний твір). У мовознавстві та літературознавстві, а також фольклористиці, збільшується інтерес до фітосимволів, фітонімів, дендронімів, фітонімів, флоризмів, флористичних символів, флористичних архетипів та ін. Але неважко помітити, що на першому плані стоїть лінгвістичний інтерес (Н. Маліновська, А. Смерчко та ін.), тоді як художні твори аналізуються скоріше не як феномен, а як ілюстративний матеріал. У зв'язку з цим важливо виокремити термін фітосимволів.

Фітосимволи – за стислим визначенням, «символічні назви рослин» [40]. У сучасних українських гуманітарних студіях, присвячених філології, в аспекті *фітосимволіки* більше уваги звертається на *квіти* (і тут можна назвати праці Г. Левченко [16–17], О. Маленко [19], А. Сиріної, авторки цієї статті [30], [33], [35], та ін.), але не на *дерева*, тобто *дендроніми*, *дендрологічну символіку* (виняток – якщо вона стосується фольклору, але й тут важко стверджувати про комплексне завершення дискурсу), хоча є праці Р. Сердеги та ін. (Один із винятків – стаття про Юрія Клена [26]). Перші асоціації з деревом у міфологічній картині світу – це основа (Світове Дерево, Древо Життя тощо), символ людини (та її організму; є маскулітні та фемінітні символи, тобто дерево «розгалужується»), опора, рік (в українських

народних загадках), тотем, священні дерева, мешкання лісових духів (лісовиків, мавок, фей, ельфів та ін.) тощо.

Потрібно зазначити, що не в усіх словниках або енциклопедіях символів є окремі статті, присвячені конкретним різновидам дерев (зокрема згаданим в «Осені», як-от березі, ясеню, ялині тощо), або ж ці видання містять вибірково аналіз певного різновиду. Так само у загальних статтях («Дерева») можуть не наводитися факти про ясен тощо. З огляду на це особливо цікаво простежити значення цих дерев як символів і гіпотетичне обігрування поетом саме цих конотацій. Наприклад, в «Українській міфології» В. Войтовича не виділено символу ялини – навіть у статті «Дерева». Натомість є про березу і ясен (і ці символи докладніше розглянуто нижче). Саме *дерево* як універсалія – цікавий архетиповий символ, оскільки означає вертикаль (стовбур), горизонталь (крона), а ще пов'язано з верхнім і нижнім світами (останній – хтонічний, у ньому – коріння дерева). Це стрижень, основа, рід, укоріненість.

Відповідно, цікаво дослідити саме *дерева як дендрологічні символи* на прикладі одного неокласичного твору. Так, у збірці Юрія Клена (1891–1947, автонім Освальд Бурггардт, поет писав під обома іменами) «Каравели» (1943) міститься вірш, написаний у вересні 1933 р. – «Осінь» (4-й за ліком у циклі «Серед озер ясних»). Цікава його архітектоніка та, звичайно, символіка. Пропонується здійснити компаративний, міфологічний, символічний, юнґіанський (архетипний) і навіть лінгвістичний аналіз, за можливості залучивши біографічний аспект. Плідний психоаналітичний аспект літературного тексту (у цьому плані потрібно назвати студії Н. Зборовської [8–10], Є. Кононенко, Г. Левченко [16–17] та ін., присвячені саме українському художньому твору).

Мета статті – проаналізувати дендрологічну символіку вірша Освальда Бурггардта (Юрія Клена) «Осінь» в українському, германо-скандинавському і кельтському міфологічному та обрядовому контекстах, тобто здійснити своєрідну «реконструкцію» твору.

Відповідно до мети ставляться **завдання**: 1) дослідити формальні особливості вірша «Осінь» у компаративному аспекті; 2) проаналізувати символи *ясена, берези і ялини* у згаданому вірші; 3) зосередитися на можливих паралелях із драмою-феєрією Лесі Українки (Лариси Косач-Квітки, 1871–1913) «Лісова пісня» та іншими творами геніальної письменниці; 4) проаналізувати ймовірний діалог неокласиків (Миколи Зерова, Максима Рильського, Юрія Клена) як нового покоління із творчістю неоромантика Лесі Українки; 5) дослідити роль аналізованих дерев у слов'янській (зокрема українській), античній, германо-скандинавській і кельтській обрядовості та міфах; 6) проаналізувати Ерос і Танатос у різних українських текстах (О. Бурггардта і Лесі Українки). Опрацьовано джерела українською, англійською, французькою, німецькою, староісландською та іншими мовами.

Пропонується компаративний аналіз – порівняння неокласичного дискурсу з творчістю попередніх класиків – зокрема, Лесі Українки. Такі дослідження вже були (С. Козак, Л. Сірик, а також авторки статті: [31], [37]), зокрема у форматі лесезнавчих заходів у КЛМММР [18], [20], але з огляду на багатий історико-культурний контекст і великий корпус текстів вимагається деталізація.

Культурологічна специфіка поетичної індивідуальності Юрія Клена. Як зазначила поетка, перекладачка, філологиня, лавреатка різних премій Олена О'Лір на літературно-музичному вечорі (формат «Голосіївський мануар») до 130-річчя від дня народження Юрія Клена – «Оправлю в срібло кожну мить...» (24 грудня 2021 р., Київський літературно-меморіальний музей Максима Рильського – далі КЛМММР), – цей поет провів ранні роки на Волині та Поділлі, де контактували різні культури і мови: українська, німецька, польська та ін. (і майбутній неокласик змалечку знав ці мови). (Докладніше про захід: [34]). Тобто в

цьому разі важливий *крос-культурний аспект*. Тому варто проаналізувати імпліцитні, інтуїтивні паралелі на рівні міфологізму у вірші «Осінь».

Поетологічний аналіз (формальний аспект). Вірш О. Бурггардта «Осінь» побудовано на *асонансах і алітераціях* (перший рядок: «Веселий вересень у лісі...»). – співзвуччя виділено мною. – О. С.). Останнє можна пояснити не лише схильністю до милозвучності, але й, імовірно, генетично, оскільки, як відомо, поет був етнічним німцем, а германська поезія будувалася на алітераціях (будується і сьогодні, попри римування – сучасна англо-, шотландсько-, скандинавсько- та німецькомовна тощо). Так, характеризуючи свою роботу над українським поетичним перекладом англосаксонської епічної поеми «Беовульф», Олена О'Лір (лауреатка Літературної премії імені Григорія Кочура 2012 р., зокрема, і за цей переклад) писала про алітерації: «Для германського вуха вони були тим самим, що для нашого – рима...» [23, с. 152].

Дослідження виконано в рамках діяльності КЛМММР. Зокрема, 12 червня 2021 р. студенти-практиканти (які вже закінчили III курс Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності «Літературна творчість, українська мова та література», керівниця практики: д. філол. н., професорка згаданого ВНЗ Мар'яна Олександрівна Шаповал, письменниця, членкиня НСПУ), поети Богдан Братусь і Анастасія Дячук-Беліхіна прочитали в цьому музеї цікаву інтерактивну лекцію «Київські неокласики: злет українського відродження» (авдиторією були запрошені лекторами студенти-перекладачі цього ж ВНЗ і курсу, спеціальності «Іноземна філологія», та авторка пропонованого дослідження, докладніше про формат заходу: [1]). Теорію було поєднано з практикою. Сама згадана лекція цікава і для педагогіки.

Обладнання: ноутбук, презентація у форматі Power Point «Київські неокласики: злет українського відродження» (підготована обома практикантами), роздруковані матеріали.

Місце проведення: другий поверх КЛМММР («блакитна зала»), за робочим столом.

Прийоми і методи: власне лекція, сугестивна бесіда, бесіда за Сократом, у фіналі була організована вікторина з призами (книгою та закладками). У формі діалогу і навіть полілогу гостям, зокрема, пропонувалося проаналізувати вибрані (продекларовані ведучими) вірші М. Драй-Хмари, Юрія Клена та інших неокласиків. Цей прийом можна назвати «мозковим штурмом». Опитувані пропонували свіжий погляд на вперше почутий поетичний текст (тобто можна стверджувати і про чистоту педагогічного експерименту). Відповідно, заслуговує на інтерес проаналізована експромтом символіка. А. Дячук-Беліхіна усно розглянула дерева у вірші О. Бурггардта «Осінь» як *фітосимволи* та зазначила, зокрема, про те, що ясен означає здоров'я; узагалі акцент робився дослідницею на *маскулінному* значенні цього дерева. Ясен – це священне дерево в багатьох народів, і це нижче докладно висвітлено.

Також на згаданому заході авторка дослідження запропонувала у форматі полілогу розглянути ясен і як Світове Дерево в скандинавській міфології – *Ітдрасіль* (*Ітдрасіль*), *Yggdrasill*), пояснивши це німецьким походженням Юрія Клена, а також його *перекладами зі «Старшої Едди»* [39, с. 196]. Студенти ознайомилися з дискурсом германо-скандинавської міфологічної системи (важливо те, що раніше вони глибоко на ній не знали, а, отже, сприймали всю інформацію свіжо). Зокрема, слухачі дізналися, що традиційно Ітдрасіль (який поєднує дев'ять світів) називають ясенем, це дерево верховного бога (аса) Одіна або германського Вотана (Водана, Водена), хоча є й інші інтерпретації щодо різновиду саме згаданого дерева. У «Старшій Едді» показує «Пророцтво Вьольви», строфа 19: «Відаю, ясен стоїть, / наймення Ітдрасіль... / вічнозелений...» [38, с. 221] (переклад з оригіналу В. Кривоноса). В оригіналі (19 строфа): «Askveitekstanda, / heitir Yggdrasill, / hárbadmr, ausinn / hvítaauri... / <...>stendr æ yfirgrænn...» [49] («Я знаю: стоїть ясен, / на ймення (гейті)

Ігдрасиль, / високе дерево, окроплене / білим намулом [білою каламуттю]... / <...> воно вічно стоїть зеленим...». – дослівний переклад мій. – О. С.). Оскільки в тексті є лексема *ask*, то зрозуміло, що мається на оці ясен.

Докладно про ясен писав у статті-підсумку джерел В. Войтович: це «чоловіче дерево, символ війни. Його деревину використовували для озброєння воїнів. Гілку ясеня посилали ворогові, що знаменувало початок війни або попередження» [2, с. 139]. Отже, дерева – плідний матеріал у гендерологічному аспекті.

Цікава III строфа в Юрія Клена: «Підносить кожен ясень келих / Пінливого вина. / Тож як я серед них, веселих, / Не вихилю до дна?» [13, с. 62] (тут і далі вірш цитується в авторському правописі). Тут упадає у вічі символ *ясена* («ясень»). Оскільки кольоративи у вірші переважно золоті й червоні (причому останній колір – імпліцитний, а перший – експліцитний), то виникає асоціація: ясеневе листя, певно, тут червоне або пурпурове (тоді асоціація із королівською мантією, Христовою багрянницею та ін.), і, відповідно, тому це дерево нагадує *келих вина* (келих – маскулінний символ, тобто це не чаша). Це натяк і на поетичну *учту*, і на лицарську або навіть королівську, а може, і на *причастя*, євхаристію. Восени ясен найчастіше має золоте або золото-червоне чи жовтогаряче листя. (Золото так само натякає на королівське походження та багатство). Водночас євхаристію не *вихиляють*, а *вкушують*. У контамінації символів убачається діонісійський гедонізм.

У скандинавському контексті ясен означає і *самопожертву* заради мудрості, творчості («меду поезії»): щоб отримати пророчий і творчий дар (руни), Один дев'ять днів висів на Ігдрасилі [44, р. 119]. У «Старшій Едді» згадується «Повчання Високого», де в перекладі В. Кривоноса Один каже про себе (строфа 138): «Знаю, висів я / на вітрі холоднім / аж дев'ять ночей, списом пробитий / Одину в дар, / сам собі в жертву, / в гіллі того дерева, / чиє коріння / сягає глибин, / людям незнаних» [38, с. 244], і далі (строфи 139–142) розповідає про отримані руни, пісні та взагалі мудрість [37, с. 245].

У вірші Юрія Клена не сказано про коріння дерев, натомість реципієнт бачить перед собою стовбури і крони (листя); біля коріння ясеня Ігдрасиль є джерело життя і безсмертя [44, р. 196]; якщо спрощено переказувати будову цього Світового Дерева, то воно має три корені (один у небі, другий у серединному, тобто земному, світі, а третій у найнижчому); біля цього ясеня храм норни, унизу – змії Нідхьогт, на верхівці – орел, а стовбуром бігає білка [44, р. 196] (усі тварини сакральні). (Також про архетип Світового Дерева і світовий центр: [36]). У поетичному аспекті можна припустити й таке трактування ясеня в Юрія Клена. Ліричний герой причащається, також бере участь в учті або навіть жертвує собою та, пройшовши ініціацію, здобуває мед поезії. Один, як відомо, позбувся ока – якщо трактувати метафорично, то й ліричний герой неокласика позбувся всього наносного і профанного, отримавши «внутрішній зір».

В *античній* традиції ясен був присвячений Зевсу (Юпітеру) [44, р. 16], тобто верховному богу (так само як у скандинавів верховний бог – Один, функціями і навіть сексуальністю схожий із давньогрецькими та римськими божевами), це дерево означає «здатність пристосовуватися, розважливість, скромність» [44, р. 16], а ще символізував і краплі Уранової крові, розбризканої після кастрації цього бога [44, р. 16]; також: «Мелії (Meliae) були німфами ясеня» [44, р. 16] (як відомо, у кожного дерева в давньогрецькій міфології були свої німфи, дріади тощо). Отже, залежно від міфологічної традиції згадане дерево може означати як маскулінний, так і фемінінний аспект, або ж узагалі бути дуальним (Зевс чи Юпітер – Уран – німфи).

Також в «Осені» може бути перегук із «Лісовою піснею» Лесі Українки. На початку твору, уперше зустрівшись із Лукашем під час провесни (тобто пробудження природи, а,

відтак, Еросу), Мавка показує: «Он бачиш, там питає дика рожа: / “Чи я хороша?” / А ясень їй киває в верховітті: / “Найкраща в світі!”» [41, с. 191]. Далі, восени, Лісовик, дорікаючи Мавці невідповідністю *обраної* зовнішності (одягу) її справжньому, *природному* (царському) статусу («жебрацькі шмати скинути не хочеш...» [41, с. 225]), наводить приклад, який потрібно наслідувати царській дочці: «Вдяг ясень-князь кирею золоту... / Стара верба, смутна береза навіть / у златоглави й кармазини вбрались / на свято осени» [41, с. 225] (про індивідуалізм і рабство у творах Лесі Українки, зокрема, є: [7]). Отже, і тут ясен – один із чільних *фітоперсонажів* (або *дендроперсонажів*), причому має князівський статус. *Князь* – ще й наречений в українському весільному обряді (про що свідчать і усні формули, і записані тексти). Можна згадати й скандинавську міфологію: аси (боги) оживили деревину, обравши саме ясен і вербу, і першими людьми стали чоловік *Аск* (дослівно «ясен», д.-ісл. askr) і жінка *Ембла* («верба») («Старша Едда»: «Пророцтво Вьольви», строфи 17–18) [38, с. 221]. (Як зазначає перекладач В. Кривоніс: «Аск і Ембла – дослівно “Ясен” і “Верба”, перші люди на світі, нордичні Адам і Єва» [38, с. 229]).

Цікаво, що в Лесі Українки вказано колір ясеневого листа восени (золотий), а в Юрія Клена не згадано. *Вино* зумовлює асоціації з червоним кольором. Але, як відомо, є й жовті (золотаві) вина. Проте в обох текстах показано містерію як підготовку до шлюбу зі смертю, святкування тимчасового переходу до іншого виміру (якщо прийняти до уваги саме язичницький світогляд), адже за осінню йде зима як символ Танатосу.

Те, що ліричний герой хоче «вихилити до дна» ясеневий «келих», означає *гедонізм* (виразний у М. Рильського – так само члена «п'ятірного грона», тобто київських неокласиків), насолоду життям, а також перемогу над Танатосом. Якщо звернутися до античного дискурсу, то можна згадати міфи, у яких герой бореться з фатумом. У «Лісовій пісні» Лісовик дає зажуреній восени Мавці настанову, що може бути кредо як самої авторки, так і її літературних нащадків – неокласиків: «...ніяка туга / краси перемагати не повинна» [41, с. 225]. Тобто тут навіть античний підтекст (калокагатія, гедонізм, уміння радіти, бути вдячним, певний оптимізм під час боротьби з фатумом, тощо). Імовірно, несвідомо ліричний герой Юрія Клена та інших неокласиків взується саме на це мотто.

Оскільки культура (зокрема вірування, забобони тощо) Британських островів містить впливи кельтських, германських та інших народів, цікаво подивитися на тотемізм тварин і анімізм досліджуваних дерев. (Врахуймо також і переклади Юрія Клена з англійської мови, а, відтак, орієнтир у цій тематиці). Так, традиційно *ясен* – чоловіче дерево [45] (згадаймо скандинавську міфологію: про Аска і Емблу, світове дерево Ігдрасіль, скальдичну поезію – маскулітні кеннінги тощо). У кельтів це так само захисна функція (приклади – Ірландія, Англія), також це дерево мало цілющі властивості [45].

Береза. Показові останні строфи в українського неокласика: «Розхрістана й просто-волоса, / В ялиновій юрбі / Мене береза злотокоса / Стрічає на горбі. // Бере за руку, яснозора, / І в шелестиву тіль / Веде, спокійна і прозора, / Немов у свій курінь» [13, с. 62]. Тут береза асоціюється з юністю, злотокосою дівчиною, яка узагальнено-прекрасна, нагадує казкову царівну або навіть Льорелай. Якщо взяти до уваги таку ознаку берези як покривання гіллям і листям, то у вірші «Осінь» Аніма вкриває Анімус (ліричного героя – смертну людину), причому наприкінці може його поглинути. Отже, це і дітонародження, і патронаж, і вбивство (імовірно, ритуальне). Також береза, як відомо з «Лісової пісні», є захистом Мавки (анімізм), і героїня називає це дерево «сестрою» [41, с. 191, с. 194, с. 202]. В останній дії Мавка – біла та прозора («Легка, біла, прозора постать, що з обличчя нагадує Мавку, з'являється з-за берези і схиляється над Лукашем» [41, с. 243]), і вона фактично веде

коханого в смерть, але й у безсмертя. Символічно, що і на початку, і наприкінці міфологічна героїня являється герою біля берези.

Курінь – один із частих символів і ранньої лірики М. Рильського. Загальновідомо, що найбільше в пейзажній ліриці поета змальовано осінь. Відповідно, курінь є й досить конкретним українським символом, і метафоризацією спокою, схову, узагалі зосередженості й навіть порятунку творчої психіки. Імплікатурою він є в сонеті 1928 р. «Хто храми для богів, багатіям чертоги...» (збірка «Де сходяться дороги», 1929) сказано про «хатинку», яку ліричний герой сам «виліпив» [25, с. 236]. Це – показ незалежного життя (не кажучи й про творче). Нібито буденний опис господарства (город, кози тощо) піднесений поетично саме завдяки простоті: «Не відкладається ніде смачніший сир, / А слова дружнього за гроші не купити!» [25, с. 236]. Або, наприклад, у популярному вірші на тему осені «Вже червоніють помідори...» (1911–1918), який є заключним у збірці «Під осінніми зорями. Друга книжка лірики» (1926), сказано: «Курінь безверхий ніби спить...» [25, с. 143]. Цей вірш є прикладом сублимації й тонко показує вираження кохання (причому взаємного) через пейзаж, природу, навіть нагадуючи античну містерію. Тут можна вбачати перегук із «Лісовою піснею» і «Оргією» Лесі Українки (про останній твір написано нижче): «Яке ще там у біса горе, / Коли серця у нас живі?» [25, с. 143]. Цікавий ще й поетологічний аспект: і «Осінь» Юрія Клена, і цитований вірш М. Рильського написані однаковою розміром. Також символічно вони тяжіють до лапідарності. Любовна тематика тут полемізує з «Лісовою піснею». Якщо у II дії Мавка страждає через невірність Лукаша і скороминущість його кохання (діалог із Русалкою побудований на дендорологічних паралелях – прикладі *берези* і зрадливого вітру [41, с. 223–224]), то у вірші М. Рильського ліричний герой не є максималістом, не ідеалізує іншого (цей твір – і приклад діалогу «Я – Інший»), насолоджуючись конкретною миттю. Він знає, що почуття не бувають вічними, але готовий цінувати наявне й теперішнє, показуючи динамічний пейзаж: «Що з того, що осіннім чарам / Прийде кінець? Але в цю мить / Баштан жовтіє понад яром, / Курінь безверхий ніби спить, // І гнеться дерево від плоду, / І не страшний, моє дитя, / Нам час останнього походу / Без вороття – без вороття» [25, с. 143]. Цей текст – так само приклад *Еросу і Танатосу*, як «Лісова пісня» Лесі Українки або «Осінь» Юрія Клена. Але якщо осінь асоціюється з умиранням і смертю, то динаміка (і навіть швидкий темп у вірші М. Рильського) викликають асоціації з продовженням життя. С. Павличко зазначала про неокласичну лірику цього поета, що йому «подобалося писати не так про почуття, як про філософію їхньої минушості» [24, с. 226].

Інша дендросимволіка в Юрія Клена. Береза в українському фольклорі – символ дівчини [27, с. 92] (детальніше про фітосимволіку в українській філології: [27, с. 109]), таке значення і в інших слов'ян. У слов'янському фольклорі (зокрема східнослов'янському) береза означає жіночий аспект, символ дівчини, любовну магію [2, с. 131]. Отже, береза – *фемінінний* символ, причому в цьому разі – незаміжньої, незайманої особи. Білий колір символізує як чистоту, так і потойбіччя, зокрема й Танатос – адже білий колір означає і смерть, а ще це знак Місяця. З огляду на люнарність він має фемінінну конотацію. Також цей колір означає і одяг Діви Марії (у католицизмі) та інших сакральних постатей на важливі християнські свята, а ще це барва як весілля, так і похорону (саван). Адже наречена «умирає» для свого роду, виряджаючись в інший світ.

Біла кора стовбура може означати тіло (плоть), осяйність, світло (у поета береза «прозора» [13, с. 62] (недарма етимологічно назву цього дерева пов'язують із ясністю, дієсловом «блискати» тощо [4, т. 1, с. 171]). Може, це натяк на духа чи душу, Аніму), а, відповідно, золотисте гілля – золоті коси (якщо береза плакуча, то гілки опускаються долу, а, значить, іще більше створюється ілюзія розпущеного волосся), тому вона «злотокоса» [13,

с. 62]. Отже, це ідеалізований народнопоетичний портрет красуні. Важливо й те, що береза «спокійна» [13, с. 62]. Осінь і білий колір асоціюються зі смертю. Береза веде ліричного героя у *тінь*, асоційовану з куренем (український образ). Аніма постає з несвідомого (тіні), але й забирає назад. Тінь – це й потойбіччя. Еротичний підтекст (імовірно, тут натяк на шлюбний ритуал; береза не дарма «розхристана й простоволоса» [13, с. 62]: косу розплітають нареченій) поєднаний із танатологічним.

До речі, епітети «розхристана, простоволоса» [13, с. 62]: чи не є це прихованою цитатою з «Енеїди» І. Котляревського, де цими словами українізовано описано еротичну Венеру, яка «боса... простоволоса» [15, с. 158], Енеєву матір, – і Юрій Клен потім у «Попелі імперій» стилізує опис трагедій під монолог Енея розміром і прийомами із травестії-«Енеїди»? Але вище словами: «Розхристана, простоволоса» [15, с. 74] знижено описано Кумську Сивіллу (принципово антиестетичну). Тобто в І. Котляревського – архаїчний, подвійний образ сакральної жінки – від старої відьми (тоді як високим стилем вона віщунка, пророчиця) до вічно юної та прекрасної богині.

У М. Рильського осінній вірш 1920 р. «Заніміли, поникли, погасли ліси...» на тему нещасливого кохання побудований на символах – зокрема й берези. Але тут «берези-сирітки безмовно стоять» [25, с. 149], тобто дендрологічні символи – у множині. Сам ліричний герой «поник головою, як змучений ліс» [25, с. 149]. Як і в Юрія Клена, чіткість пейзажу поєднується тут із недомовками, загадкою, нерозгаданою протагоністом.

Продовжуючи аналіз символу берези: у скандинавських рунах це дерево означає і весну, оновлення [46]. Важливо врахувати, що в цьому вірші саме *осінній* пейзаж. Але оскільки твір О. Бурггардта називається «Осінь» і змальовує тут виключно осінню пору, то в цьому разі дівочий аспект берези більше пов'язаний із Танатосом, а не Еросом (точніше, у цьому тексті смерть – умирання – можна розуміти і як *символічний шлюб*, як і в Мавки з Лукашем, потім – із «Тим, що в скалі сидить» тощо). З огляду на танатологію та її зв'язок із Еросом можна згадати відомий неокласикам вірш Лесі Українки про нещасливе кохання – «Романс» (1897), де в заключній строфі сказано: «Не дивись на березу плачучу, / На березі журливеє віття / Нагадає тобі лихоліття, / Нагада тобі тугу пекучу...» [43, с. 7].

Проте якщо припустити трактування уривка з «Осені» як натяку на оновлення, то цей текст містить і сподівання на воскресіння. Адже на початку євхаристія (вино як Христова кров) так само нагадує про смерть Спасителя, але й подальше Ісусове воскресіння. Березовий сік цілющий, тому саме дерево так само вважали цілющим [48].

У германському контексті береза – водночас маскулінне і фемінінне дерево, Доннара і Фріггі [44, р. 20]. Доннар (Доннер) – аналог скандинавського бога Тора в германців, Фрігг(а) – мудра дружина Одіна. Також: «За легендою, остання битва відбудеться біля березового дерева. *Шаманізм*: береза – Космічне Древо...» [44, р. 20], але в останньому випадку це дерево має сім або дев'ять гілок [44, р. 20]. Отже, якщо береза веде героя в курінь, то, можливо, це й натяк на ініціацію. Ліричний герой – творча постать, а, отже, має шаманські ознаки. У кельтів це дерево пов'язане й зі святом Самайн (правильно «Савань»), тобто початком нового року; березовими гілками виганяли відьом [47]. Іншими словами, це магічне дерево, пов'язане з потойбіччям. Підсумовуючи: береза – символ і свята родючості Бельтайн, і свята, пов'язаного зі смертю (але й народженням нового життя) – Самайном [47]. У скандинавському аспекті її божества – фемінінні: Фрігг(а), Фрейя (дружина Тора), англосаксонською Еострою – богинею весни [47]. Фрейя, як відомо, тотожна Венері, оскільки є богинею кохання, родючості.

У «Лісовій пісні» так само згадано березу як фемінінний символ (вище Мавка пояснює Лукашу, що це її сестра [41, с. 191]). *Отже, в обох творах ясен – маскулінний*

символ, а береза – фемінінний. Цікавий і лінгвістичний аспект, оскільки обоє автори (Леся Українка і О. Бурггардт) обирають один варіант – «ясень». Етимологічно лексема «береза» споріднена зі словами «берест» і лат. *farnus, fraxinus* – «ясен» [4, т. 1, с. 171].

Кольоративний аналіз у випадку берези так само показує складність і архетиповість цього символу. Варто докладніше розглянути *білий*: «У шлюбі цей колір символізує смерть старого життя і народження для нового, тоді як у смерті (при похованні) – народження в нове потойбічне життя» [44, р. 41]. Ще важливий акцент на білій березовій корі. Оскільки береза символізує дівчину, яка ще не стала жінкою, то можна звернутися до компаративної міфології. Відповідно: «Жінка, убрана в біле, несе в собі конотацію любов-життя-смерть, як дельфійська Афродіта Поховальна, скандинавська Фрея або Фрігт і тевтонська Гель...» [44, р. 41]. Але і як жінку, убрану в біле, уявляли смерть (у різних фольклорних традиціях, зокрема в слов'янській), причому часто такий образ гіпертрофований: постать у білому – дуже або навіть неймовірно висока, худа, із предовгим розпущеним волоссям; так само описували привидів, примар та інших потойбічних персонажів. Отже, у випадку згаданої персоніфікації смерті зовні є подібність із плачучою березою і взагалі плакальницею (білий колір, розпущене волосся – гілля тощо). Але білий колір може означати і винятковість, сакральність. Можна припустити, що у цьому вірші береза – царівна, як Мавка в «Лісовій пісні».

Що сказати про слов'янський контекст берези, відбитий у цьому вірші? Це *амбівалентний символ*, бо в цьому дереві (за міфами і віруваннями) – лісові духи, тобто представники нижчої міфології (демонології), «розвінчані божества» (Н. Зборовська пояснювала це на прикладі відьми: «Відьма спілкується зі світом тьми, який є також жіночим світом, тому надихає її потойбічним віданням і дає силу панувати над “світлим”, свідомим чоловічим світом» [10, с. 360]). Відповідно, береза тут нагадує Мавку з «Лісової пісні» (як олітературений демонологічний образ), а ще й узагалі духів нижчої міфології (від русалок до античних німф, зокрема дріад) у їхньому традиційному змалюванні. Тобто це дерево пов'язано з нижчим, потойбічним світом, навіть хтонічним. Береза і відлякує, і притягує несвідоме.

Окремий символ в «Осені» – «ялинова юрба» [13, с. 62]. Показово, що береза індивідуальна й знаходить собі пару (Анімус) в особі ліричного героя (людини), як лісовий дух Мавка – Лукаша. Натомість ялин – саме *юрба*, яка оточує березу (можливо, лісову царівну). Також тут показано *матріархат*, бо як Мавка сама обрала Лукаша, так і береза сама виявляє ініціативу та веде маскулітного безіменного героя за собою. Врахуймо й те, що в кельтів береза означала родючість і була пов'язана зі святом Бельтайн [47].

Зокрема, фемінінний символ *березки* в Юрія Клена викликає асоціації з віршем М. Зерова «Праосінь...» зі збірки «Камена» (1924) [12], де пейзаж показано як сублімацію еротизму, причому зовнішній шар (осіння природа) переплітається зі внутрішнім (переживання ліричного героя). Цікавий заголовок – «Праосінь...»: це рання осінь, але й пробудження почуття, навіть передчуття і впізнавання його в оповідача. У «Лісовій пісні» початок дії відбувається напровесні (у пролозі зазначено: «Провесна» [41, с. 179]), коли почуття Лукаша і Мавки лише пробуджуються та спочатку нагадують дитячу зацікавленість. (О. Забужко так характеризує «три віки» Лукаша, як сама це формулює, на прикладі трьох послідовних пір року, і каже про «переродження особистості: якщо в I, “весняній”, дії Лукаш – романтичний закоханий хлопчисько, у II, “літній”, *laborator*, то в III дії, “зимовій”, перед нами вже старий муж, мудрець-відун із жрецької касті» [6, с. 265].

Як і в «Лісовій пісні», і в аналізованому вірші Юрія Клена, «Праосінь...» побудована на колоративах і українських архетипах: «Як ніжна праосінь, ти йдеш моїми снами, / Мов китиці калин, рожевієш устами...» [11, с. 80]. Калина, безперечно, є народним символом

України, але викликає асоціації не лише з фольклором, а й із писемною літературою – зокрема, калиною Мавки як символом крові серця (відповідно, *кордоцентризм* у цьому плані означає і кохання, і страждання: «Се кров моя!» [41, с. 233]). (Калина, як відомо, є традиційним українським весільним символом, але тут цю ягоду треба розуміти глибше). Цікаво, що кохання асоціюється з весною, а тут показано паралелізм почуття і осені. Осінь означає сон, підготовку до зими, асоціюється зі смертю, тобто, як і Юрій Клен, автор контамінує Ерос із Танатосом. Його муза – оригінальна і амбівалентна.

Колоративи останніх рядків і прямо пейзажні, і алюзійні: «Ти давню праосінь нагадуєш мені, / Широколанний степ, бліді свічада ставу, / Берегових грабів грезет і златоглави, / Повітря з синього і золотого скла / І благодатний дар останнього тепла» [11, с. 81]. Показово, що спочатку зазначено про блідість, неяскраві кольори як ознаку вмирання («бліді свічада ставу», «грабів *грезет*» – останнє ще й алітерація; як відомо, «грезет» дослівно з французької означає «сірий» [5, с. 154], і ця тканина не яскрава). Останній рядок про останнє тепло викликає асоціації з милістю, яку муза (богиня? осіння богиня? сама праосінь?) дарує герою, тобто це нагадує міф про кохання божества до смертного, але й смерть, яка за тим настає для людини. Тобто за Еросом послідує Танатос, і ліричний герой це усвідомлює.

«Златоглави», протиставлені «грезету», викликають асоціації з уже цитованим монологом Лісовика про святкові вбрання осінніх дерев. Також загалом ці контрасти нагадують «Лісову пісню» саме в описі осіннього портрета Мавки (блідість і багрянниця, сивий серпанок і червона калина [41, с. 229, с. 234] – наприклад: «Обличчя її відбиває смертельною блідістю проти яскравої одежі» [41, с. 228]. Але факт, що у М. Зерова описані дерева – *маскулінні* (граби). Фемінінні тільки праосінь, калина і сама героїня.

Ялина (це дерево вже аналізувалося у випадку поезії Юрія Клена: [32]) в «Осені» може означати і релікт вірувань про Світове Дерево. Також у слов'ян ялин(к)а символізувала смерть. А. Дячук-Беліхіна в усних поясненнях до вірша «Осінь» запропонувала саме *поховальний* аспект ялини, зазначивши, що в наших предків дорогу на цвинтар *вистеляли ялиновим гіллям*. (Аналогічний обряд був у скандинавів та деяких інших народів). У слов'ян скрізь було звично кидали глицю під час такого обряду. Імовірно, уважалося, що й глицевий запах відганяє світ мертвих, відбиває трупний запах. З одного боку, умерлих шанували (оздоблюючи їм шлях), а з іншого – заступали можливість повернення до живих. Якщо глицю спалювали після здійснення обряду (проводивши мертвого): сакральне дерево (ялина) прибирало чи забидало на себе всі ознаки мертвого, а вогонь як очищувальна стихія остаточно знищував пов'язане з покійним (якому не місце серед живих). Тобто до кінця відбувався перехід в інший світ. (Можливо, звідси й давній звичай обмивати вмерлого, а також замивати слід, дорогу за покійним або – у забобоні, робити те ж саме, але за живим, щоб не повернулася неприємна, небажана людина, якої не хочуть бачити в цьому житті).

Також стосовно ялинки: це дерево можна розглянути і як *різдвяний* символ (ялинку святкували в М. Рильського, зокрема в його київському будинку, який 1966 р. набув музейного статусу), тобто сакральне, містерію, взаємозв'язок життя і смерті.

Ялина як символ часто ототожнюється із *сосною*. Означає «смількість (мужність), цілісність і чесність» [44, р. 66] – певно, тому, що це дерево міцне і пряме, а також спрямоване вгору гострою верхівкою. Зовні воно нагадує спис або меч. Ще це дерево Пана і Водана [44, р. 66]. У першому (античному) випадку можна припустити про діонісійство в аналізованому вірші, проте в поетичному тексті не показано *динаміки ялин* (на противагу березі). Ялина і сосна застосовувались у містеріях бога, який умирає і воскресає (сосна Діоніса, ялина Одіна [44, р. 36]). Сосна означає і фалічний, і поховальний символ; через

вічнозеленість цього дерева вважали, що поховане тіло не гнитиме, тому її саджали на кладовищах і з цієї деревини робили соснові труни [44, р. 131]. Так само вище було згадано про роль ялини на цвинтарі.

Цвинтарний аспект ялини викликає асоціації й із іншими глицевими деревами. Так, у германців таку роль виконував і *тис*. Його садили на кладовищі, це означало скорботу, жалобу, але в кельтів і християн – також «символ безсмертя» [44, р. 196].

Підсумовуючи вірування та ознаки: можна сказати, що ялина у слов'ян – *вічнозелене, колюче, «жіноче» і неплодне* дерево, так само амбівалентне, як інші проаналізовані.

Отже, ясен – воїн, береза – наречена. Але береза в кельтській та інших культурах теж може бути і *маскулінним символом* [3], [47]. Так само – ялина, яка залежно від контексту може бути воїнською або материнською. У зв'язку з цим варто процитувати пояснення Н. Зборовської стосовно маскулінного і фемінінного та виявлення цих рис у літературних персонажів: «“маскулінне – фемініне”... у типовому вираженні має відповідати відношенню “сили і слабкості”: маскулінне, як відомо, асоціюється з активним, агресивним, завойовницьким, раціональним, вольовим началом (позиція суб'єкта), а фемініне – з пасивним, жертвовним, ірраціональним, почуттєвим (позиція об'єкта)...» [10, с. 360]

Цікавий ще один пасаж вірша «Осінь» (II строфа, 3–4 рядки) – про *пень і дим*: «...а чорний пень зробився вовком, / повившись у дими» [13, с. 62]. Дим може бути від розпаленого багаття, пожежі, а також – натяком на мряку, туман. Те, що пень нагадує вовка: може, через мінливий дим здається, ніби це біжить звір, тобто статика переходить у динаміку. Чорна барва натякає на тінь (архетип Тіні). Отже, архетип увиразнюється, «виступаючи» із *несвідомого* (у цьому разі диму). *Вовк*, якщо розглядати позитивні риси цього символу (не беручи до уваги жорстокість, ненажерність тощо), асоціюється з *воїном* (у слов'янській, германській та ін. традиціях), *тотемом, сакральним предком* (саме *патріархальною* постаттю, бо у вірші – вовк, а не вовчиця), а також – спритністю і незалежністю (відомі прислів'я «вовка ноги годують», «скільки вовка не годуй, усе одно в ліс дивиться» тощо). Вовк може бути головою роду, клану та ін., мудрим батьком чи пращуром (архетип Великого Батька). Традиційно в міфології та фольклорі (зокрема українських) це перевертень, і мотив перетворення обіграно в писаній літературі, також їх достатньо досліджено. *Перевертництво* (у вовкулаки, вервольфа та ін.) можна сприймати і в позитивному аспекті – як додаткову силу і підтримку від тотема (адже предки під час ритуалів, зокрема ініціацій, носили шкури тотемів). *Вовк* у скандинавській традиції – звір Одіна, але це й злий Фенрір, ворог асів, людей і Всесвіту [44, р. 194], можна згадати перевертництво в «Сазі про Вольсунгів» та ін. Це жорсткий Анімус жінки або дівчини; може, і *Тінь* ліричного героя конкретного вірша. Як і пень (чорний), означає навіть хтонічний світ, на що натякає і заховане в землі коріння. Узагалі можна стверджувати про амбівалентність цього символу.

Вовк-пень – чорний, береза – біла. Тобто тут контраст п'єтми і світла, маскулінного і фемінінного, агресивної сексуальності та цноти тощо. Пень може означати й ригідність.

Ще в українського поета цікаво, що обіграно саме *пень*, тобто дерево, яке вже не дерево, бо зрубане. Це натяк на *Танатос*, а ще на нищення основи Світового Дерева, чиє коріння лишається під землею, але серединний і верхній світи вже недоступні смертним. Чи не пов'язано це і з дубом дядька Лева у «Лісовій пісні» (Світовим Деревом [28]): коли через жадібність Лукашева мати і Килина продають це дерево [41, с. 189], порушивши заповіт свого кривняка [41, с. 189, с. 221, с. 236], і покупці рубають дуб (під яким і похований родич: «Під дубом поховали, а прийшлося / Коло пенька старому спочивати» [41, с. 231]), природа починає мститися [22, с. 375], [41, с. 232]? (Лукаш вимогливо питає в Килини: «Де дядьків дуб, що он пеньок стремить?») [41, с. 236]). У Юрія Клена не сказано, чи зрубали дерево

(тобто не зазначається про людське втручання), чи воно знищено природою (поточене, обвалилося тощо), бо весь текст побудований на недомовках і натяках, він навіть імпресіоністичний.

Б. Братусь в усному поясненні до згаданого вірша припустив, що змальовані дерева можуть натякати на збори самих неокласиків, зокрема на природі. Отже, молодий дослідник звернувся до *біографічного* аспекту, причому гіпотетичного. Відповідно, у контексті зборів і символіки природи можна продовжити лесезнавчий дискурс, звернувшись до уривку з драми «Оргія» – знаменитого діалогу Антея і Нериси про таємні оргії в Коринфі, на яких свого часу бував співець: «Збирались ми все по таких господах, / як-от моя... // Н е р і с а (*розчаровано*) Ах, так!.. // А н т е й. У нас в кратерах / вода все панувала над вином. / Квітки бували в нас лише в ту пору, / коли вони цвіли в садках та в полі, / а як верталась в тартар Персефона, / то забирала нам усі покраси. // Н е р і с а. Хіба ж бувають оргії без квітів? // А н т е й. У нас бували, ще й які буйні! // Н е р і с а. Але ж вони були таємні, кажеш? / То як же буйних оргій тих не чули / знадвору люди? // А н т е й. Чи ж вони могли / знадвору чути, як серця в нас б'ються? / Чи ж сяйво наших поглядів проймало / камінні мури та запони щільні? // Н е р і с а. А ваші співи? // А н т е й. О, вони були / потужнії натхненням, а не гуком. / І в стриманім зітханні тихих струн / ми вгадувати вміли урагани, / що нуртували в грудях у співця. / В нас буйні кучері були, мов тірси, / гукали погляди: “Evoe Vacche!” / Хоч би сама вода була в кратерах, / ми ще б розходились додому п'яні. / О, я хотів, щоб ти хоч раз попала / на оргію таку! В святім безумстві / ти б у танку зайшлася, як менада!» [42, с. 130–131]. Як зазначають лесезнавці: «У своєму первинному значенні поняття “оргія” має відношення до культу Діоніса із нього перейшло до Елевсинського культу Деметри-Персефони. У цих культурах спільними є ідеї смерті і нового народження-воскресіння, єдності з природою, безсмертя душі. Для культу Діоніса властива екзальтація почуттів, стан ейфорії та екстазу, які переживали його служителі» [14, с. 375]. (Етимологія слова «оргія» та різні значення: [14, с. 374]). Київські неокласики віддзеркалили цю оповідь, але від епічного стилю перейшли до лапідарного, подавши картину буквально кількома штрихами. Так само відомі описи самими неокласиками їхніх зустрічей і застіль, творчих бесід: «Ми виникаємо стихійно, / Щороку сходячись на чай» [21, с. 105], «Над українськими ланами / Дух неокласики буя, / І раз у раз чаюють з нами / Леконт де Ліль, Ередія!» [21, с. 108], як і творчі взірці: «Ми неокласики. Завзято / Милуємось на древній світ / І все не хочемо вмирати: / Гомер, Горацій, Геракліт» [21, с. 107] (хор у «Неокласичному марші» 1926 р., сповненому ремінісценцій із поезій самих неокласиків).

Еллінську (давнішу) оргію тут показано як справжню (причетність до духового, де кінцева мета – досягання божественного екстазу – панує над зовнішнім, тобто формою, пишністю), тоді, як відомо з фіналу, оргія римлян (пізніших, завойовників) має вигляд виродження самого поняття містерії.

Генетичні та контактні зв'язки (засади компаративного аналізу). Підсумовуючи, можна сказати, що в цьому вірші Юрія Клена поєднані українська, антична (експліцитні) та імпліцитна германська (і скандинавська) архетипні системи, а також (гіпотетично) кельтська. Якщо германська система тут є генетичною, то українська та інші – контактні, причому антична та скандинавська (і кельтська) – вичитані, базовані на авторській ерудиції, зокрема знанні мов. Це показує, як із перекладацької діяльності народжується самостійний художній твір – а відтак наявне творче перетікання. Наведені дендрологічні символи (ясен, ялина, береза, пеня) є складними мікросвітами, пов'язані з міфологією, народними обрядами різних народів, а також є й алюзіями художніх творів класики. Несподівано ці символи виявилися пов'язані із *зоосимволами* (насамперед вовком).

Іншими словами, вірш «Осінь» не просто пейзажна замальовка, але й міфологічно насичений текст. Дерева тут показані як центр, опора, прихисток (адже вони здатні вкрити ліричного героя).

Психоаналітичний (юнгіанський, архетипний) аналіз: можна накреслити таку архетипно-міфологічну схему вірша «Осінь»: *Анімус* (ліричний герой) його анімістичний *Анімус* (ясен) – *Аніма* (окрема, як *береза*, або збірна – «в ялиновій юрбі» [13, с. 62]) – *Тінь* (несвідоме) – ліс.

Відповідно, корисно залучити прийом Н. Зборовської як практичний – семінарське заняття «Аналіз художнього твору», де пропонувалося проаналізувати драму Олександра Олеся (Кандиби) «Осінь» (1913) [10, с. 351]. (Символічно, що й тут назва твору – «Осінь», символіка – осіння, а сам автор – сучасник Лесі Українки і неокласиків; твір, на думку дослідниці, – «символістська драма» [10, с. 365]). (Психоаналітичний аспект береться в рамках діяльності КЛІМММР – лекції «Квіти для Ніли», прочитаної авторкою пропонованого дослідження, 26 липня 2018 р.; лекцію-презентацію було присвячено пам'яті Н. Зборовської та психоаналізу). Дослідниця запропонувала схему «Архетипне дно драми» [10, с. 365], де виокремила *дендрологічну символіку* з тексту: «Молода береза Вітер Старі Сосни» [10, с. 365], далі: «*Чоловічо-жіноча колізія* Дух-Матерія Архетип Великої Матері-Природи» [10, с. 365]. У творі є Ліс – «ірраціональний простір» [10, с. 363], це навіть «темний ліс» [9, с. 361]. Ми бачимо в «Осені» О. Бурггардта аналогічний синкретизм (відчуття ліричним героєм природи, злиття з нею), бінарні опозиції маскулінне/фемінінне, життя/смерть, народжування як дарування життя/убивство, старе/молоде, Ерос/Танатос тощо. Тож у цьому творі теж є *архетипне дно*, причому виразне. (До того архетипне дно на прикладі української неокласичної поезії вже було проаналізовано: [29]). Ще цей твір наслідує архаїку й принципом *мовчання*: природа невербально розмовляє з героєм, він розуміє цю мову та занурюється в несвідоме. Тут переважає інтуїтивне, а не раціональне (так само в «Лісовій пісні»). Услід за Н. Зборовською, у цьому вірші «Осінь» можна виокремити *архетип Великої Матері-Природи*.

Отже, у творах Лесі Українки, О. Олеся, М. Зерова, М. Рильського, Юрія Клена ми бачимо *символізацію пейзажу*, і це тяжіє до *архетипізації*. Обидві тенденції виявляються в деталях (у цьому разі – деревах). Це можна пов'язати і з впливом французького символізму та парнасізму, але насправді насиченість усіх цих творів демонструє сублімацію та вміння показати символ натяками, без прямого змалювання. Отже, тут можна виокремити власне український (фольклорний), античний (зокрема діонісійський), а також імпліцитні кельтський, германський, скандинавський та інші впливи (останні три – в «Осені» Юрія Клена). Відповідно, є зв'язок: символізм – неоромантизм – неокласицизм.

Висновки дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, компаративний аналіз показав, що у цьому разі діалог вірша О. Бурггардта (Юрія Клена) «Осінь» із драмою-феєрією Лесі Українки «Лісова пісня» та драмою «Оргія» (а також імовірний перегук із «Романсом») логічний як через те, що неокласики взувалися на згадану геніальну письменницю-неоромантика як на старшу літературну колегу, духовну вчительку, так і через спільність освітньої бази. Мається на оці й вільне володіння іноземними мовами, читання зарубіжної літератури в оригіналі; знання німецької мови в Лесі Українки, М. Рильського та ін., а О. Бурггардт узагалі був її носієм. Також потрібно звернути увагу на національне несвідоме й навіть синтезування архетипів різних культур (у Лесі Українки українське поєднується з античним та іншим, в О. Бурггардта – Юрія Клена – у цьому разі – переважно з германо-скандинавським). Узагалі обидва тексти синкретичні й показують злиття ліричного героя з природою. Те, що в драмі-феєрії показано як ініціація,

болісний шлях до прозріння через перешкоди і до фінального Танатосу (так само болісна ініціація в Одіна зі «Старшої Едди», який отримав мед поезії), у вірші «Осінь» змальовано більш гармонійно, а ініціація ліричного героя зображена скоріше натяками (якщо припустити імплікатури зі «Старшої Едди» та взагалі скандинавської традиції). Відповідно, символ вина у зв'язку з ясенем розглядається як учта або навіть причастя, містерія («Оргія» Лесі Українки) або натяк на мед поезії в едичній традиції, тобто знову ж таки ініціація. Також виявилися паралелі з окремими віршами М. Зерова і М. Рильського, так само присвяченими природі. Ці приклади є поетичною сублімацією. Розглянуто й архетипову основу драматичного твору О. Олеса «Осінь». Усі досліджені тексти – драматичні та ліричні (або й ліро-епічні) – мають і таку спільну рису як містеріальність. Несподівану паралель із символікою, архетипами та образністю вірша О. Бурггардта викликали «Енеїда» І. Котляревського і особливо драма О. Олеса «Осінь». На окрему увагу заслуговують кольоративи як експлікатури та імплікатури в О. Бурггардта, причому в першому випадку провідним є золотий колір і його відтінки (жовтий), а в іншому, можливо, є підтекст червоної барви (натяк на кров, але й багрянцю). Перспективним виявився символічний і архетипний (юнгіанський) аналіз (зокрема практичний прийом накреслення схеми архетипного дна вірша за дискурсом Н. Зборовської), а також етимологічний. Дослідження має теоретичне і практичне знання, зокрема в педагогіці (як і викладанні у вищій школі, зокрема спецкурсу з архетипної критики, ролі архетипу в літературі тощо).

Література

1. Братусь Б., Дячук-Беліхіна А. Лекція про неокласиків: устами студентів. URL: https://www.facebook.com/mavkasnail/posts/2986780078256528?notif_id=1625230213251888&notif_t=feedback_reaction_generic&ref=notif, <https://www.facebook.com/pg/Museum.Maksum.Rulskiy/posts/> (дата останнього звернення: 02.07.2021).
2. Войтович В. Українська міфологія. Вид. 2-ге, стереотип. К. : Либідь, 2005. – 664 с.; іл.
3. Дружина з Ешерз Веллу («TheWifeofUsher'sWell») / Ельфи, феї, чарівні тюлені: із шотландських фантастичних балад / Переклад із мови скотс Ольги Смольницької / Вікно у світ. Київ. – 2019. – № 1–2. – С. 150–151.
4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 1. А-Г. – К. : Наук. думка, 1982. – 634 с. – С. 171.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
6. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. – 2-ге вид., виправл. – К. : Факт, 2007. – 640 с.; іл. – (Сер. «Висока полиця»).
7. Заїка Т. П. Українська література кінця ХІХ – початку ХХ століття в контексті західноєвропейської модерної культурної парадигми: дис. ... канд. філос. наук : 26.00.01; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. – 193 с.
8. Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія, Київ: Академвидав 2006.– 504 с.(Монограф).
9. Зборовська Н. Моя Леся Українка/Есей. Тернопіль : Джура, 2002. – 228 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk652255.pdf> (дата останнього звернення: 11.05.2021).
10. Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство: Посібник. К.: «Академвидав», 2003. – 392 с. (Альма-матер).

11. Зеров М. Праосінь // Зеров М. К. Твори: в 2 т. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1. Поезії. Переклади / Упоряд. Г. П. Кочур, Д. В. Павличко. – С. 80–81.
12. Камена/Праосінь... Микола Зеров. URL: <https://uk.m.wikisource.org/wiki/Камена/Праосінь...> (дата останнього звернення: 31.03.2023).
13. Клен Ю. Осінь // Клен Ю. Каравели / Юрій Клен. – Прага : Видавництво Юрія Тищенко, 1943. – С. 62. URL: <https://diasporiana.org.ua/poeziya/klen-yu-karavely/> (дата останнього звернення: 12.08.2021).
14. Коментарі та примітки. «Оргія». Українка Л. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Т. 4. Драматичні твори (1912–1913) / ред. С. Кочерга; упоряд., комент. М. Моклиця, В. Соколова. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. С. 374–375. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Ukrainka/Povne_akademichne_zibrannia_tvoriv_Tom_04_Dramat_uchni_tvory_1912-1913.pdf? (дата останнього звернення: 19.03.2023).
15. Котляревський І. Енеїда. Котляревський І. П. Енеїда. Поема. Наталка Полтавка. П'єса. Москаль-чарівник. П'єса / Передм. та прим. Б. Деркача; іл. худож. Г. Якутовича. – К. : Дніпро, 1987. – С. 74, 158.
16. Левченко Г. Квітковий стиль та уламки орфічного міфу в ліриці Лесі Українки. Слово і Час. – 2012. – №2. – С. 21–31.
17. Левченко Г. Міф проти історії: Семіосфера лірики Лесі Українки : монографія. – К. : Академвидав, 2013. – 332 с. – (Серія «Монограф»).
18. ЛЕСЯ УКРАЇНКА: ЗВИЧНА Й НЕЗНАНА. YouTube-канал Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8dN2DTIxxoA&t=4760s> (12 березня 2021).
19. Маленко О. О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну): Монографія. Харків, 2010. – 488 с. URL: <http://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1862/1/%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E.%20%D0%9E.%20%D0%9B%D1%96%D0%BD%D0%B3%D0%B2%D0%BE-%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%B1%D1%83%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%D0%B9%20%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%28%D0%B2%D1%96%D0%B4%20%D1%84%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D1%80%D1%83%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%83%29%20.pdf> (дата останнього звернення: 12.08.2021).
20. Наш музкор. До 150-річчя з дня народження. Леся Українка: звична й незнана. URL: [https://uk-ua.facebook.com/Museum.Maksum.Rulskiy/posts/4111155515583428?__tn__=K-R\(27.02.2021\)](https://uk-ua.facebook.com/Museum.Maksum.Rulskiy/posts/4111155515583428?__tn__=K-R(27.02.2021)).
21. Неокласичний марш. Зеров М. К. Твори: В 2 т. – Т. 1 : Поезії. Переклади / Упоряд.: Г. П. Кочур, Д. В. Павличко. – К. : Дніпро, 1990. – С. 105, 107–108.

22. Новикова М. Леся Українка: «Лісова пісня». Новикова М. Міфи та місія. – К. : Дух і Літера, 2005. – С. 375.
23. О'Лір О. Від перекладача. Беовульф / Із англосаксонської розміром оригіналу переклала Олена О'Лір ; наукові редактори Катерина Шрей і Олег Фешовець. – Львів : Астролябія, 2012. – С. 152.
24. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Павличко С. Теорія літератури/ Передм. Марії Зубрицької. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 679 с. – С. 226.
25. Рильський М. Т. Зібрання творів у 20 т. Т. 1. Поезії 1907–1929. Проза 1911–1925. К. : Наукова думка, 1983. 536 с.
26. Сарапин В. Осінні мотиви в поезії Юрія Клена. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20160524-osinni-motivi-v-poeziyi-yuriya-klena>(дата останнього звернення: 12.08.2021).
27. Сердега Р. Л. Конспект лекцій зі спецкурсу «Українська лінгвофольклористика». Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2017. – 228 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Serdeha_Ruslan/Konspekt_lektsii_zi_spetskursu_Ukrainska_linhvofolklorystyka.pdf?PHPSESSID=78so6sdbg5bllesgg4brdg2et3 (дата останнього звернення: 12.08.2021).
28. Скупейко Л. «Лісова пісня» Лесі Українки й «Затоплений дзвін» Г. Гауптмана (міфосемантичний аспект) / Лукаш Скупейко. Волинський національний університет імені Лесі Українки. 2008. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/12565/1/25.pdf> (дата останнього звернення: 06.08.2019).
29. Смольницька О. Архетипне дно вибраної лірики українських неокласиків. *Філологічний дискурс : зб. наук. праць*. – Хмельницький, 2018. – Вип. 8. – С. 107–118.
30. Смольницька О. Вибрана флористична символіка в окремих газетях Газаї: можливості українського перекладу. *XXIV Сходознавчі читання А. Кримського: матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 30-річчю Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України, 21 грудня 2021 р.* – Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – С. 299–303.
31. Смольницька О. Вибрані античні та біблійні образи в українському неокласичному поетичному дискурсі (Максим Рильський, Микола Зеров та ін.) і в зіставленні з рецепцією Лесі Українки. *Studia Ucrainica Varsoviensia* (2023). [У друці].
32. Смольницька О. Діонісійські мотиви в поезії Максима Рильського і Юрія Клена. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. – 2019. – Вип. 11. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. – С. 94–99.
33. Смольницька О. О. Компаративний аналіз вибраної лірики Максима Рильського й вірша Ричарда Лавлейса «До Алтеї, з В'язниці»: підґрунтя гедонізму. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація*». – 2017. – Вип. 3. – С. 76–83.
34. Смольницька О. Оправлю в срібло кожну мить...». URL: <http://rulskiy.kiev.ua/index.php/403-27-hrudnia-2021-roku> (27.12.2021), Смольницька О. «Оправлю в срібло кожну мить...». *Юрій Клен. Услід конкістадорам*. URL: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=3123810257886842&id=100007736948371&ft_top_level_post_id.3123810257886842%3Acontent_owner_id_new.100007736948371%3Aphoto_attachments_list.%5B3123801861221015%2C3123805044554030%2C31238052345

54011%2C3123805521220649%2C3123805761220625%5D%3Astory_location.4%3Astory_attachment_style.album%3Atagged_locations.727053007327046&ref=page_internal&__tn__=%2C%3B(29.12.2021).

35. *Смольницька О.* Символ гіацинта у вибраній суфійській поезії (оригінали і український переклад): дискурс новітніх послідовників неокласиків. *Ідентичність. Дискурс. Імагологія: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції з іноземною участю до 150-річчя Агатангела Кримського, м. Острог, 15 квітня 2021 року* / редкол. О. А. Вісич (відп. ред) та ін. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. – С. 63-69. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/8495/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%82%D0%B5%D0%B7.pdf>.

36. *Смольницька О.* Спільні архетипові уявлення про світовий центр у міфології різних народів: варіювання кроскультурних мотивів у вибраній поезії членів Нью-Йоркської групи. *Молодий вчений.* – №4(44), квітень 2017 (YoungScientist. – №4(44), April. – 2017). – С. 176–183.

37. *Смольницька О.* Язичницька і ранньохристиянська символіка у драматичному творі Лесі Українки «Руфін і Прісцилла» (зіставлення з лірикою Максима Рильського): Ерос і Танатос. *Українські студії в європейському контексті: зб. наук. пр.* 2021. №3. – Мелітополь, 2021. – С. 165–191 (ГО «Інноваційні обрії України»). URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/11670/>

http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/11670/1/Smolnytska_2021_165.pdf.

38. Старша Едда / Переклав із давньоскандинавської та прокоментував Віталій Кривоніс. *Європейське Середньовіччя : літературний флорилегіум* / Упоряд. Б. Щавурський. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2020. – С. 221, 229, 244–245.

39. *Стріха М.* Український переклад і перекладачі: між літературою і націєтворенням. – К. : Дух і Літера, 2020. – 520 с.

40. *Таран О.* Семантика символів природи в поезіях Олександра Олеся: Лінгвопоетичний та етнокультурний аспекти. Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Харків : Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2002. 215 с. URL: https://www.academia.edu/42854231/СЕМАНТИКА_СИМВОЛІВ_ПРИРОДИ_В_ПОЕЗИЯХ_ОЛЕКСАНДРА_ОЛЕСЯ_ЛІНГВОПОЕТИЧНИЙ_ТА_ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ_АСПЕКТИ (дата останнього звернення: 01.04.2023).

41. *Українка Л.* Лісова пісня. *Українка Л. Твори.* – Т. VIII. Драми / За заг. ред. Б. Якубського. – Нью-Йорк : Вид. спілка Тищенко & Білоус, 1954. – С. 179, 189, 191, 194, 202, 221, 223–225, 228–229, 231–234, 236, 243.

42. *Українка Л.* Оргія. Драматична поема. *Там само.* – Т. XI. Драми / За заг. ред. Б. Якубського. – Нью-Йорк : Вид. спілка Тищенко & Білоус, 1954. – С. 130–131.

43. *Українка Л.* Романс. *Там само.* – Т. II. Лірика / За заг. ред. Б. Якубського. – Нью-Йорк : Вид. спілка Тищенко & Білоус, 1953. – С. 7.

44. An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols / by J. C. Cooper, 1987. URL: <https://ia600606.us.archive.org/4/items/B-001-014-059/B-001-014-059.pdf> (accessed: 11.01.2023).

45. Ash mythology and folklore. *Trees for Life.* URL: <https://treesforlife.org.uk/into-the-forest/trees-plants-animals/trees/ash/ash-mythology-and-folklore/> (accessed: 11.01.2023).

46. Berkano – Rune Meaning. URL: <https://runesecrets.com/rune-meanings/berkano> (accessed: 11.01.2023).

47. Birch mythology and folklore. *Trees for Life*. URL: <https://treesforlife.org.uk/into-the-forest/trees-plants-animals/trees/birch/birch-mythology-and-folklore/> (accessed: 11.01.2023).

48. DancingSouls & Vampiric Daemons: Polish Folk Beliefs About Trees.. URL: <https://culture.pl/en/article/dancing-souls-vampiric-daemons-polish-folk-beliefs-about-trees>(accessed:11.01.2023).

49. Völuspá. URL:<http://etext.old.no/Bugge/voluspa/voluspa1.html>(accessed: 17.08.2021).

Анастасія Козоріз

ЗНАЧЕННЯ ЛЯЛЬКИ-МОТАНКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Робота А. Козоріз

Лялька-мотанка з кожним роком усе більше набирає популярності. Вона стала одним із предметів сучасного маркетингу. За допомогою неї рекламують продукцію, надають їй значень не притаманних для традиційної культури. Вона відродилася і трансформувалася в щось унікальне та особливе для пересічного українця. У світовому масштабі стала одним із маркерів української культури, сувенірною згадкою про давню історію нашого народу, демонстрацією сили, духу, переживань. Річчю, яка єднає не лише покоління, а й два кардинально різні світи: домашнього затишку та війни. Вона може нагадувати, як про безтурботне дитинство, так і про важкі воєнні будні. Предмет, що може виражати внутрішній світ, емоції не лише маленької дівчинки, котра потребує турботи, уже вчиться доглядати за своєю лялькою, але й дорослої жінки – мрійниці та захисниці домашнього затишку.

Зараз лялька-мотанка є одним із видів мистецтва. У ній разом із традиційною технологією переплітається сучасний авторський стиль. Лялька вже не задає стиль моди, як колись було в Європі, вона кричить про проблеми українців. Це вже не що інше, як показ історичних подій, пам'ятних дат, етнічних рис, особливостей людей.

Українська лялька з тканини, що отримала назву лялька-мотанка протягом свого історичного існування мала різне функціональне призначення та етимологію. У джерелах натрапляємо на такі назви: кукла, лялька, мамунка, бабовка, лялька-

мотанка. Мистецтвознавцями та науковцями для іменування було введено: народна, традиційна, вузлова лялька, нині дуже популярним терміном є авторська.

Коли саме виникла лялька з тканини сказати важко, проте це могло статися відразу після винайдення тканини, адже вона є зображенням самої людини, і еволюціонує разом із розвитком світової цивілізації. Це можна довести якщо детально подивитися на зміну уявлення світу людиною, через функціональну та матеріальну особливість ляльки. Перші зразки людини виготовляла з глини, сіна, соломи. Ці матеріали були доступними та вживаними в тодішньому побуті. Згадаймо з чого в Біблії Бог створив людей. А коли подивитися на значення ляльки – вона була центральним персонажем ритуалу, що відповідало тодішнім релігійним особливостям.

Наступним етапом, найбільш дослідженим ученими, є сприйняття ляльки як іграшки. Це також пов'язано зі сприйняттям світу людиною та розвитком науки. На перехідному етапі ми бачимо, що ляльки ще застосовуються як ритуальні речі в традиційному суспільстві, проте з'являються вже чітко виражені рудименти. Наприклад, люди XIX ст. зображують хрест на обличчі ляльок, але вже не знають навіщо. Або палять опудало Купала та Марени тому, що так робили предки, але ж знову питання: для чого? Іграшкова сутність ляльки теж має свої особливості. Лялька стає одним із методів виховання майбутнього покоління [15, с. 352–357].

Тогочасні люди розуміли, що традиції мають вплив на світосприйняття, а його потрібно формувати на етапі становлення індивіда, тобто в його дитинстві. У вихованні лялька відіграла важливу роль. Із значення ляльки, можна сказати про особливості традиційного суспільства. Під час виготовлення стало відбуватися зменшення ляльок у чоловічих образах, почали переважати ляльки-немовлята або із вираженими жіночими рисами. Це було пов'язано з тим, що в суспільстві тоді панували гендерні стереотипи, що були запроваджені з появою монорелігій. Були визначені соціальні ролі, прописані правила, визначена світобудова, уявлення про світ загалом, що нав'язувалися та керувалися церквою. На цьому етапі лялька стала дівчачою іграшкою, річчю, що допомагає навчити доглядати за немовлям; формувальним чинником призначення жінки в тодішньому суспільстві, орієнтирним показником її функцій, де основним і головним був образ жінки-матері. Саме тоді загально прийнятим стало вважати, що лялька – це суто дівчача забавлянка. У джерелах трапляються випадки, що хлопці зневажливо ставляться до цих речей. Вони їх псують, ламають. Це все пов'язано із духом тодішньої епохи, де панував патріархат. Зрозуміло, що лялька, яка була одним із предметів язичницького світоуявлення, не сприймалася в монотеїзмі. Але викоринити повністю ляльку з побуту було неможливо. Оскільки жінка сприймалася як грішниця, то існування ляльок у жіночому образі не перечило канонам, а ляльки з чоловічого побуту стали зникати ще на дитячому етапі.

Знищити існування ляльки в обрядах повністю теж було важко, поки людина, віруючи в одного Бога, не змогла повністю відмовитися від думки, що все таки природними явищами керують якісь окремі Боги, яких потрібно задовольняти і приносити їм жертви, щоб вони не заважали господарювати. Тому ляльки Купало, Марена, Масляна, Великодні продовжували існувати здебільшого в сільській місцевості. Проте на цьому етапі домінувало ігрове значення ляльки. Ляльки виготовлялися з різних природних матеріалів: глина, сіно, солома, дерево, тканина, квіти, овочі тощо. Вони були безпечними для дитини. Вітчизняними педагогами: Іваном Франком, Григорієм Сковородою, Софією Русовою та іншими було описано значення іграшок для тодішньої дитини, з'ясовано особливості народної педагогіки, а все це пов'язано із розумінням людиною світу, її розвитком, історією [16, с. 300–303].

У радянський період відбувалася боротьба з усім традиційним та встановлювалися нові правила гри. Саме тоді такі ляльки намагалися знищити. А зробити це краще за допомогою впровадження та заміщення її чимось новим та веденням пропаганди. Тому ляльку із природних матеріалів стали замінювати пластмасовими новоствореними антиподами. Ці іграшки мали стати доступними та привабливими для більшості населення. Для виховання материнських цінностей було розроблено «ляльку-пупса», котрий не мав чітко виражених гендерних особливостей. Ляльки радянського періоду відповідали духу епохи; було розроблено вбрання, героїв, якими б гралися діти.

Зміни цінностей, особливостей моди, духовності, культури за допомогою ляльки ми бачимо і в наступних історичних етапах. З появою ляльки барбі суспільству на підсвідомому рівні нав'язують стереотип як потрібно одягатися, який вигляд повинно мати людське тіло.

Отже, лялька й нині не втратила свого зв'язку з людським побутом. Це ще раз підкреслює її важливість у людському світі, можливість маніпулювати підсвідомістю.

Після здобуття Україною незалежності в суспільстві з'явилося прагнення повернутися до власного коріння, віднайти свою національну ідентичність, зрозуміти та переосмислити історію. Недарма говорять, що історію потрібно вивчати для того, щоб зрозуміти себе. А лялька є одним із тих матеріальних предметів, що має велике пам'яткознавче значення, зберігає в собі минуле покоління, їхнє уявлення про світ, особливості побуту, виховання дітей, винайдення матеріалів тощо. Тому в українському суспільстві лялька з тканини відроджується в подібні сучасної ляльки-мотанки. Поряд із психологічною роллю: заспокоїти, захистити, допомогти, порадувати, підбадьорити, мотанка має й інше приховане, особливе значення – історичне, вона виступає свідком події, містить бібліографічні дані не лише про автора, а й про власника речі, допомагає нагадати про подію: згадки не лише про дитинство, як звикли вважати, а й про сумні сторінки історії.

Робота А. Козоріз

Лялька-мотанка – річ, що підбадьорувала наших воїнів починаючи ще з 2014 року, увійшла в українську історію як оберіг, що використовують не тільки жінки, а й мужні українські захисники. У наш час найбільше мотанок для бійців виготовили школярі. Діти, котрі хотіли хоч якось допомогти військовим та висловити підтримку, показати довіру. Учні власноруч майстрували вироби з державною символікою, створювали малюнки на патріотичну тему, робили ляльки-мотанки [15].

Унікальність мотанок в українській культурі намагаються увіковічити, підкреслити та залишити суть сучасного ставлення до речі: українські поети, письменники, художники, моделі, співаки, режисери тощо. Саме сучасне мистецтво формує новий вид національної пам'яті, у якому велике місце належить лялькам-мотанкам, що виступають пам'ятками культури та історії.

Наприклад, першим хто почав зображувати мотанок на своїх полотнах був український художник та педагог Юрій Вінтенко [19]. Він не лише зображує ляльок-мотанок, а й демонструє їхню еволюцію, від ляльки з природних матеріалів до ляльок з тканини, яка була винайдена людиною. 1991 року на картині «Берегиня» художник написав ляльку-мотанку, яка

стане з отриманням Україною незалежності народною Берегинею. Лялька розташована в центрі ансамблю із яблук, позаду неї вінок. Стоїть вона на тканому рушнику. Ця картина є дуже продуманим натюрмортом. На картині він зобразив важливі для української культури речі: рушник, вінок, ляльку – це предмети для обрядового культу. 24 серпня 1991 року Україна здобула незалежність, тому картину можна вважати символічною [1].

2010 року Юрій Вінтенко написав картину «Українські обереги». На полотні лялька-мотанка має найбільшу композиційну вагу. На картині підкреслено її оберегове значення. Біля неї зображено вироби з соломи – янгол та коник. Студентка художньо-графічного

відділення Центрального українського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка Світлана Кравченко вважає, що «складається враження, ніби вони підтримують її магічний вплив» [18]. Обереги розташовані на білому рушнику, вишитому блакитними нитками, з китицями, що виходять за формат [18].

Закарпатська художниця Галина Сернівка ляльку-мотанку зображує як унікальну річ для української культури, що вирізняє наш народ від інших. На виставці, що відбулася 2021 року в креативному просторі Центру інформації та документації НАТО в Україні було представлено виставку художниці під назвою «Віра, Надія, Любов та...». Вона присвячена давньому українському символу – ляльці-мотанці. Серія включає три картини із зображенням ляльок з хрестами на обличчі, і четверту під назвою «Перемога» з журавлями. Сама авторка розповіла: «Серія показує, що Україна під надійним захистом, а українська Перемога підкралася близенько. Вірю в це, надіюся на це і з любов'ю демонструю» [7].

Дослідники доводять, що лялька-мотанка є одним із видів процесів конвергенції, але в сучасному українському суспільстві вона набуває унікальності, що не притаманна для інших народів. Лялька-мотанка в українців стала елементом, що об'єднує людей з військовими. Вона передає любов та підтримку для воїнів. Галина Сернівка, котра є ветеранкою, добровольницею Національної гвардії України зауважує, що ляльок-ангелів, ще з 2014 року носять під бронежилетом наші захисники та захисниці [7].

Художниця написала картину «Мотанка прийде – порядок наведе». На полотні зображено українську ляльку-мотанку з хрестом на обличчі, яка в руках тримає розкрити російську матрешку. Художниця на полотні зобразила вісім червоних стрічок, що є уособленням восьми кривавих років війни. Ця картина є надією, що дев'ятої стрічки не буде, а лялька з хрестом стане не тільки оберегом, але й символом перемоги. Звернемо увагу, що ляльки з тканини за схожою технікою притаманні для російської культури. Але під час культурної ідентифікації російські національні вподобання пов'язані з матрешкою. А от українці відомі своїми ляльками-мотанками як новим проявом традиційних ляльок, характерних для Середньої Наддніпряни. Одна з нових робіт пані Галини – це мотанка, що підняла руки вгору, мабуть, у молитві за українців. Особливість цієї картини в тому, що мотанка не має обличчя [20].

Український художник Олексій Соболевський на картині «Новорічні свята» змалював дві мотанки жіночої статі з хрестом на обличчі, одна з них немає рук, проте тримає зірку, інша має руки. Хлопчик-мотанка з хрестом на обличчі тримає в руках змотану з ниток козу. Також на картині зображено ляльку схожу на ті, що набивають зерном. Ця картина демонструє колядників, є уособленням нового мотанкового жанру в образотворчому мистецтві, не притаманному для традиційної культури, адже не було прийнято малювати мотаних ляльок [14]. Нині з'являється велика кількість нових зразків сучасного мистецтва із зображенням мотанок.

Мотанки є не лише частиною мистецтва, а й вагомою складовою історичного процесу. Вони зберігаються в українських музеях та приватних колекціях. Найдавнішими на нашій території є дві колекції, а саме: Марка Грушевського, що розташовується в Київському історико-меморіальному музеї Михайла Грушевського та Олександра Найдена в Київському музеї іграшки. Багато зразків народних іграшок, на жаль, були вивезені до Росії, у нас зберігаються лише їхні фото.

Не варто забувати, що лялька-мотанка не лише історичний свідок та джерело, що нагадує минуле, а й річ, котра може допомогти пережити важкі періоди в житті, передати свою допомогу та підтримку. Разом з цим психологічним значенням ляльки існує й історичне: об'єднання та злагодження української нації. Через звичайну ляльку з тканини ми

намагаємося допомогти іншим, підбадьорити їх. Наприклад, мотанки в пікселі, що були виготовлені Тетяною Ракушиною для захисників [11]. Кожен міг долучитися до створення мотанок підтримки. Так Тетяна Бількевич розробила майстер-клас для охочих під назвою: «Мотанка свободи» [2]. Робили мотанки не лише вже знані майстрині, а й початківці. Аби підтримати Україну свої перші ляльки створила Світлана Терентюк [17].

Мотанка перестала вважатися язичницькою лялькою, а стала уособленням християнської молитви. Мабуть, в епоху Середньовіччя цього б не зрозуміли. Але, через сучасну ляльку-мотанку майстрині закликали до молитви. Композиція української майстрині Ірини Даниленко «Молитва за Україну» була створена до повномасштабних воєнних дій в Україні, але за допомогою неї 28 березня 2022 року авторка закликала українців до молитви. Ця композиція зображувала ляльку зі складеними руками в молитві на тлі картини на якій янгол летить над церквою. Ірина Даниленко вважає, що «всі молитви будуть почуті, і ми обов'язково перемаємо, тому що ми на своїй землі» [3].

З іконою в руках мотанка нашої вітчизняної майстрині Олени Мазур закликала берегти Україну. Інша її композиція «Проводжала мати сина у солдати» показує, як іконою мати благословляє сина, який іде на війну [9]. З молитвою за Україну звернулася до українців майстриня Світлана Клименко через свою ляльку [5]. Велике серце має лялька-мотанка вітчизняної майстрині Любові Лазебник, що молиться за нашу державу [6]. Через своїх ляльок майстрині закликали до миру. Українська психологиня Інна Івженко створила ляльку «Птаха миру» [21]. Лялькарки показували, як вони переймаються через події, що нині відбуваються. Прикладом тому є робота української лялькарки Тетяни Лященко «Мотанка Скорбота». Сумна жінка тримає на руках трьох дітей, котрі схожі на пташок. [8].

Наші ляльки-мотанки демонстрували не лише біль, який відчували майстрині за свою країну, а й довели, що жартувати вміють не лише українські військові. Підтвердженням цьому є композиція української майстрині Ірини Залюбовської «Лялька Одеса-мама», яка переймається, чи дістався до місця призначення російській військовий корабель. Жінка розмістила цю ляльку на фото поряд з іншими мотанками – Посівною та Урожайною [4]. Мотанки-козаки майстрині Світлани Руденко вказували напрямок російській армії [12]. Сучасна майстриня Любов Свіриденко створила ляльки-мотанки, що уособлювали Володимира Путіна та Олександра Лукашенка та закликала їх припинити війну [13]. Усі ці маніпуляції з ляльками-мотанками підкреслюють появу її нового значення в українській культурі, вихід на новий історичний етап. Нині сучасні судження та уявлення намагаються закріпити на основі вже наявних традиційних зразків.

Отже, попри поширення ляльки з тканини в багатьох етносів, українська лялька-мотанка набула нового статусу, вона стала річчю, що вміщує національну позицію, підтримку. Вона – свідок звірств та жахів війни. Саме в цій ситуації остаточно сформоване нове функціональне призначення для сучасної ляльки-мотанки – вона стала національним символом, оберегом та архетипом української духовності.

Отже, ляльки-мотанки зберігають пам'ять поколінь, вони поєднують свої функції зі встановленими загально-соціальними правилами. Ляльки мають неабиякий вплив на підсвідомість пересічної людини, вони є своєрідним уособленням її самої та частиною нашого побуту не лише в дитинстві.

Література

1. Акт проголошення незалежності України. Енциклопедія історії України. URL: <http://resource.history.org.ua/> (08. 01. 22).

2. Бількевич Т. Група «Авторська лялька-мотанка» /facebookURL: <https://www.facebook.com/groups/avtormotanka> (09. 04. 22).
3. Даниленко І. Група «Авторська лялька-мотанка» /facebookURL: <https://www.facebook.com/groups/avtormotanka>(01. 04. 22).
4. Залюбовська І. /facebookURL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=693507851833845&set=pcb.693507941833836> (01. 04. 22).
5. Клименко С. /facebookURL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1186435625230766&set=pcb.1186435648564097> (24. 04. 22).
6. Лазебник Л. /facebookURL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=712374509918775&set=gm.3060506924190462> (24. 04. 22).
7. Лесюк Т. Художниця із Закарпаття Галина Сернівка відкрила виставку в Представництві НАТО в Україні.URL: <https://varosh.com.ua/noviny/hudozhnyczya-iz-zakarpattya-galyna-sernivka-vidkryla-vystavku-v-predstavnyctvi-nato-v-ukrayini/> (16. 09. 21).
8. Лященко Т. Скорбота /facebookURL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=523024492763280&set=gm.3064088650498956>(01. 04. 22).
9. Мазур О. Група «Авторська лялька-мотанка» /facebookURL: <https://www.facebook.com/groups/avtormotanka>(01. 04. 22).
10. Мотанка прийде – порядок наведе /SernavkaHalyna. URL: <https://www.facebook.com/SernivkaArt/> (14. 08. 21).
11. Ракушена Т. Група «Авторська лялька-мотанка» /facebookURL: <https://www.facebook.com/groups/avtormotanka>(09. 04. 22).
12. Руденко С. /facebookURL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=3079855228994498&set=gm.3046028768971611>(01. 04. 22).
13. Свіріденко Л. /facebookURL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=5166830043356837&set=gm.3046666535574501> (01. 04. 22).
14. Соболевський О. «Новорічні свята» / Марина Рожнятовская URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=4545465342206994&set=a.1425722327514660> (25. 12. 21).
15. Стахурська А. Лялька-мотанка як оберіг для українського воїна. Література та культура Полісся. Серія «Історичні науки». 2018. Вип. 92. № 10. С. 350 – 360.
16. Стахурська А. Мотанка як сакральний символ української. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Гетьман Петро Дорошенко та його доба в Україні» / упорядник Луняк Є. М.; Музей гетьманства. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. с. 299–305.
17. Терентюк С. Група «Авторська лялька-мотанка» /facebookURL: <https://www.facebook.com/groups/avtormotanka>(09. 04. 22).
18. Україна очима художників Кіровоградчини / Світлана Кравченко.URL: <http://www.osmerkinmuseum.kr.ua/apub/ach2018-03.pdf>(09. 10. 18).
19. Художник і педагог, який не лише говорить про мистецтво. Музей О. Осмьоркіна, Кропивницький. 26 квітня 2020 рік. Prostir.museum.URL: <http://prostir.museum/ua/post/42802> (08. 01. 22).
20. Щастить мені з вчителями по життю... /SernavkaHalynaURL: <https://www.facebook.com/SernivkaArt/> (06. 01. 22).
21. InnaIvzhenko Моя Лялька Птаха Миру. Онлайн програма «Круг Сили Макош» /facebook. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=3100937773550667-&set=a.1386984104946051> (01. 04. 22).

Наталія Єржиківська

АДАМ МІЦКЕВИЧ В РЕЦЕПЦІЇ ДМИТРА ДОРОШЕНКА: ТЕКСТИ І КОНТЕКСТИ (1900–1923 РОКИ)

I. Доеміграційний період

Непересічною подією можна назвати появу, саме у вирі українських національно-визвольних змагань, книги історика й критика Дмитра Дорошенка «Адам Міцкевич. Його життя і твори», наприкінці якої вказана дата написання «14 січня 1919 року». Очевидно, вона приурочувалася до 120-ї річниці від дня народження польського ліричного й епічного барда та планувалася заздалегідь.

Доробком автора «Кримських сонетів» він зацікавився ще в юнацькі роки, повідомивши про це у книзі спогадів та пригадавши один із яскравих епізодів заборони йому, учневі VI класу Віленської російської гімназії, яку закінчив 1901 року, у шкільному творі на тему «Поет – учитель суспільства», писати про Адама Міцкевича і Тараса Шевченка.¹ Очевидно, що ще в гімназійні часи він читав твори польських поетів-романтиків в оригіналі; вони зворушували почуттям любові до Батьківщини, особливою проникливістю інтимної, пейзажної і громадянської лірики, драматичними та ліро-епічними поемами. Варто враховувати також і події 1890 року, пов'язані з перепохованням А. Міцкевича (перевезення праху з Парижа до Кракова) та святкування 100-річчя від дня народження. Дитячі та юнацькі роки національного барда проминули в Литві, зокрема в Новогрудку, Ковні і Вільно, де особливо трепетно ставилися до його творчості не лише поляки, а й білоруси та українці. Резонансною справою стало і встановлення у Варшаві пам'ятника, відкриття якого відбулося 2 грудня 1898 року на Краківському передмісті.

«Але, давши нарешті дозвіл на це, – згадував український критик Сергій Єфремов, – уряд ухвалив напроти цієї національної демонстрації поляків, зробити свою і поставити одночасно у “Вільні, городі преславнім” пам'ятника Муравйову-вішателю². Польське громадянство зрозуміло цей учинок, як знущання з національних ідеалів польського народу й відповіло протестами...»³.

Відбулися демонстрації у Варшавському університеті, де найбільш брудних викладачів-обрусителів, «напр. Чечуліна, закидано тухлими яйцями, драними калошами тощо»⁴. Іскри протестів швидко перекинулися й на інші російські виші, та найпотужніший відгук вони мали в Києві, бо тут до протестів студентів-поляків долучилися й українські.⁵ Розголос довкола цих подій міг відбитися в пам'яті шіснадцятирічного хлопця, тим-то і заборона йому писати твір про творчість Шевченка й Міцкевича для російських вірнопідданих педагогів можна сказати була застосована в межах «святого» царського закону – «непозволять никакого вольномыслия!».

¹ Дорошенко Д. Мої спогади про давнє минуле (1901–1914). Вінніпег: Спілка «Тризуб», 1949. С. 8.

² Ідеться про Михайла Муравйова (Муравйова-Віленського, 1796–1866) – російського військовика, державного діяча, генерал-губернатора Північно-Західного краю; він брав участь у придушенні Листопадового (1830–1831) та Січневого (1863–1864) повстань, у яких разом з поляками взяли участь білоруси, литовці й українці. За свою жорстокість у народницьких колах отримав прізвисько «Муравйов-вішалник» або «Муравйов-людодід».

³ Єфремов С. Щоденник 1895–1896. «Про дні минулі» (спогади) 1876–1907 / Сергій Єфремов / упоряд. Вст. ст. І. Гирич. Київ: Темпора, 2011. С. 422 (792 с.).

⁴ Там само. – С. 422.

⁵ Там само. – С. 422 – 424.

Дмитро Дорошенко навчався на історико-філологічному факультеті спочатку Варшавського, потім Петербурзького, а за цим Київського університету Св. Володимира. Уже в студенські роки почав друкувати свої замітки в різних періодичних виданнях, співпрацював і працював в українській газеті «Рада» (1906–1914): виступав зі статтями, рецензіями, оглядами книг, інформаційними повідомленнями, замітками тощо, немало з яких висвітлювало життєвий шлях і творчий набуток українських й іноземних науковців, митців і письменників, театральних діячів і акторів.

Цей щотижневик ліберального напрямку українськомовного політичного, економічного і літературного життя став «важливим і непростим національним проектом»⁶, який згуртував інтелектуальних натхненників української справи, навколо тогочасних першорядних проблем Наддніпрянщини, Галичини, Волині й Буковини. Набутий досвід і напрацювання впродовж 1880–1900-х років, підтвердили необхідність поширення і популяризації національних ідей, розповідей та інформування (якомога охопніше) про українське життя з акцентом на культурних, наукових, мистецько-літературних досягненнях і прорахунках. Різномірні матеріали, дотичні до біографій, доробку, спадщини, перекладів і вшанування пам'яті зарубіжних і, зокрема, слов'янських письменників, стали з'являтися на сторінках часопису з першого року його заснування.

Потрібно зазначити, що довгий дискусійний тематичний шлейф міжслов'янських взаємин як з політичного (суть та ідейні напрямки славізму, неославізму і панславізму), релігійно-філософського («російського православного і австрійського католицького»⁷, себто західного і московського⁸), так і з мистецького і літературного боку (особисті контакти, переклади, критичні відгуки й публіцистичні статті, рецензії й т. ін.), вимагав постійної уваги, привітливості, розбірливості, часом настороженості та відповідної реакції. На межі позаминулого і минулого століть найсуттєвіший внесок у цю непросту справу зробили Іван Франко і Михайло Грушевський; вони щиро переймаючися проблемою єднання демократичних сил всіх слов'янських народів, неодноразово озвучуючи в статтях, рецензіях, усних виступах свої погляди й переконання, щодо взаєморозуміння і співпраці, заради волі і свободи кожного з них, але без «безумної гегемонії, а то й насилля брата над братом, народу над народом».⁹ Обидва вказували на уміле маскування ескспансіоністських гасел «російського урядового панславізму, репрезентантами якого були Арабацький і д-р Вергун»,¹⁰ озвучували і психологічні питання «подвійної етнічної міри»,¹¹ коли один народ вважав себе вибраним, вищим від інших, стверджуючи свої амбіції в політиці, журналістиці, літературі та мистецтві. З цього погляду критикували і «панів чехів»¹² за необачне і надмірне русофільство.

⁶ Старовойтенко І. Щоденна українська газета «Рада» (1906–1908 рр.) – провідний орган національного руху // «Рада» – щоденна українська газета Наддніпрянщини. Показчик змісту (1906–1908 роки). Вид. У 3 т. – Т. 1. / Ірина Старовойтенко, Юлія Горбач. – Київ: Темпора, 2021. – С. 11 (с. 7–93).

⁷ Франко І. Два панславізми // Франко І. Збір. творів у 50 т. – Т. 46, кн. 1: Історичні праці (1883 – 1890). Дослідження, статті, матеріали / ред. кол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін.; ред. тому Я. Д. Ісаєвич, В. Д. Сарбей / Іван Якович Франко. – Київ: Наук. думка, 1985. С. 437 (с. 435 – 437).

⁸ Франко І. Le tsarisme et l'Ukraine par Romain Semiatovytch, Aves préface de Bjønstjeme Bjømsen. Париж, 1907... // Франко І. Додаткові томи до Збір. творів у 50 т. – Т. 54, кн. 1: Літературознавчі, фольклористичні та публіцистичні праці 1896 – 1916 / ред. кол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. тому Є. К. Нахлік. – К., 2011. С. 712.

⁹ Франко І. Два панславізми... С. 437.

¹⁰ Франко І. Le tsarisme et l'Ukraine par Romain Semiatovytch. Aves préface de Bjønstjeme Bjømsen. Париж, 1907... С. 712.

¹¹ Ф. І. До І. Бодуена де Куртене (Львів друга половина лютого 1890 р.) // Франко І. Збір. творів у 50 т. – Т. 50: Листи (1895 – 1916) / Іван Якович Франко / ред. кол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін.; ред. тому М. Д. Берштейн. – К., 1986. С. 105 (с. 102–105).

¹² Франко І. До панів чехів // Франко І. Я. Збір. творів у 50 т. – Т. 46, кн. 1... – С. 487 – 490.

Публіцистичні статті І. Франка («Два панславізми», «Нашим “приятелям”», 1884) та М. Грушевського («Национальный вопрос и автономия», «Вопрос дня», «О зрелости и незрелости», «Наши требования», 1906), спрямовувалися проти уніфікаторсько-асимілятивного російського слав'янофільства, відстоюючи гуманістичні ідеали. Їм імпонували «пам'ятні слова» одного із творців чеського національного відродження Франтішека Ладислава Рігера (1818–1903), звернені до ідеологів російського панславізму, заснованого на тезисі домінантної ролі Росії серед слов'янських народів. На пропозицію «самолюбивих панславістів-великоросів»,¹³ щоб чехи стали на їхній бік, автор праць «Австрійські слов'яни і угорці», «Чеська республіка, країна і народ», сформулював свою відмову у формі запитання і відповіді:

«Нащо малі дзвони переливати в один великий дзвін? Більше звуків – більше гармонії».¹⁴

Про це ж саме йдеться і в передмові І. Франка до книги перекладів сатиричних віршів та епіграм чеського поета Карела Гавлічека-Боровського (1821–1856), дедукованій «Високоповажному професору Т. Г. Масарику на доказ щирої прихильності». Звертаючись до чеського філософа і одного із найвпливовіших європейських політиків-демократів, з яким з 1893 року підтримував дружні й творчі зв'язки, письменник зазначає: «Незвичайна простота Гавлічкової поезії, це тільки зверхня маска; вона криє в собі незвичайну глибину і сміливість думки та епіграмічну прицизію вислову. І хоча мій українсько-руський язык також незвичайно багатий на такі самі ресурси, якими чарує нас Гавлічкова поезія, то все таки перестроєння тої поезії в українську форму давалось дуже не легко задля зовсім відмінних правил нашої акцентуації й інших формальних причин вислову».¹⁵

Автор перекладів з прикрістю константував, що імперське зло чи то пруське, чи то російське, «проти чого звертав свої стріли» чеський поет-патріот, перу якого належить стаття «Слов'янин і чех», націлена проти російського панславізму, – не зникло й на ту пору. Як ілюстрацію до слів І. Франка, процитованих вище, наведу один із його перекладів з К. Гавлічека-Боровського, а саме: «IV. Десь того не видко», датованого 1850 роком та вміщеного в циклі «З дрібних віршів»:

*Що нас радувало, десь того не видко,
І немає того, що нам втішно;
Що нас радувало, панам було гидко...
Ой, нема вже того, що нам втішно.*

*Що ж се устава, без сойму, без права
Що ж се устава – стан облоги?
Се така устава, як суха отава,
Як суха отава й міх полови.*

*Все таке нам сунуть, шо лиш тільки
плюнуть.
Все дають нам більше, – ой, данини,*

¹³ Франко І. Нашим «приятелям» // Франко І. Я. Збір. творів у 50 т. – Т. 46, кн. 1... – С. 438.

¹⁴ Франко І. Я. Два панславізми... С. 436.

¹⁵ Карль Гавлічек-Боровський. Вибір поезій. Переклад Івана Франка з життєписом Гавлічка // Карел Гавлічек-Боровський / упоряд. і авторка статей Г. Омельченко. – Прага: Чесько-українська книга, 1929. С. 7.

*Самі октроївки, на шию верівки...
Годі вже вже терпіти! К чорту з ними!*¹⁶

Книжка «Карель Гавлічек-Боровський. Вибір поезій з перекладом Івана Франка з життєписом Гавлічка», видана у Львові «Українсько-руською видавничою спілкою» 1901 року. Справді, хоча з часів написання вірша минуло 50 років, але політика імперій до підлеглих їй народів, за словами І. Франка, суттєво не змінювалася. Аналізуючи життя різних народів з тих пір, як вони потрапили під російську управу, автор поезії «Профілі та маски», задається питанням: чи був то їх вільний зріст і розвиток? І робить висновок, що «їхня історія під Московщиною» – це «нидіння і гноблення»¹⁷ з усіх боків: як фізичне, так і духовне; як наукове, так і літературне. Тим-то він своєю перекладацькою працею прагне ширше познайомити українську громаду з творами слов'янських письменників і мислителів, щоб усталити переконання, «...що розвій національності мусить іти невідлучно з розвитком свободи думок і свободи політичної»,¹⁸ своєї мови, культури й письменства.

Нагадаю, що в Російській імперії, до складу якої входило дев'яносто процентів української території, з 18 (30 травня) 1876 року аж до жовтня 1905 року діяв жорсткий асимілятивний Емський указ, спрямований на нівелювання і поглинання української мови російською. Існувала заборона не тільки видавати українською мовою оригінальні твори, коментарі до нотних текстів, а й на переклади з іноземних мов. З огляду на це, їхнє оприявлювання тривалий час уможлиблювалося тільки в Галичині (і завдяки галицькій інтелігенції), яка перебувала під владою Австро-Угорської імперії, де мовні закони натоді були вже більш-менш лояльні. Хоча й за таких складних умов іноді наддніпрянським ентузіастам цієї справи вдавалося неможливе зробити можливим, про що свідчить видання Шекспірівського «Гамлета» (Київ, 1882) у перекладі М. Старицького, та перший том тритомової антології літератури «Вік» (Київ, 1902)¹⁹, де вміщений, зокрема переклад польського поета і фотографа Влодзімежа Висоцького «Українська мелодія». Тлумачення цього тексту належить харків'янину Володимиру Александрову, який здійснив переклад фрагменту з поеми А. Міцкевича «Дзяди», опублікованого в ілюстрованому календарі товариства «Просвіта» (Львів, 1893) під заголовком «Діди (З Міцкевича)».

Протягом чотирьох десятиліть І. Франко виявляв винятковий інтерес до творчості автора «Конрада Воленрода». Його цікавили і суто літературні засади (зміст, форма, образна система тощо) і зображення національних постатей, і озвучення національних і загальнолюдських проблем. У численних статтях про польську й українську літературу він постійно звертався до його спадщини. Починаючи з 90-х років XIX століття здійснив переклад фрагментів з епічної поеми «Пан Тадеуш» (Париж, 1832–1834), тлумачив «Додаток» до III частини драматичної поеми «Дзяди». Оприявлюючи свій варіант, дав йому свою назву «Петербург». На його думку, вона зриміше виділяла політичну сатиру Міцкевичем на існуючий лад в Росії, характеризувала історію заснування її столиці, поведінку монарха, урядовців і генералів, іноземців, які були на службі «при дворі», творчих і звичайних великоросів. Цей заголовок увиразнював і сенс сказаного про проблеми свободи, і

¹⁶ Гавлічек-Боровський К. IV. Десять того не видно / перекл. І. Франка // Франко І. Я. Збір. творів у 50 т. – Т. 11: Поетичні переклади та переспіви / ред. кол.: Є. Кирилюк голова) та ін.; ред. тому: Б. А. Деркач; упоряд. та прим. Т. П. Маєвська, В. І. Шевчук / Іван Якович Франко. – К., 1978. С. 388.

¹⁷ Франко І. Про життя і діяльність Олександра Кониського // Франко І. Додаткові томи до Збір. творів у 50 т. – Т. 54, кн. 1... – С. 330 (с. 311–336).

¹⁸ Гавлічек-Боровський. Вибір поезій... – С. 7.

¹⁹ Стріха М. Український переклад і перекладачі: між літературою і націотворенням. – Київ: Дух і Літера, 2020. С. 138.

несвободи, пихи і самовдоволення, аморальності, бездуховності; він виказував занепокоєність поета тим: чи тут дійдуть до зрозуміння, «що рід людський в любові повинен жити»²⁰, чи зродиться тут Дух свободи, адже:

*Людей тих тіло, як та пряжа груба,
В якій душа гусельниця зимує,
Поки не виробить собі до лету груди,
І крил не випряде, не витче, й не оздобить.
Та як свободи сонце заясніє,
Який мотиль пурхне з тієї ткани?
Чи денний, що весело у сонці грає,
Чи нетля – те бруднеє поем'я ночі.²¹*

Символічний образ нетлі – нічного метелика, разюча характеристика темної душі північних сусідів – думкою далеких від «свобідних народів».²²

Зауважу, що газета «Рада» стала виходити після революційних подій у Росії 1905 року. Видавець Євген Чикаленко і редакційний колектив стояли на позиціях, висловлених у різних публікаціях І. Франком та М. Грушевським:

«Нехай живе свободне і щире єднання всіх репрезентантів поступових і свободолюбивих змагань, в тім числі і слов'янських, – але далі від усяких расових, шовіністичних, реакційних сурогатів і фальсифікаторів такого єднання».²³

Серед авторів цього часопису в період становлення був і Франко. Тут друкувався 1907 року розлогий огляд української літератури за 1906 рік, і в двох варіантах стаття «Три велетні і боротьба за карлика». Точніше, це було спростування і доповнення деяких поглядів, вилонених Б'єрнстєрне Б'єрсоном (1832–1910) у статті «Поляки, як гнобителі»²⁴, де йшлося про українсько-польські відносини. На цю резонансну статтю норвезького письменника, лауреата Нобелівської премії 1903 року, не погоджуючись з її змістом, різко зреагували польські митці – піаніст і композитор Ігнацій Падеревський (1860–1941) та письменник Генрік Сенкевич (1846–1916). Зі своїми аргументами і доказами вступив у полеміку й І. Франко, спочатку надрукувавши свою статтю в німецькій газеті «Час» («Die Zeit», 29 червня 1907), а після цього – представив її й українським читачам «Ради».²⁵ Дискусія вкотре оголила проблему т. зв. вищих і нижчих рас, державних і бездержавних народів; вона домокловим мечем з давніх-давен постійно нависала і нависає понині, стаючи приводом до міжнаціональних і міжнародних сутичок, війн, експансій.

Дмитро Дорошенко вважав І. Франка своїм духовним учителем з тих пір, коли формувалися його світогляд, національні й літературні погляди.²⁶ Тим паче, що влітку 1904 року у Львові познайомився з ним і з М. Грушевським, слухав їхні лекції з української історії

²⁰ Міцкевич А. Вибране / перекл. з пол. / упоряд. текстів підготовка навч.-метод. матеріалів О. Астаф'єва – К. : Школа, 2005. С. 349.

²¹ Там само. – С. 351.

²² Там само. – С. 383.

²³ Грушевський М. Українство і всеслов'янство / Михайло Грушевський // Літературно-науковий вістник [Львів]. – 1908. – Т. 42. – Кн. 6. – С. 547 (с. 542 – 547).

²⁴ Див.: Бочковський О. Б. Б'єрнсон. Поневолені народи та українська справа / Ольгерд Бочковський. – Вінніпег: Український голос, 1939. – 49 с. Або: Бочковський О. І. Вибрані праці та документи. Том III в 2- кн. – Кн. 1: Науково-популярні праці. Публіцистика / упоряд. О. Гнатюк, М. Чех. – 2020. С. 143 – 187.

²⁵ Франко І. Три велетні в боротьбі за карлика // Рада. – 1907. – № 142. – 23 черв. (іюня). — С. 2; № 144. – 26 черв. (іюня). – С. 1 – 2.

²⁶ Дорошенко Д. Мої спогади про давнє минуле (1901–1914 роки) / передмова К. Глушка, прим. К. Глушка, К. Лобанової. – Київ: Темпора, 2007. С. 88.

і давньої літератури. Імовірно, у спілкуванні з Іваном Яковичем під час «прогулянок в околицях Львова» неодноразово заходила мова про громадські справи і суспільну опінію, літературу і літераторів, проблеми й засоби протистояння слов'янських народів імперським законам, про патріотичні мотиви в творчості тих слов'янських поетів і митців, хто прагнув до ідеалу – повного і необмеженого життя своїх народів, коли не буде панування однієї слов'янської нації над іншою.²⁷

Автора філософської поеми «Мойсей», юнак визнавав «одним із принадніших і благородніших фігур в ряду українських діячів на переломі двох століть».²⁸ У статті, написаній з нагоди 50-річного ювілею письменника, зазначав, що ним завжди керував творчий «непосидючий дух», «святий вогонь жадання правди, яку він скрізь і завжди старався знайти серед людських відносин».²⁹ Намагаючись достеменніше представити його читачам газети «Рада» як громадського і політичного діяча, науковця, критика, перекладача й поета, котрому в роботі, наперекір всім труднощам, «завжди присвячувала зоря щастя рідного народу»³⁰, він цитує промовисту строфу з поезії Яна Неруди «Батьківщину треба любити понад усе» («Vlast svou máš nade vše milovat!..»), помилково приписуючи її Франкові, якому насправді належав переклад.

Що спричинило таку плутанину? Найімовірніше, стаття І. Франка «Поза межами можливого» (1900), зміст якої висвітлював вагомість утвердження «української національної самостійності в усякім погляді культурнім і політичним», що має стати для українців як жаданим ідеалом, так і здійсненою метою. Письменник зосереджував увагу на гострих українських проблемах, а саме: безпринципному «духовному відчуженню від рідної нації», фарисействі, ідеологічному словоблудстві, не бажанні працювати для поступу і розвою нації та докладати зусиль для національного самопізнання і вдосконалення себе і свого народу. Через те він і закликав українців вдуматися в сенс і осягнути розумом значення, висловленого Яном Нерудою у дуже простих, але виразних рядках, які цитує в цій статті:

*В зорях небесний великий закон
Написаний, золотолитий,
Закон над закони: свій рідний край
Над все ти повинен любити».*³¹

Вірш чеського поета складається з трьох строф. Наведу його другу і третю строфу:

*Та ж кожна планета зна сонце своє,
Що к собі її притягає,
І кожна велика сім'я зіздіяна
Також вітчизну свою знає.*

*Тому-то комета так блудить і б'ється
В просторі від краю до краю,
Бо кинені в безмір атоми назад,
В вітчизну свою стежки шукають».*³²

²⁷ Франко І. Поза межами можливого / Іван Франко // Літературно-науковий вістник. – 1900. – Кн. 12. – С. 8.

²⁸ Д. Д. Іван Франко (З нагоди його 50-літнього ювілею його народження) / Дмитро Дорошенко // Рада. – 1906. – 2 грудня (декабря). – № 68. – С. 2.

²⁹ Там само. – С. 2.

³⁰ Там само. – С. 2.

³¹ Франко І. Поза межами можливого... – С. 9.

Франковий переклад уперше був надрукований під назвою «З космічних пісень» у львівському «Календарі товариства “Просвіта” на р. 1891». Окрім того, тлумачачи текст, він не лише зумів передати і розкрити сутність поетичних складників цієї поезії, а також і виокремити, авторську домінуючу настанову, т. зв. Зоряного, вселюдського закону:

*«...свій рідний край
Над все ти повинен любити».*³³

Саме тому, звертаючись до співвітчизників у статті «Поza межами можливого», наголошував, що безоглядно «треба нам із чеським поетом стояти на тім»³⁴, підкреслюючи: стоячи на позиціях розвою народної справи, неодмінно знати, що робиться в рідному домі, а також на Заході, і на Сході. Адже стремління від Ідеалу до найвищої мети, позбутися панування однієї нації над іншою, до волі і незалежності були однаково актуальні для всіх народів, зокрема і слов'янських підлеглих Австрійській, Російській імперіям. Письменник наполягав прислухатися до його аргументів і переконань, що «мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уяснити собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наблизитись до него...»,³⁵ себто усталитись як українська самостійна нація і держава.

Отже, можна зробити висновок, що після прочитання статті І. Франка «Поza межами можливого» Нерудівська строфа запам'яталася Д. Дорошенкові, а прізвище з часом забулося, тому й вкралася помилка в його газетний матеріал, присвячений, 50-річному ювілею українського майстра слова. І це не дивно, бо сказане надвлтавським поетом, суголосне з патріотичною лірикою українського галицького поета. Та що важливо, інтерес до слов'янського світу в його минулому і сучасному, пробуджений (Франком, Грушевським, Вовком, Чикаленком та ін.) у свідомості юнака в той період його духовного зросту, з часом це переросте в ґрунтовні наукові розвідки і праці.

Але все ж таки повернуся до збірки Яна Неруди «Космічні пісні» («Pisně kosmické», Praha, 1878), де вміщена поезія «Батьківщину треба любити понад усе» і процитую її в оригіналі:

*Vlast svou máš nade vše milovat!..
to ve hvězdách zlatě psano
a krásšihó hve hvězdám nad zákon ten
zákona není dano.*

*Proto má planeta slunce své,
jež k druhům ji měkce poji,
a každý má hvězdnatý nářůdek
odvekou oblast svoji*

*Proto kometa jiskrna
tak dlouze své tělo plouží,
že do světa zahnané atomy
po vlasti nazpět touží.*³⁶

³² Styky Ivana Franka s čechmi a slováky / zostavili Michnal Molnár a Mária Mundáková / Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками / упоряд. М. Молнар та М. Мундяк. – Братіслава: Словацьке вид-во худож. літ-ри, 1957. С. 237

³³ Неруда Я. / перекл. І. Франка / Ян Неруда // Зібр. творів у 50 т. – Т. 11. – С. 388.

³⁴ Іван Франко. Поza межами можливого... – С. 9.

³⁵ Там само. – С. 9.

³⁶ Neruda J. Pisně kosmické / JanNeruda, Praha, 1878. S. 26.

У статті «Нова чеська література і її розвій...» (1899) І. Франко писав, що задум збірки навіяний читанням книжечки німецького філософа Карля Дю-Преля «Боротьба за існування на небі» («Der Kampf ums Dasein am Himmel», 1874). І що ще цікаво – нерудівський «зоряний закон» опертий з одного боку на відому Кантівську аксіому: «Дві речі наповнюють нашу душу завжди новим подивом і благовінням... Це – зоряне небо над нами і моральний закон в нас». А з іншого – автор враховував і сприйняття Всесвіту звичайною людиною, яка трактувала сузір'я, планети і небесні тіла, за біблійними текстами.

Поезії, які увійшли до збірки «наскрізь оригінальні, сповнені глибоких думок, бурхливої фантазії, гумору і сердечної простоти»,³⁷ чим і привернули увагу не тільки чеських, а й закордонних критиків. У ній вирізняли: «загальнолюдський зміст» і сердечну любов до Батьківщини, «правдиві перла широкої лірики».³⁸ Композиційно побудована як розмова ліричного персонажа (alter ego поета) із зоряним Небом – старим небесним Татом, малесеньких, усміхнених зірочок, схожих на рій золотих бджіл, а то й на білі чорнобривці, чи дзвіночки вересу, чи золотих курчат... Дивлячись на них ліричний суб'єкт чує народні пісні, вбачає красу чеських дівчат, пісень, які вони співають. Постають перед ним і обличчя літніх і старших людей. Усе це спонукає замислитися над минулим і сьогоденням, молодістю і старістю. Зачепити тему значущості людської думки і безсмертя. Через це він раз у раз і звертається до зоряного неба – Поета світу і бога земних поетів. Є в книзі і ненав'язливі повчання для земляків, нібито взяті із космічних явищ, які насправді є філософськими і біблійними сентенціями, сповненими земної буденної мудрості. Та саме з мудрості, підкреслює поет, зростає велич Духу людини, народу і велич їхніх вчинків.

* * *

З-поміж більших і дрібніших публікацій Д. Дорошенка в газеті «Рада», де йдеться про Адама Міцкевича, назву бодай декілька, адже вони, на мою думку, стали підґрунтям для написання в науково-популярній формі штрихів до згаданого на початку статті його літературного портрета та пізніших праць про слов'янську культуру і літературу. Наприклад, у одній із бібліографічних рубрик газети часопису вміщені два інформаційні повідомлення. Перше стосується другого тому «Українського декламатора “Розвага”» (Київ, 1908), упорядкованого Олексою Коваленком, де крім віршів, оповідань, монологів, сатиричних і гумористичних творів українських письменників, представлена і «низка перекладів з Ади Негрі, Томаса Гуда, Гейне, Гете, Гюго, Беранже, Міцкевича, Надсона, Шеллі, Верхарна».³⁹ До речі, через три роки царська цензура заарештувала і конфіскувала цей збірник, а проти упорядника було відкрито кримінальну справу. Після подібних акцій у київських інтелектуальних колах побутував вислів: *ісход* української культури з публічного простору.

У другому повідомленні Дорошенка йшлося про ще одну книжкову новинку – появу першої частини праці публіциста, літератора і перекладача Михайла Лозинського «Польський і руський революційних рух і Україна» (Київ, 1907; Львів, 1908), у якій послідовно розглянуто зародження, становлення та розвиток як російського революційного лібералізму від Пестеля до «Союзу Освобожденія», так і «польського – від Міцкевича до сучасної Р. Р. С. [Польська соціалістична партія] – до справи самобутности і самостійности

³⁷ Styky Ivana Franka s češmi a slovákmi... – С. 262.

³⁸ Франко І. Нова чеська література і її розвій... // Франко І. Я. Збір. творів у 50 т. – Т. 31: Літературно-критичні праці (1897–1899) / ред. кол.: Є. П. Кирелюк (голова) та ін.; ред. тому: Г. Д. Вервес, О. Н. Мороз. – К., 1981. С. 483 (с. 481–498).

³⁹ Дорошенко Д. Український декламатор «Розвага». Том 2-й. уклад Олекса Коваленко. Видання Ів. Самоненка. Київ 1908. Стр. 447 // Рада. – 1908. – № 1. – 1 янв. – С. 4.

українського народу»⁴⁰. Зазначу, що Дмитро Іванович саме в 1904 році розпочинав науково стверджуватися як бібліограф, публіцист, історик літератури, а згодом, і як дослідник української історії й історіографії,⁴¹ оприявлюючи свої напрацювання на сторінках газет і журналів та окремими виданнями, серед яких треба зазначити розробку теми «Слов'янський світ в його минулому і сучасному» (Берлін, 1922). Немало старань вклав у книги, присвячені «Історії України 1917–1923 рр.», довідкової літератури (бібліографічні довідники й покажчики українських і зарубіжних видань).

Згадаю ще про одну статтю написану до четвертих роковин смерті театрального діяча, поета, прозаїка, перекладача і одного з найактивніших діячів українського громадського руху кін. XIX – поч. XX століття Михайла Петровича Старицького (1839–1904).⁴² У ній автор згадав про віршовані переклади творів Міцкевича, і Сирокомлі, наголосивши, що вони вирізняються «особливо майстерною формою».⁴³ Цей лаконічний вираз свідчить про його покликання на авторитетну думку І. Франка, котрий у статті «Адам Міцкевич в українській літературі» (1885 р.) писав: «Пан Старицький майстерно володіє віршованою формою [...] є поетом з незаперечним талантом», але в «спробах перекладів і переробок» автора одеської лірики він більшою мірою «ремісник форми, а не майстер натхнення».⁴⁴

Як бачимо, Д. Дорошенко не став вдаватися до детальнішої характеристики аналізу і «спроб перекладів і переробок» Старицьким творів польського поета романтика, і навіть не вказав, які саме вірші були перекладені, імовірно, через обмежені обсяги газетних матеріалів. Тож назву ті твори, які були перекладені – це балада «Чати», вірш «Сон», сонети «До Сули (Do Niemna)», «Спомин», мініатюра «Мазунятко» (в оригіналі «До Д. Д.»). На слова останньої композитор Микола Лисенко написав романс, який виконувався на літературно-артистичному вечорі в Києві з нагоди святкування 100-річчя від дня народження Адама Міцкевича.⁴⁵ Щодо якості перекладів, то не тільки І. Франко, а й інші дослідники⁴⁶ вказували на розбіжності з оригіналом, а саме: відхід від сонетного канону, збільшення строф і кількості рядків, часткова українізація змістового наповнення першотвору. Наприклад, у сонеті «До Сули (Do Niemna)» наявна зміна імен ліричних персонажів (з Лаури на Марусю) і назви ріки (з Немана на Сулу), спрощення міцкевечівського ліричного камертону. Для унаочнення наведу в оригіналі, першу й кінцеву строфу з цієї поезії:

⁴⁰ Дорошенко Д. Михайло Лозинський. Польський і руський революційних рух і Україна. Частина 1. Україн. Видавн. «Ранок» Київ 1908. Ст. 98 // Рада. – 1908. – № 13. – 16 января. – С. 3–4.

⁴¹ Винар Л. Дмитро Дорошенко. 1882 – 1951, Мюнхен; Нью-Йорк; Торонто: Українське історичне товариство, 1983. – С. 3.

⁴² Дорошенко Д. Нарис історії України. – Т. 2: (Від половини XVII). – Київ: Темпора, 1992. – С. 212.

⁴³ Дорошенко Д. Михайло П. Старицький в 14 апріля 1904 року. Рада. 1908. 17 апріля (30 квітня). № 88. С. 3.

⁴⁴ Франко І. Адам Міцкевич в українській літературі / Франко І. Я.: Зібр. творів у 50 т. К., 1980. Т. 26: Літературно-критичні праці (1876–1875). С. 389.

⁴⁵ Восени 1897 р. Болеслав Лесьмян звернувся до М. Старицького, голови київського «Літературно-артистичного товариства» про організацію святкування ювілею польського поета-романтика. У вечорі, який відбувся 3 лютого 1898 р. брали участь М. П. Старицький, М. М. Старицька, О. П. Косач (Олена Пчілка), М. В. Лисенко, М. Глюке, Б. Лесьмян, Ц. Поплавський. Після вступного слова О. П. Косач про класика польської літератури. Лесьмян читав свої вірші, присвячені автору «Пана Тадеуша», які, на жаль, не збереглися. Через тиждень Старицький у листі Цезаря Білиловського – літератора і видавця, висловив намір зробити переклади 3–4 поезій Лесьмяна – «нового польського поета». Однак ці переклади, якщо вони й існували, теж не збереглися. Див.: Вервес Г. Адам Міцкевич: життя і творчість. Київ, 1979. С. 131 – 132; Василенко В. Поетичний світ Болеслава Лесьмяна. Київ, 1990.

⁴⁶ Лозинський І. Твори Міцкевича на Україні. Всесвіт. 1973. № 12. С. 210; Коптілов В. Теорія і практика перекладу. Київ, 1982. С. 24; Стріха М. Український переклад і перекладачі: між літературою і націотворенням. Київ, 2020. С. 131.

*Niemnie, domowa rzeko moja! gdzie są wody,
Które nigdyś czerpałem w niemowlęce dłonie,
Na których potem w dzieki pływałem ustronie,
Sercu niespokojnemu szukają ochłody?*

<...>

*Gdzie miłsze burzliwego wieki nipochoje,
Kędy jest Laura moja? Gdzie są przyjaciele?...
Wszystko przeszło, a czemuż nie przejdą łzy moje?*

За цим – подам їх в перекладі М. Старицького:
Суло моя рідна! Прозорії чистії води!

*Хлопям в вас мочив я долоні,
А потім і серцем гарячим шукав прохолоди
На срібнім, хвилястому лоні.*

<...>

*Куди мого серця святе поривання майнуло?
Де постать Марусі літає?..
Де те товариство?.. Минуло, минуло, минуло!..
Чому ж та сльоза не минає?!⁴⁷*

У цьому газетному матеріалі Д. Дорошенко порушив ще один важливий аспект творчого доробку М. Старицького – це тема взаємопорозуміння і дружнього співжиття слов'янських народів. Двадцятишестирічний автор виділяє присвячені цій тематиці вірші: «Слов'янська доля (З чеського)», «Смерть слов'янина» та «Поклик до братів слов'ян». Але перед цим наголошує, що українці, *на відміну* від московського централістичного панслов'янізму, відстоюють рівність, громадянську і національну волю свого народу і всіх слов'янських народів.⁴⁸ У «Поклику до братів слов'ян» (1872) автор вірша звертався до москаля, ляха, чеха, сербина і словака від імені українського народу, який відстоює свою правду і волю, і все те, що дороге йому на рідній землі, бажаючи «цілому світу <...> – братання / Поради, освіти й свободи».⁴⁹

У газеті «Рада» постійно рекламувалися нові книги і брошури, які можна було придбати в українських книгарнях чи в котромусь із їхніх складів. Наприклад, книгарнею журналу «Киевская Старина» репрезентувалося львівське видання книжечки кишенькового формату «Міцкевич Ад. До галицьких приятелів» (Львів. 1903),⁵⁰ що вийшла у світ з ініціативи і стараннями Івана Франка. Український поет і вчений запропонував читачам у його перекладі ознайомитися не тільки зі змістом листа польського поета-романтика до польських земляків-галичан, а й зі своєю науковою розвідкою, присвяченою детальному аналізу цього тексту. Це присутня реконструкція, себто відтворення минулих історичних подій початкового періоду облаштування і вироблення подальших заходів польською політичною еміграцією за кордоном, точніше у Франції і Німеччині, після поразки листопадового повстання 1830–1831 років, а також «проба» уточнити і пояснити причини,

⁴⁷ Старицький М. Твори у 8-ми т. – Т. 1: Поетичні твори / ред. тому В. О. Собонович, передм. М. Комишанченко / Михайло Старицький. – Київ: Держ. вид. худож. літ-ри, 1963. С. 256–257.

⁴⁸ Дорошенко Д. Михайло П. Старицький. † 14 априля 1904 року... – С. 3.

⁴⁹ Там само. – С. 49.

⁵⁰ Рада. 1907. № 54. – 6 березоля (марта). С. 4.

які спонукали А. Міцкевича написати листа з Парижа «Do galicyjskich przyjaciow», уперше оприлюдненого 1866 року.

Хоча в нім, як зазначає І. Франко в «Передмові», не вказані жодні важливі атрибути, які б свідчили, коли саме був написаний лист і кому саме адресований, бо цей текст конспіративний, злагоджений «зі спеціальною метою в відповіді на певні спеціальні питання» тогочасної польської еміграційної доби. Та все ж можна назвати приблизні дати його появи – кінець 1832, або поч. 1833 років. Незважаючи на те, що сплигло чимало часу, зміст тексту проливає світло не лише на патріотичні погляди самого А. Міцкевича, спільність і розбіжності інтересів польських еміграційних кіл у питаннях якнайближчої і подальшої боротьби за вольність і незалежність Польщі від імперської росії, а також дає багато чого для розуміння і роздумів щодо «дуже важливих моментів галицької історії», позиції самого А. Міцкевича і стосунків між польською шляхтою, галицькими й волинськими селянами-русинами.

Та на жаль, сподівана воля, незалежність й утвердження Української Народної Республіки, яку виборювали протягом 1917–1921 років, завершилася еміграцією... Як чимало очільників українського визвольного руху Д. Дорошенко теж опинився на чужині, та «уроки» І. Франка відчутні в багатьох його розвідках і працях. Наприклад, стаття «Українське літературне життя на еміграції» (1923) засновувалася на Франковому аналізі листа Міцкевича «До галицьких приятелів». Наприкінці цієї праці автор «Захара Беркута» підкреслював: «...дорогоцінне й для нас у Міцкевичівським листі, віра в те, що інтереси нашої нації нерозривно зв'язані з інтересами нашої свободи і людяності».⁵¹ Звертаючись до співвітчизників поет переконує, що «кожний твір штуки, що вірно малює нашу національну вдачу», вартий великої уваги, бо через художні твори пізнається глибина душі й психологія нації, тож «числімося самі з собою, числімо себе самих і свої сили, то й інші будуть числитися з нами».⁵²

II. На переломі: початок еміграційного періоду

Як історик і політичний діяч Дмитро Дорошенко розмірковуючи про тих, хто після поразки національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1920 рр., опинився на чужині, висловив таку думку: «...Великий “ісход” української інтелігенції з рідного краю, почавшись уже в перших місяцях 1919 року і закінчившись у 1920 році, коли перейшли кордон уряд УНР з усіма його установами й персоналом, армія і кілька тисяч громадян різного стану, – має в новій історії найбільше аналогій до великої польської еміграції 1831 року, коли так само покинули рідну територію уряд, законодавчі установи, армія і багато політичних і культурних діячів»⁵³.

У процитованому фрагменті прикметними є два порівняння, які відразу привертають до себе увагу. Перше зіставлення виражене біблійною метафорою «ісход» («вихід з Єгипту...»⁵⁴), як вагоме відображення аналогових процесів дотичних польської й української

⁵¹ Франко І. Я. Збір. творів у 50 т. – Т. 47: Історичні праці (1898–1913) / ред. кол. С. П. Кирилюк (гол.); ред. тому: А. В. Санцевич, В. Г. Сарбей. – К., 1986. С. 322, 323 (с. 291–307).

⁵² Там само. – 323.

⁵³ Дорошенко. Д. Українське літературне життя на еміграції // Трибуна України [Варшава]. – 1923. – № 1. С. 24.

⁵⁴ Друга книга Старого завіту «Ісход» (або «Вихід»), згідно з біблійською розповіддю є завершальним етапом низки вагомих подій, які розпочалися з переселення патріарха Іакова до Єгипту через голод в Ханаані. За цим слідувало поневолення ізраїльтян новим фараоном, а далі визволення їх Мойсеєм з єгипетського рабства. Та рідної Обітованої землі вони дісталися тільки після 40-річного блукання пустелею; сюди прийшло зовсім нове покоління ізраїльтян, покоління вільних молодих людей, вихованих у дусі Божих заповідей.

еміграції поч. 30-х рр. і поч. 20-х рр. XIX-го і XX століть. По-перше, воно відсилає нас до подій листопадового повстання 1830–1831 рр. – національно-визвольного руху поляків і литовців проти Російської імперії, учасники якого майже сто років тому, так само як і на поч. XX ст. українці, зазнали поразки, і вимушені були полишити Батьківщину. Велика польська громада, її національна інтелектуальна еліта тоді знайшли притулок у Швейцарії, Бельгії, Англії та Франції, яка стала найдіяльнішим еміграційним центром щодо відновлення польської державності, суттєвою мірою підготувавши ґрунт до створення 1918 року незалежної Польської Республіки.

По-друге, зіставлення, яке вживає Д. Дорошенко, це також показ об'ємності й масштабності трагічних подій, що призвели до вигнання і переселення в різні країни (у Німеччину, Польщу, Румунію, Чехословаччину, Францію та ін.) багатотисячного війська Армії Української Народної Республіки і значної кількості цивільного населення. Загальне число українських емігрантів на початок 20-х рр. XX ст. наближалось до поважної цифри більше 100. 000 людей. Серед них, окрім урядовців і військових, були: професори університетів, викладачі гімназій і семінарій; літератори, художники, артисти й музиканти; священники, дипломати, юристи, адвокати, інженери, техніки, комерсанти, кваліфіковані робітники й аграрії тощо. Це була вишколена і т. зв. «недовчена молодіж», люди середнього і поважного віку. У цей період з України виїхали і представники інших національностей – євреї, німці, росіяни й поляки, але більшість із них не належала ні до політичної еміграції, ні до емігрантських осередків. Наприклад, узяти хоча б молодих польських літераторів, мешканців Києва, Ярослава Івашкевича, Тадеуша Фіцовського і Чеслава Ястшембець-Козловського, котрі протягом 1918–1919 рр. назавжди виїхали з України на свою історичну батьківщину.

Впадає в око вживання в передеміграційний період в усному мовленні, у публіцистичних статтях, і особливо поетичних, а пізніше й мемуарних текстах біблеїзмів: «ісход», «земля обітована», «молитва» та інших; вони ж бо характеризують надзвичайно складний і напружений перебіг тодішніх подій. Наприклад, у статті державного діяча й історика Олександра Шульгіна «Самостійна українська держава і федералізм...» та у плані-чернетці спогадів письменниці Людмили Старицької-Черняхівської про українську революцію 1917–1919 років, примітний вираз «“ісход” з Києва», не тільки як окреслення міського і позаміського простору, а насамперед як характеристика психологічного стану, хвилювання за долю Батьківщини, стану, який порівнюється з відкритою незагоєною болючою ранюю. Основна тема, яка турбувала обох авторів – це питання існування Української Народної Республіки в умовах більшовицько-української війни та гостра проблема єдності патріотичних сил, готовності дати відсіч московській навалі, що «насунулась – нищить»⁵⁵ і плюндрувати все довкола.

У статті Шульгіна історична метафора «“ісход” з Києва», передає бачення однієї сутності через іншу; вона вжита у локальному значенні, окреслюючи ближній український територіальний топос – виїзд зі столиці України 8 лютого 1918 року частини Уряду Української Народної Республіки до Житомира й повернення на початку лютого ц. р. Автор тексту вказує на причини кризи державної політики Центральної Ради на чолі з Михайлом Грушевським, які «виявився так яскраво “ісходом” із Києва і далі новим поворотом уряду назад»⁵⁶. Це, на думку автора статті, свідчить про «шукання нових шляхів з боку самого

⁵⁵ Маланюк Є. Лірика степу. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. С. 39.

⁵⁶ Шульгин О. Самостійна українська держава і федералізм (Міркування соціаліста-федераліста). Нова рада. 1918. № 49. 4 квітня (22 березня). С. 2.

урядового кабінету, і його ще не зовсім довершений до краю кризис і, нарешті, нервовий настрій, який ще досі помічається серед всіх наших політичних сфер...»⁵⁷.

У спогадах Людмили Старицької-Черняхівської метафора «ісход з Києва» (залишення столиці України), так само, як і в Шульгіна, підсилене емоційним уболіванням не тільки за себе і за своїх рідних, а насамперед за суспільну справу «во ім'я захисту культури, во ім'я української державності»⁵⁸. Її опис художньо вияскравлений і деталізований; він сприймається з болючим відчуттям і співпереживанням тих давно минулих подій, візуалізуючись в уяві читача: «Паніка в місті. Біжу додому. На вулиці нікого. Один старець співає “Ще не вмерла Україна”. Кидаю гроші.

Темна хата. Наші знову в облозі. Перестр[ілка] затихає. Ми сидимо з Роною (*донькою Веронікою*. – Н. Є.) тісно притиснувшись одна до одної. Не спимо цілу ніч. І чуємо, як котиться з Києва Петл[юрівське] військо. Ранок – звістка Пет[юрівці] покинули Київ. *Стихийний ісход* людей з Києва. Клопоти...»⁵⁹.

Авторка повісті «Перстень з діамантом» відтворює зсередини події, які відбувалися в Києві, коли очільником збройної боротьби проти червоної і білої Росії, став Симен Петлюра. Яскраво візуалізуються і образ старця, його голос і слова українського гімну.

Не менш зримо змалював київські обставини того часу і Євген Маланюк у поезії «1918–1919», де віковичним символом України, її столиці і незламності українського духу виступає Софійський собор або Софія Київська:

...Поховалась залага. Мов вимерло місто.

За чернігівським обрієм – гул від гармат.

І у небі порожнім – шрапнельним

намистом

Простягаються вибухи матові.

Знов навала... Знов Суздаль посунула –

нищить.

Спогад тисячоліть – у Софії стрункій,

Що поблідла, але все ясніше і вище

*Вознеслась, як молитва в блакить*⁶⁰.

Ще один ракурс висвітлюється метафорою «ісход» української інтелігенції⁶¹ в спогадах лікаря-хірурга, доктора медицини Мартирія Галина «Спостереження й враження військового лікаря з часів великої війни й революції (1914–1918)», та в книзі вище згаданого Дмитра Дорошенка «Мої спогади про недавнє минуле (1914–1920)». Виникло це словосполучення у зв'язку з формуванням наприкінці 1918–1919 рр. українських закордонних місій, коли налякані більшовицьким наступом кияни, намагалися в будь-який спосіб виїхати з міста, і чимало з них умудрилися прилаштувати не тільки себе, а й своїх рідних і знайомих до котроїсь із «місій і комісій», та забезпечити місця в дипломатичних потягах. За висловом Дорошенка, «це видовище масового “ісходу”» не тільки української національної інтелі-

⁵⁷ Там само. С. 2.

⁵⁸ Там само. С. 2.

⁵⁹ О. Гураль Оновлена вітчизна повстане з наших трупів – родина Черняхівських. URL: <https://www.istpravda.com.ua>

⁶⁰ Маланюк Є. Лірика степу. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. С. 39.

⁶¹ Галин М. Спостереження й враження військового лікаря з часів великої війни й революції // За державність [Каліш]. – 1937. – Зб. 7. – С. 202.

генції, а й «всякого випадкового елемента»,⁶² сіяло паніку, та дратувало звичайних обивателів, завдавало великої шкоди загальній справі. Прикрість, гірка іронія і гірка правда криється в цих словах, бо більшість з тих, хто міг захищати Батьківщину залишали її на поталу ворога, та і чимало тих, хто за державний кошт опинився в чужих краях проявили себе не з кращого боку. «Весь цей ісход української демократії за кордон, – підкреслює мемуарист, – та її перші кроки на закордонному ґрунті дуже яскраво змалював В. Винниченко в III-му томі свого “Відродження нації” під дуже ядовитою, але влучною назвою “Гергепа за кордоном”»⁶³.

Так само не менш багатозначною є і фраза «ісход міністрів з Кам'янця»⁶⁴, що свідчила про загальний евакуаційний етап з Кам'янця-Подільського, останнього пристанища і скупчення на території України всіх урядових, освітньо-культурних та інших установ, організацій тощо.

Метафорою «масовий ісход» характеризує Дорошенко і проблему біженства, українці обурюючись тим, який це страшний злочин царської і більшовицької Росії супроти звичайних людей, їхніх сімей і майна.⁶⁵ Він пише про те, що це давня «традиційна московська практика нищити все по дорозі, якою вона наступає», і тут же запитує: «Кому з них витисне суворий присуд історія за це страшне божевілля, кривавий гріх?»⁶⁶

Наведені приклади свідчать про різні локаційні площини – столичні, тиллові, прифронтіві й фронтіві, які різною мірою охоплені неспокоєм і тривогою, відчаєм і страхом, впевненістю і невпевненістю, і водночас – відвагою, надією і вірою в перемогу. Метафорою «ісход» характеризується і найбільшій етап – втрату території, останні бої і відхід Армії УНР за кордон у віршах Є. Маланюка і М. Битинського з аналогічними назвами, написані в різні часи.

Поезія першого «Не забути тих днів ніколи...», датована 1923 роком. Першопублікація тексту в альманаху «Озимина» представлена без заголовку. Саме тоді молодий поет перебував у калішському таборі інтернованих на території Польщі вояків УНР. Там же, komponуючи дебютну збірку «Гербарій», яку планував надрукувати ще 1924 року, але видавничі обставини склалися так, що вона прийшла до читача аж на два роки пізніше, поет вкаже рік написання вірша «1920», і назве його «Ісход». Наведу цей текст повністю:

*НЕ ЗАБУТИ тих днів ніколи:
Залишали останній шмат.
Гуркотіли й лякались кола
Під утомлений грім гармат.*

*Налітали зловісні птахи,
Доганяли сумний похід.
А потяг ридав: на Захід... на Захід... на Захід...
І у слід реготався Схід.*

⁶² Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). Мюнхен : Українське видавництво, 1969. С. 400.

⁶³ Там само. С. 400.

⁶⁴ Там само. С. 503.

⁶⁵ Там само. С. 48.

⁶⁶ Там само. С. 48, 49.

*Роззявляв закрівавлену пащу.
(П'яний подих нудив, як смерть).
...Де ж знайти нам за Тебе кращу
Серцем, повним тобою вицерть?⁶⁷*

Очевидно, назва вірша і заміна датування були зроблені автором зумисне для того, щоб увиразнити листопадові бойові дії, відвагу вояків, і як нагадування про визвольні змагання, у яких він, та його побратими, брали участь. У такий спосіб поет передав почуття нестерпного болю, глибокого суму, відчаю й туги, – усе те, що відчував покидаючи рідну землю, вимушено йдучи на еміграцію.

Впадає в око заключний акорд процитованого уривку: «Де ж знайти нам за Тебе кращу / Серцем, повним тобою вцерть». На перший погляд він звучить як крилатий вислів, у якому наявне зізнання у відданості й любові до рідного краю. Насправді ж у нім закладені творчі позиції, які орієнтують, мотивують і стимулюють тих українських митців, які через складні обставини та невблаганну долю опинилися на чужині, котрих постійно і невідступно турбували питання: «В чому причина поразки визвольних змагань? Чому ми опинилися на еміграції? Чому так сталося і які шляхи повернення чекають на нас?» Відомо ж бо, що відповіді на ці питання містять не лише суто особистісні складні переживання, а й мають широкий суспільний спектр, оскільки в них криються причини як зовнішнього (геополітичні й історичні фактори), так і внутрішнього характеру (партійні непорозуміння, проблеми національної ідентичності й консолідації нації тощо).

Між іншим, тут варто згадати і текст Левка Жабко-Потаповича «В пустелі» (Прольог до поеми «Великий Ісход»). Це спрощена стилізація під зміст поеми Івана Франка «Мойсей», що такими рядками:

*Забуті Господом, голодні, босі й голі
Ми мучились в ярмі... за днями дні тяглись...
І раптом нас Мойсей покликав із неволі
До рідної землі, де ми жили колись.*

*Він нам казав тоді, що сам Господь за нами,
Що з неба нам пошле і хліб і воду Він
І ми повірили, і досвіта з піснями
Пішли, аби знайти чи славу, чи загин...⁶⁸*

У вірші Миколи Битинського «Ісход» не зазначена дата написання, та зі змісту можна здогадатися, що він створений далеко пізніше, як спогад про минулі події і розповідь про еміграційне скитальство. На це вказує й авторська примітка: «Вірш зображує перехід річки Збруч в листопаді 1920 року та інтернування на території Польщі»⁶⁹. Проте ця дописка потребує уточнення, бо тільки перші дві строфи відповідають сказаному автором. Як приклад процитую їх:

*Ми відійшли... Восстаннє оглядали
Останні клаптики прадідної землі.
З якою тугою і болем покидали*

⁶⁷ Озимина. Альманах трьох: Євген Маланюк, Михайло Селегій, Михайло Осика. Каліш : Веселка, 1923. С. 3.

⁶⁸ Жабко-Потапович Л. В пустелі (Прольог до поеми «Великий Ісход»). Літературно-науковий вістник. Львів, 1923. №. 5. С. 1–2.

⁶⁹ Битинський М. Сузір'я лицарів : зібрані твори. Торонто, 1975. С. 67.

---

*Поля, де в б'юю побратими полягли,
Й які ми рясно кров'ю поливали!*

*В простори невідомі заграниці
Із сумом відійшов знедолений козак...
Салют останній віддали рушниці,
І не одна прощальна, пристрасна сльоза,
Упала важко на холодну крицю.⁷⁰*

У рядках М. Битинського відразу помітна тематична і змістова аналогічність з віршем Є. Маланюка. І це не дивно, бо те, що переживали й відчували обидва поети закарбувалося в пам'яті назавжди, а метафорична назва обох поезій «Ісход» асоціюється зі словами зі Святого Писання: «По виході з Єгипетської землі...», себто прощання з рідною землею і вихід з її території. В цих текстах вловлюється відлуння крилатої фрази Адама Міцкевича: «*Biada nam zbiegi żeś ty w czas morowy / Lękliwe neśli za granicę głowy*» («Біда нам браття, що в лиху годину / Несли ми голови в чужу країну»⁷¹).

---

⁷⁰ Там само. – С. 67.

⁷¹ Міцкевич А. Епілог / пер. М. Рильського // Антологія польської поезії в 2 т. – Т. І.: Переклади з польської / Ред. кол. М. Бажан (голова); упоряд. В. Ведіної. Київ: Дніпро, 1979. С. 159.

ПРОЗА, ПЕРЕКЛАДИ, РЕЦЕНЗІЇ

Олександр Забарний

НА ПЕРЕХРЕСТЯХ СЛОВА І ЧАСУ: СТОРІНКАМИ НОВОЇ КНИГИ ЛЮДМИЛИ ТАРНАШИНСЬКОЇ

**Людмила Тарнашинська. «Україна в огні». Війна 2022 крізь призму Довженка:
100 днів протиСТОяння. К: Смолоскип, 2023. – 168 с.**

Наприкінці 2023 року в столичному видавництві «Смолоскип» побачила світ книга відомої дослідниці української літератури, докторки філологічних наук, професорки, письменниці, колишньої журналістки Людмили Тарнашинської «Україна в огні». Війна 2022 крізь призму Довженка: 100 днів протиСТОяння». Книга має присвяту: «Киянам, котрі вірили й вірять у перемогу ЗСУ, не покидаючи рідних домівок, присвячується». Не беру на себе сміливість визначати жанр цього літературно-художнього видання, у якому на 167 сторінках тексту вміщено авторське осмислення такого трагічного і надзвичайно особистісного поняття як «ВІЙНА». Зазначу лишень, що читав цю книгу схвильовано, з високою емоційною наснагою, переживаючи заново ці бентежні картини лихоліття, які закарбувала на сторінках авторка.

За структурною побудовою книгу можна розділити на кілька частин. Перша – найбільш об'ємна, обсягом у сто сторінок, – це авторське переосмислення реалій кіноповісті Олександра

Довженка «Україна в огні» й щоденника на тлі жорстокої реальності – трагічних подій лютого – травня 2022 року – з позиції людини, безпосередньої учасниці цього лихоліття, людини, яка стала частинкою цього протиСТОяння і прийняла цей страшний виклик часу, розділивши своє життя, як і мільйони українців, на ДО і ПІСЛЯ...

Знаючи Людмилу Броніславівну як досвідчену літературознавицю і в минулому професійну журналістку, я знаходив у цій частині книги гармонійне поєднання всіх трьох складових її творчого обдарування. Почну з лірики... За епіграф до цієї частини книги вона обрала рядок з поезії Ліни Костенко: «22 (двадцять два) чорні лебеді часу з лебединої пісні сторіч», що, за словами авторки, цілили в душу: «безупинно повторювалися на підсвідомості,

витворюючи якусь несподівану й незбагненну мелодію вербальної безпорадності» [С. 6]. Трагічне сьогодні зазвучало в зболеній душі авторки і викликало емоційну реакцію на те, що відбувалося з Україною й усіма нами. Є в книзі ще один епіграф – це пророчі слова Олександра Довженка: «Найбільший скорб всього людства є сама людина. Хіба не так?» І оце запрошення до роздумів змушує читача переосмислити, здавалося б незаперечну аксіому, зрозуміти вагу сказаного. Якою дорогою ціною ми оплачуємо кожен день війни... Тарнашинська переконлива у своїх узагальненнях.

Перша частина книги «Історико-літературні паралелі» розпочинається розлогим переднім словом авторки «Дещо з особистого». У ньому повною мірою реалізується журналістський талант Людмили Тарнашинської. Це не класична публіцистика, це – своєрідне занурення у власний емоційний плін думок від побаченого і пережитого, це – не лише фіксація фактів, а правда життя... І ця людська щирість авторки-співрозмовниці вражає своєю чесністю і правдивістю. Людмила Броніславівна не лукавить перед своїм читачем, її роздуми над сьогоднішнім не продиктовані випадковими емоційними порухами душі. Це розмірений плін думок на тлі набутого життєвого досвіду і того інтелектуального багажу, який вона набула під час багаторічних студій у літературознавстві. І як висновок: «Олександр Довженко притлумив розлитий довкола світ тривоги й допоміг сфокусуватися на конструктиві».

Першу частину книги авторка розділяє на 15 розділів, даючи їм влучні назви і поєднуючи з пророчими цитатами Довженкового слова. Вона обирає простий, але насправді дуже чіткий і виразний спосіб зіставлення історичних подій через «оптику Олександра Довженка». І починає свою оповідь як літературознавиця і публіцистка із розділу «Поза особистим. Рашизм як політика і загроза світові». Пані Людмила глибоко переконана у своєму твердженні: те, про що говорять політологи, експерти, журналісти, часто можна зобразити мистецьким словом – особливо, коли мовиться про трагедію цілого народу. І на підтвердження цього наводить думки з Довженкового щоденника, датовані 1943 роком. У її роздумах час ніби переливається з 40-х років ХХ століття в наше сьогодні, від Другої світової війни до хроніки військових подій 2022 року і знаходить там віддзеркалення. Людмила Тарнашинська ретельно вивчила природу поняття «рашизм», що вже набуло статусу термінологічного поняття, і доречно оперує ним у своїх літературознавчих дослідженнях. Вона щира у своєму зізнанні: «Запропонований тут (у книзі – прим. О. З.) дайджест воєнних подій – це своєрідний марафон фактів і людських емоцій, перегук двох воєн, складений зі скалок живого письменницького слова й невигойного людського болю. Я ж тільки наповнила новим (моторошним, на жаль) змістом рядки Олександра Довженка більш ніж 70-річної давнини. Власне, ця емоційно і психологічно виснажлива робота значною мірою допомогла мені пережити драматичний наступ рашистів на столицю» [с. 22]. Як бачимо, авторка свідомо обмежує жанрову палітру свого видання, зводячи його до дайджесту. Маючи багаторічний журналістський досвід, вона чудово розуміє професійну обмеженість цього поняття, але в головному вона цілком переконлива, адже завдання дайджесту – зорієнтувати читача в інформаційному потоці, виявити в першоджерелах ключову, об'єктивну, суспільно важливу інформацію. А це чи не найголовніше завдання, яке ставила пані Людмила перед своєю книгою.

І все ж жанрова палітра книги значно ширша. Її дуже точно означила авторка в анотації до видання – переконливий синтез літератури, її переосмислення з віддалі часу і промовистої документалістики, згорнутої в жорстку форму фактажу. Такий формат осилити лише літературознавчими чеснотами дуже важко. До честі пані Людмили, у неї це вийшло переконливо.

Отож розділи «Війна, війна...», «А найголовніше – люде...», «Напишу я слово про хату», «Нас не можна завоювати...» прочитав на одному емоційному подиху. Піймав себе на думці: книга захопила і повела в незвіданий досі світ порівняльної історії, у той світ, який можливо відтворити лише через дозрілу письменницьку думку і вагоме художнє слово. Читаючи книгу, я ніби заново відкривав для себе Довженка... Зболене письменницьке серце продукувало надзвичайно актуальні для нашого часу думки і віднаходило ті слова, які не лишали байдужим найдоскіпливішого критика: «...Цю землю можна їсти, а вмерти за неї – хоч зараз»; «Краще вмерти – загинути героєм, ніж жити рабом» [с.64]. Не поступалася метрові у вагомості слова й авторка книги. Її слова і наведені факти з реалій нашого життя цілили в сутне... Наведу лише один приклад. У розділі «Людам хотілося жити...» авторка пише: «За дев'ять місяців повномасштабної війни в Україні 169 775 пар створили родини (за даними Міністерства юстиції України). Хіба це не вражає? Та це ж найвагомий доказ невмирущості нашої нації, нездоланності нашого народу! І письменниця своїм твором підтримує це непоборне прагнення до життя. Такі ж приголомшливі факти наших реалій знаходимо в кожному розділі книги: особливо в таких: «Ми вже бачили третю світову...», «Поможи нам, Боже...», «...Вирішується доля людства на нашій недолі...» І цей перелік можна продовжувати.

Книга не лише стимулює до осмислення нашого трагічного сьогодення, вона надихає емоційною наснагою. Поетка Тарнашинська не поступається в майстерності художнього вислову журналістці і науковиці Тарнашинській. Так, розділ «Вирішується доля людства на нашій недолі...» вона завершує власною поезією «Застереження з минулого» (подих Хіросіми). Поезія, поза сумнівом, значно підвищила емоційну наснагу книги:

Мільйони очей – застигли довкруг
німим запитанням: чому? [с. 93].

Авторка посилює і розвиває цю думку в наступному розділі своєї книги «Україна мусить родити найсильніші твори про народ у війні...» Бо «Війни закінчуються. А поезія – ні». На підтвердження цієї тези пані Людмила доречно додає до пророчого Довженкового слова поетичні рядки Василя Симоненка та Дмитра Павличка. Вийшло переконливо й емоційно.

Завершує свою першу частину книги, свій «історико-літературний дайджест», письменниця післясловом «P. S. Навздогін вступному слову». Це – логічно завершене узагальнення перших СТА днів героїчного спротиву українського народу рашистським військам. Днів протиСТОяння і подвигу... Авторка долучає до своїх роздумів думку ще одного класика української літератури, письменника-фронтовика Олесь Гончара: «Довженко, як небагато хто, справді вмів прозирати в майбутнє» [с. 99]. Важко не погодитися з цією думкою, адже це думка людини війни. Логічним завершенням післямови стають «діагностично-застережливі» рядки поезій Ліни Костенко й Миколи Вінграновського та хронологічне обрамлення часу 24 лютого – 3 червня 2022.

Другу частину книги авторка розпочинає ще одним післясловом «P. S. Ще з потоку спостережень і вражень», що має підзаголовок «Ментальний код російського фашизму. Перечитуючи шістдесятників: Євген Гуцало. Ментальність орди». Цим післясловом авторка тематично об'єднує частини книги, зшиваючи в єдине мистецьке полотно, вчинені рашистами злочини і природу їхньої ментальної суті, те що породило цю злочинну суть. Авторка зізнається, що цієї статті, можливо, не було би, якби не 24 лютого 2022 року, коли путінська росія розпочала повномасштабну війну проти України. Уже з позицій воєнного часу Л. Тарнашинська переосмислює Гуцалове слово, вказуючи на його аналітичну

далекоглядність і прозорливість. Авторка наголошує: «“Ментальність орди” подається не просто як зріз окресленої проблеми, а значно більше – анатомія злочинної суті московської орди» [с. 103].

Завершуючи своє дослідження, Л. Тарнашинська доходить висновку, що за своєю «сугестивною енергетикою» книга Є. Гуцала стоїть на обороні нашої незалежності.

Логічним продовженням цієї розмови стає розділ «Повертаючись до шістдесятництва...», у якому авторка розмірковує над проблемою національної ідентичності та її вирішенням у творах українських письменників-шістдесятників. Людмила Тарнашинська, поза сумнівом, добре обізнана з означеною проблемою і як літературознавиця переконлива у своїх узагальненнях: «Феномен українського шістдесятництва – яскрава сторінка історії та переконлива “ілюстрація” становлення світоглядної та гуртової культури українського суспільства» [с. 116]. Як на мене, яскравою кодою у вирішенні означеної проблеми (та й другої частини загалом) став розділ «Від Дон Кіхотів – до Воїнів. У пошуках національної ідентичності». У цьому розділі Тарнашинська-літературознавиця повною мірою розкрила й обґрунтувала романтику українського шістдесятництва, висвітлила тему «донкіхотства» як історичного прикриття більш глобальної проблеми – проблеми національної самоідентифікації. Авторка переконливо аргументує свої думки цитуванням статей Івана Дзюби, Євгена Сверстюка, Івана Світличного; ілюструванням поетичних рядків Миколи Вінграновського, Ліни Костенко, Бориса Олійника, Василя Стуса. Авторка надзвичайно точна, делікатна і толерантна у своєму цитуванні, і це не може не захоплювати. Розділ переконливо доводить еволюцію українців: від романтиків-борців за національну ідею до Воїнів Світа.

Мої міркування над прочитаним текстом і сприйняттям книги мають цілком суб'єктивний характер. Але я саме так сприйняв прочитану і перечитану книгу. Зізнаюся, після першого прочитання сприйняти книгу суто інтелектуально було важко, завадили емоції. А тому виникла реальна потреба перечитати. А звідси і страх втрати гостроти сприймання. Та мої побоювання виявилися марними. Авторка книги відкривалася переді мною все новими гранями творчого обдаровання, а книга не розчаровувала. Отож за моїм баченням, третя частина книги розпочалася розділом «Наша боротьба наснажена впевненістю перемоги...»: анатомія війни у фокусі чужого досвіду». Це своєрідне інтелектуальне поєднання в єдиний монолог Тарнашинської – публіцистки-аналітикині з Тарнашинською – літературознавицею і філософкою. Розділ розпочинається коротким вступним словом, що органічно поєднує заключну частину книги з попередніми. Авторка лише дещо змінила акценти... Особисто я з цим погоджуюся, особливо щодо оцінки росіян: «роблячи ставку на грубу силу й розгнуждане насилля, вони, очевидно, ніколи не зрозуміють, у чому криються наші моральні переваги й наша непереможна духовна сила справедливості» [с. 135]. Пані Людмила зізнається, що основою для написання цього розділу стала власна авторська стаття «Філософія війни і миру» (за «Листами до німецького друга» Альбера Камю), яка була в книзі адаптована до варіанту для ширшого кола читачів.

На чому ж акцентує увагу читача авторка книги? Події останніх років, мілітаризація свідомості різних суспільств, а надто повномасштабна російсько-українська війна поставили світову спільноту перед моральним вибором: яким бути суспільству в третьому тисячолітті? У книзі авторка чітко окреслює вектори пошуку відповідей на це запитання. Вони надзвичайно широкі у своєму тематичному спрямуванні: філософські, психологічні, соціокультурні, соціогуманітарні. Ці проблеми, за влучним висловом авторки, «модернізовані часом». Над вирішенням окреслених проблем і працює Л. Тарнашинська, залучаючи собі у співрозмовники А. Камю, П. Рікера, Б. Вальденфельса, П. Нора та інших провідних філо-

софів сучасності. Вдалося цікаво і надзвичайно переконливо. Доречною і тематично близькою до заключної частини книги стала низка публікацій Людмили Тарнашинської, які авторка оприлюднила раніше в «Українській літературній газеті». Вони органічно ввійшли до заключної частини книги, значно посиливши її емоційний та інтелектуальний вплив на читача.

Буду відвертим у своїй оцінці – книга вразила своїм багатим документальним фактажем, рівнем інтелектуальної аргументації, а ще високим патріотичним спрямуванням. Виконана якісна наукова робота розуму і серця. Я щиро вдячний авторці за це.

Сергій Архипчук

КМІТЛИВИЙ ВЕСЕЛАШКО

Дійство-калейдоскоп

(за творами Д. Павличка, І. Неходи, Ю. Федьковича)

Персонажі

Звіздар
Черепаха
Черепахович
Гості
Бідолашко
Бабуся
Песик
Цісар
Двораки
Дві груші
Діти Цісаря
Донька Цісаря
Цісарівна

(Лунає тема КАЗКАРА)

Звіздар:

«Пісня про зернину»

Приспів

У пшеничній зернині
Більше, як сто казок, –
У пшеничній зернині
Схований колосок.

А в тім колоску – пів жмені
Зерна.

А з того зерна колоски довжеленні
Знову добуде сила земна.

А з тих колосків – решето зерен,

А з решета зерен – зерен мішки.

А далі, а далі світ ясен і зелен вінком обів'ють золоті колоски.

І хліб наш, і хлібом осяяна пісня,
І місто, й веселка нового моста,
І все те, що є і що буде опісля,

В зернині було і з зернини зроста.

Приспів

У пшеничній зернині
Більше, як сто казок, –
У пшеничній зернині
Схований колосок.

Звіздар: Нині вночі спостерігав за зірками.

Зорі показали, що ми обов'язково зустрінемося (...) числа о (...) годині в театрі (назва театру).

І буде ця зустріч особливою й чарівною.

Люба малече, ласкаві друзі, хлопчики і дівчатка!

Добридень! Здоровенькі були! Радо вітаю вас!

(Лунають оплески)

Ага – отак! Якщо аплодуєте, то це свідчить, що ви перетворюєтеся зі звичайних гостей на глядачів...

І мені дуже приємно зустрітися з вами, аби чародіяти.

(Урочиста музична тема Казкара)

Я той, хто зчитує сигнали з Космосу.

Я – Звіздар-оповідач. Розкажую, любі глядачі й глядачки, чарівні казочки, повчальні байки, пікантні небилиці, загадкові чудасії та кумедні сміховинки, дивні історії, страшні бувальщини, безневинні анекдоти й, нарешті, веселі жахастики та незбагненні фантазії. У моїх магічних силах зачарувати словом і дійством.

Ви скажете, що чарівником треба вродитися. Це правда. Мій задумливий втомлений татко й заклопотана усміхнена мама й не здогадувалися, що чорногуз-лелека – білий птах з чорною позначкою – приніс їм у дзьобі незвичайне дитинча...

(Скажу вам дуже авторитетно, що кожна дитина особлива і єдина у світі.

Пильно подивіться в дзеркало – й неодмінно переконаєтеся в цьому – саме там ви зобачите унікального дитвака.

І, прошу вас, погляньте поруч, адже нині в театрі зібралися саме такі як і ви – цікаві допитливі. Над цим замислитися).

Та, люба малечо, уже пора... (інтригуючи)

Підоспів час розказати вам... дивовижну історію.

ЧЕРЕПАХОВИЧ

Звіздар: Задумала Черепаха

Пироги пекти.

Кинулася –

Черепаха: Нема дріжджів,

Може б, збігав ти,

Черпаховичу любий,

Чоловіче мій,

До куми Зайчихи? Чуєш?

Та прокиньсь мерщій!

Годі спати, лежебоко,

День уже, не ніч...

Черепахович: Аааа... Оооо... Іііі...

День уже? Не ніч...?

Звіздар: Щось промимрив іспросоння

Черепахович.

Кліпнув сонними очима.

Черепахович: Ну, чого тобі?

Черепаха: Збігай до куми по дріжджі,

Виспавсь, далєбі!

Черепахович: Аааа... Оооо... Уууу... Аааа...

Зроду-звіку я не бігав

А піти – піду...

Звіздар: *(коментує)* Зліз із печі, став, почухав

Бороду руду.

Черепахович: Тютюнцем заправляю люльку.

Звіздар: Закурив...

Черепаха: *(метушиться)* Скоріш

Одягайся та взувайся *(дає йому глечик)*

Та глечик бери ж!

Черепахович: *(далі курить люльку)* А навіщо поспішати?

Ще ж нема гостей. *(Потягується солодко)*

Поспішиш – обов'язково

Насмішиш людей!

Звіздар: Поки у валянки взувався...

Черепаха: Жупан одягнув?

Черепахович: Надягнув кудлату шапку.

Черепаха: Тиждень проминув!

Звіздар: Воду гріє Черепаха,

Щоб місить діжу.

Черепаха: Чом збираєшся так довго?

Поспішай, кажу!

Черепахович: Оооо... Іііі... Аааа... Яяяя...

Звіздар: Пробурчав Черепахович:

Черепахович: Поспішай... А як?

Треба от підперезатись –

Не знайду кушак:

На печі нема, у скрині, –

Провалився немов...

Черепаха: Поки той кушак шукали, –

тиждень ще пройшов.

Звіздар: Черепашача поспішність

Усім відома. Усім!

Черепаха: От, знайшли...

Черепахович: *(з відчуттям перемоги, пишаючись)* Підперезався

Кушаком своїм.

Голубий жупан і шапка,
Золотий кушак, –
Подивися, Черепахо,
Чом, пак, не козак! (або Як-не-як! – Козак!)
Черепаха: *(здивовано)* Зупинився біля порога.

Звіздар: Кинувся притьма.

Черепаха: Перекинув першу ногу.

Звіздар: Другу підніма...

Черепахович: Переліз через подвір'я...

Звіздар: Черепаха вслід:

Черепаха: Ти ж дивися, не спізнився

Прийти на обід!

Черепахович: Чув.

Черепаха: Гостей же запросили...

Не лови там гав!

Черепахович: Знаю, знаю...

Черепаха: А на дріжджі

Глечика взяв?

Черепахович: Еее... Ііі... Агаа...

Глечик? Глечика й забувся.

Випало з ума.

(Черепаха з Черепаховичем застигли, ніби в стоп-кадрі, думають, що ж його робити далі)

Щоб назад не повертатися,

Винеси сама!

(Черепаха хутко виносить глечика)

Черепахович: Узяв посудину.

Поправив шапку... І поліз

(Співає)

Лопухами, рівчаками

У сусідній ліс,

До кумасі до Зайчихи,

До малих зайчат

Для своєї Черепахи

Дріжджі позичать!

Звіздар: Топить пічку Черепаха,

В шлунку булькає...

(Співає Черепаха)

Черепаха: Будуть пироги з грибами,

Із цибулькою!

Наїдяться гості вдосталь,

Кожен схрусткає

Із суничкою пиріг,

Із капусткою!

Жду-чекаю, скоро прийде,

Дріжджі принесе...

Заготовила начиння, –

Усе готове. Усе!

(Черепаха дивиться на годинник, нервується, виглядає Черепаховича)

Уже й обід –

Немає дріжджів...

(Танець гостей. Черепаха в танці зустрічає гостей. До неї приходять звірі-сусіди...)

Черепаха: Уже і гості ось...

Гості: Пирогів гостям поїсти

Так і не довелося.

(Гості рушають додому, танцюючи)

Звіздар: Рік минає,

Другий,

Третій...

Черепаха: Літо.

Знов зима.

Як сокира в ополонці –

(плач Черепахи)

Зник.

Пропає.

Нема.

І куди міг подітись

Черепахович?

Посилала ж недалечко –

Дріжджі лиш позич!

Ще чотири довгих роки

по воді сплигло...

Звіздар: Надумала Черепаха

Вийти за село.

Черепаха: Вийшла мужа виглядати.

Подивилась вмить –

Черепахович щодуху

Додому біжить!

Поспішає швидко-швидко

Чимдуж по шосе.

Звіздар: У посудині великій

Дріжджі їй несе.

Черепаха:*(схвально, радіючи)*

Черепаха: А щоб глечик не впустити,

Притис до грудей...

Черепахович:*(наспівуючи)*

Ой, зраділа Черепаха

В день щасливий цей!

Черепаха:*(наспівуючина ту ж саму мелодію)*

Черепаховичу любий,

Чоловіче мій!

Звіздар: Одчиняє йому хвіртку.

Черепаха: Заходжай мерщій!

Звіздар: Не минуло і години

Із тих самих пір,
Як меткий Черепахович
Завернув у двір.

Поспішає він до хати

Черепахович: Не ішов, а біг!..

Зупинився. Перелазить

Став через поріг.

Перекинув першу ногу

Звіздар: Лахміттям халяв

Зачепився бідолаха

За поріг – і впав.

Простягнувся на порозі,

(У нього з рук випадає глечик, розбивається вщент)

Черепахович: Глечик тільки – брик!

Розлились по хаті дріжджі...

Звіздар: Черепаха в крик:

Черепаха: Ех ти, кажу, скороходе,

Подивися вниз:

Скільки років ніс ці дріжджі,

Черепахович: Ніс.

Черепаха: І не доніс!

Звіздар: Черепахович очима

Тільки блим та блим,

Покосився на Черепаху

Своїм оком злим.

Ну, навіщо поспішав він..?

Черепахович: На свою біду?

Звіздар: Устав, почухав винувато

Бороду руду.

І сказав він Черепасі:

Черепахович: Поспішав я... Гей,

Поспішиш – обов'язково

Насмішиш людей!

(Фінальна пісня. Усі учасники дійства)

Задумала Черепаха

Пироги пекти.

Кинулася.

Черепаха: Нема дріжджів,

Може б, збігав ти,

Черпаховичу любий,

Чоловіче мій.

До куми Зайчихи? Чуєш?

Та прокиньсь мерщій!

(Співають усі разом)

І сказав він Черепасі:

Черепахович: Поспішав я... Гей, –

Поспішиш – обов'язково

Насмішиш людей!

(Співають усі разом)

Задумала Черепаха

Пирого пекти *(ансамбль учасників кілька разів повторює)*

Милі-любі глядачі, дорогі дітки! Цікавою вам була дивакувата придибенція про невтомно-моторного бігуна-марафонця Черепаховича?

А вам, татусі, мамусі, бабусі, дідусі?

(Глядачі відповідають)

Тоді, дуже вас прошу свої враження виплескати оплесками.

Бо ж саме так у театрі публіка виявляє свої враження.

– То вам до душі було дійство?

– Так? Дуже? – Аж-аж-аж? О! Чудово!

Мені теж імponує ця притча. Пізнав я її юнаком коли, як і ви, до всього придивлявся, чудувався, допитливою був людиною.

Коли ви такі небайдуже й так завзято реагуєте то...

Покажу вам чудасію про Бідолашка – Кмітливого Веселашка.

БІДОЛАШКО

(виникає музична тема Бідолашка)

У СЕЛІ

Звіздар: Був собі бідний чоловік та мав ще біднішого сина. І був той син і слабовитий, і хоровитий, і ніжний, і худий, і сухий, і боязливий, і нікудишній, а люди називали його Бідолашком, бо був справді бідолах.

Доки старий батько ще жив, то й на нього заробляв, то ще якое було.

Але як старий помер, а той господар, що вони в нього кімнату наймали, нашого Бідолашка на вулицю вигнав.

Тоді Бідолашко став, як пень, не розуміючи, що далі робити?

Але нарешті схаменувся та й думає собі:

Бідолашко: Піду я в місто, може, там мені щось трапиться. А не трапиться, то, може, хто змилується та мене погодує.

Звіздар: От і попрямував у місто.

(Виникає музична тема міста)

А у місті, звичайно, як у місті.

Бідолашко: Одні люди йдуть сюди, інші туди, а мене навіть не питає, чи я їв сьогодні, чи ні?

Звіздар: Аж тут відкривається в одній дуже великій кам'яній хаті вікно, а з того вікна стара-престара (погана-препогана) бабуса як заверещить на всю вулицю:

Бабуса: *(наспівує)*

Сюди ідіт,

Готовий обід,

Ковбаса та кишки

Ще й пряжені лишки.

Скоріше ходіт!

Готовий обід.

Звіздар: Думає собі Бідолашко:

Бідолашко: Так це добре! Я і справді голодний; може, чим Бабуса погодує.

Звіздар: От і пішов до тієї хати.

У МІСТІ, У БАБУСІ

Бабуся: А ти чого, хлопче?

Бідолашко: Так ви ж кликали, матусю, на ковбаси та на кишки.

Бабуся: Чи ти здурів, хлопче? Адже я не кликала тебе, ані других таких, а кликала усіх сусідських котиків та песиків, щоб моїм скучно не було. Але нічого, знайдеться і для тебе дещо. Сідай!

Звіздар: Дала Бабуся Бідолашкові добре пообідати. *(Доки Бідолашко підобідує Бабуся придивляється до нього)* А тоді й каже:

Бабуся: Може, б ти, хлопче, до мене в прислужники найнявся? У мене тобі добре буде, бо не матимеш іншої роботи, як лиш моїх котиків та песиків доглядати та з ними гратися.

Згоден?

Бідолашко: *(до глядачів)*

Так швидко служба трапилася, та ще й така легка. *(До бабусі)*

Згоден.

Звіздар: От і став він служити.

Служить він місяць, служить два...

Бідолашко: Бабусю, я вже пів року служу. Яка в мене плата?

Бабуся: *(у крик)* Ти що, сякий-такий сину?! Ти не рад, що такого здохляка годую, та ще й плати вимагаєш? Я тобі зараз такої плати надаю, що й не донесеш. Отож сиди мені тихо!

Звіздар: Після сварки Бабуся почимчикувала в місто, а Бідолашко...

Бідолашко: Немає мені чого тут робити: утечу я від цієї злющої Бабусі, доки ще не битий.

Звіздар: Зав'язав свої манатки в хустину та й пішов. Але на дверях доганяє його один Песик, якого він дуже любив, та й тягне за собою. *(Песик заскавчав)*

(З'являється музична таємнича і водночас весела тема Чарівних черевиків та палички)

Бідолашко: *(до глядачів)* Не розумію, чого собачка хоче, але йду за ним, бо ж дуже вже тягне.

Звіздар: Песик завів його до однієї кімнати, що завжди під замком стояла, а сьогодні розлючена Бабуся замкнути забула.

Бідолашко: Та що з того, коли в цій комірчині нічого немає, лише самі відьомські причандалля: прялки, мотовила, якісь зіпсовані коси, серпи, ножі та ще хто знає що... А пугнього немає нічого, принаймні такого, що б мені придалося.

Песик: А ось одні старі черевики та одна паличка в кутку.

Бідолашко: І це мені здасться.

(Узуває черевики, бере паличку. Виникає музична тема «Політ»)

Звіздар: Та й пішов. Але ті черевики не були такі, як інші черевики, а якісь несамовиті, такі, що як стали з Бідолашком летіти...

Бідолашко: Мені аж дух забило. *(Вигукує)* Гов-гов, а-гов!

Звіздар: Тоді вони зупинилися і йому віддихнути дали. *(Коментує)*

Бідолашко упав мов неживий на землю і заснув, а ві сні йому показується той Песик...

(Музична тема «Сон Бідолашка»)

Песик: Ти, Бідолашку, не знаєш ще добре, що з тими черевиками робити, але я тебе навчу: як підеш ними так, як завжди ходиш, то зробиш сім верст на годину; але як обкрутишся тричі на каблучці, то вони тебе миттю занесуть, куди ти сам загадаєш.

Бідолашко: *(уві сні)* А з тою паличкою?

Песик: А, з паличкою... Окрема річ: як прийдеш з нею на таке місце, де гроші закопані, то вона відразу в землю вштрикнеться: як буде срібло, то двічі, як буде золото, то тричі.

А тепер іди собі, Бідолашку, у добрий час: як не будеш дурний, то добре тобі буде!

(Бідолашко пробудився)

Бідолашко: Що мені робити, аби зі своїм щастям скористатися?

От якби я пішов до столиці, то міг би зараз найнятися в Цісаря за післанця.

Там би мені ліпше було, як у сварливої Бабусі котів годувати.

(Бідолашко обкрутився на каблучці і зразу став у Цісаря на подвір'ї)

У ЦІСАРЯ

Цісар: А чого ти, хлопче, хочеш?

Бідолашко: Якби у вас найнятися за післанця *(каже Бідолашко, чухаючи голову)*.

Цісар: *(сміючись)* Хто? Ти! Багато ще тобі треба хліба з'їсти, аби у мене за післанця бути!

Бідолашко: *(сміливо)* Спробуйте, світлий пане, як не збігаю удвоє скоріше, ніж найліпший ваш післанець, то тоді вже ваша воля зробити зі мною, що хочете, навіть і повісити.

Цісар: То добре. На ж тобі оцей лист та й біжи з ним до того царя. А як мені за тиждень відповідь принесеш, будеш у мене за мого найпершого післанця.

Бідолашко: Добре! *(Узяв лист та й пішов)*.

Звіздар: Але зразу ж за містом погадав собі, де йому треба бути.

(Обкрутився він тричі на своєму черевикові.)

(Музична тема польоту Бідолашка)

Звіздар: Черевики занесли його на млі ока просто до того царя, якому він мав лист віддати.

Цар відразу написав йому відповідь, Бідолашко знову обкрутився на черевіку і став перед Цісарем.

Бідолашко: А що, борзо повернувся?

Цісар: *(лише подивився на нього)* Коли ж так, то будеш у мене за першого післанця, і буду тобі платити на рік, що сам захочеш.

Звіздар: От і став Бідолашко в царя на службі, а Цісар його так полюбив, що без нього, бувало й обідати не сяде.

(Мімічна сцена з пританцівками «Обід у Цісаря»)

(Після обіду Цісар прогулюється у своєму парку)

Звіздар: А інші Двораки за це озлилися на Бідолашка та й ну його чорнити перед Цісарем, оббрівали, де лиш могли.

(Мімічна сцена «Оббрівання Бідолашка»)

Звіздар: Це дуже боліло Бідолашкові, бо він був добрий хлопець. І став він думати...

Бідолашко: Що б мені таке зробити, аби царські слуги зі мною не ворогували?

Звіздар: Думає він собі.

Бідолашко: Якби я мав багато грошей, то я б уже знав що робити: я б доти обсипав усіх двораків грішми, аж доки б вони не перестали на мене злитися та перед Цісарем мене оббрівати.

Звіздар: І прийшла тут йому на гадку бабусина паличка, і він лише ждав ночі, аби з нею в цісарський город піти, бо...

Бідолашко: Чутка ходила, що старий цісар, теперішнього цісаря тато, мав там закопати дуже великий скарб.

(Мімічна сценка)

Звіздар: От і зібрався він уночі, узяв із собою...

Бідолашко: Паличку, ліхтар, лопату, мішок та й пішов у город.

Звіздар: Тут недовго він і шукав, бо паличка штрикнула під одну яблуню тричі в землю, він став копати.

Бідолашко: Викопав великий котел із золотими червінцями, набрав їх у мішок, скільки лиш міг донести, решту закопав так, як було, та й пішов у свою кімнатку.

Якби ж я розумний був та якби ж я грошики сховав, та якби ж нікому не казав.

(Танець-сценка «Частування двораків»)

Звіздар: Бідолашко став двораків грішми обсипати, сто разів щедріше, ніж сам Цісар. Двораки відразу до Цісаря.

Двораки: Найясніший пане, мабуть, Бідолашко ваш скарб обкрадає, бо звідки він мав би стільки грошей, аби нас усіх так щедро обдаровувати?

Звіздар: Цісар одразу їм повірив та й кличе Бідолашка до себе:

Цісар: Звідки в тебе стільки грошей?

Бідолашко: Та як би ж то... та я... ну що вам сказати... ото вже ж...

Цісар: Признавайся нарешті!

Бідолашко: Ну ось вона чарівна паличка, яка допомогла мені скарб знайти. А ось диво-черевики...

Цісар: Наказую все це в нього відібрати: і паличку, і черевики, і гроші. Усе замкніть у мою скарбницю.

А ти, сарако, чого тут стоїш?

Бідолашко: А що ж мені робити?

Цісар: Іди геть, щоб я тебе не бачив!

(Музична тема «Розчарований Бідолашко»)

Звіздар: Іде Бідолашко, іде, аж зайшов у дуже великий ліс.

(Музична тема «Зачаровані груші»)

У ЛІСІ

Звіздар: Дивиться Бідолашко, аж тут стоять над річкою дві груші.

Дві груші: А в нас такі уже гарні та великі грушки, яких ніхто ще зроду не бачив.

Бідолашко: Так це ж добре, буду мати зараз, що поснідати.

(Підходить до крайньої груші, нарвав собі грушок, наївся добре...)

Звіздар: Та й пішов до річки води напитися. Схилився він до води, аж бачить, а в нього...

Бідолашко: Оце у мене?.. Виросли такі вуха? Як у якогось старого віслюка!

(Крутить головою, роздивляється в річці на своє відображення)

Та ще до того такий величезний ніс, як у індика.

(Ще дужче звучить тема «Розчарований Бідолашко»)

Бідолашко: Так мені й треба, бо я й справді заслужив собі осячі вуха.

(Виникає тема «Диво-груші». Дві груші привітно вихиляються, вигинаються перед Бідолашкою)

Але хай хоч раз і з другої грушки наїмся, а тоді піду до річки та й утоплюся.

(Іде до груш)

Звіздар: Наївся він із другої груші плодів та іде до води, аж дивиться...

Бідолашко: Пропали! *(Підскочив з радощів)*

Еге, тепер я вже знаю, що робити! *(До глядачів)*

Нарву ж я в одну тайстру з однієї груші плодів, а в іншу – з іншої та й повернувся назад у місто, де Цісар мешкає.

Звіздар: Повернувся він та й зайшов до одного знайомого чоловіка переодягнутися.

(Переодягання, перетворення)

Бідолашко: Переодягся як простий хлоп, намастив собі лице, приліпив великі вуса, насунув кучму на голову, насипав у кошіль перших грушок та й пішов у цісарський двір.

(Лунає видозмінена тема Диво-груш)

У ЦІСАРЯ

Звіздар: Але Цісар як уздрів.

Цісар: Такі прекрасні грушки, так я не можу їм надивуватися... *(До дворака-скарбника)*

Заплатіть Бідолашкові щедро, покличте до мене усіх моїх синів та доньок, аби їх такою новинкою обдарувати.

Бідолашко: *(до глядачів)* А в ту пору не було ще навіть і в його садах зрілих грушок та ще таких гарних.

(Лунає музична тема «Диво-груші»)

(Стали всі тих грушечок куштувати, Цісар найперший, аж тут – глип-глип одне на одного та в крик!)

Діти Цісаря: А вам, тату, що за вуха вирости?!

Цісар: А тобі, жінко, який оце ніс повис?!

Цісар: А в тебе, доню, які оце вуха, та ще до того й ніс?!

Цісар і Двораки: *(хором)* А ви, слуги, чого витріщили очі?!

Цісар: Зараз мені докторів з цілого міста скликати!

Діти Цісаря: Ох мої вуха!

Ох мій ніс!

Цісар: Як я завтра стану перед військом на муштру?!

Донька Цісаря і Цісарівна А як я завтра гулятиму на балу?!

(Триває танцювальна сцена, де Двораки та Цісар розглядають одне одного та дивуються та не в силі стримати несамовитий чи то сміх чи регіт)

Бідолашко: *(Регоче зі всіма)* Доки всі так охали та ахали, і доктори позбігалися, я збагнув, що я не Бідолашко, а Кмітливий Веселашко. Та й вирішив побігти швидко в місто, купити собі за ті гроші, що за грушки дістав, докторське убрання, піду собі на квартиру, переберуся в доктора, наберу собі повні кишені тих других грушок та й повернуся до Цісаря, нібито доктор, що лише тепер з другого краю приїхав.

Цісар: Рятуй, чоловіче, ради Бога, бо оці дурні, оці інші доктори, лиш очі повитріщали, як цапи, а нічого не розуміють.

Бідолашко: Спробуємо.

---

*(Музична тема Танцювальної сцени. Увесь двір спостерігає дива Кмітливого
Веселашка-Каширського)*

Беру одну грушку та й даю наймолодшому принцові покуштувати.

Звіздар: Принц як покуштував, так у нього вуха й ніс зробилися такі, як і були.

А Цісар як побачив, каже до Бідолашка:

Цісар: Ходім зі мною, чоловіче, у мою скарбницю і вибери собі, що сам злюбиш,
лише вирятуй мене і мою родину від такого сорому!

(Музична тема «Тріумф Кмітливого Веселашка»)

Звіздар: Узяв Цісар Бідолашка за руку і повів його в ту комору, де всі його скарби
стояли.

Бідолашко: *(до глядачів)* Але я нічого не взяв, а лиш свою паличку і свої черевики.

Бідолашко: Ви мене не пізнаєте, пресвітлий пане, але я той самий Бідолашко, що у
вас за післанця служив і котрого ви без суду, без права прогнали.

Бо я вашого скарбу не крав, а викопав його собі у вашім городі, а при тім скарбі був
оцей лист вашого покійного отця, а в тім листі стоїть, що той скарб належатиме тому, хто
його знайде.

(Лунає тема «Полім Бідолашка»)

Звіздар: Це сказавши, обкрутився Бідолашко на своїм черевиці і загадав собі, аби
миттю у своїм селі опинитися.

Понесли його черевики в рідне село, а Цісар лишився з довгими вухами та з індичим
носом.

(Фінал танець-пантоміма всіх персон. Поклони артистів)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Алатиренко Мирослава Андріївна**, кандидатка педагогічних наук, доцентка, керівниця гуртка Чернігівської обласної станції юних натуралістів.
2. **Архипчук Сергій Володимирович**, заслужений діяч мистецтв України, режисер-постановник театру, опери, масових заходів.
3. **Гринь Микола Миколайович**, член Національної спілки журналістів України, лауреат Міжнародної літературно-мистецької премії імені Пантелеймона Куліша.
4. **Забарний Олександр Вадимович**, доцент катедри літератури, методики її навчання, історії культури та журналістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидат педагогічних наук, член НСПУ.
5. **Єржиківська Наталія Олексіївна**, кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця відділу зарубіжних і слов'янських літератур Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.
6. **Козоріз Анастасія Володимирівна**, завідувачка відділу «Музей археології та історії підземного міста Ніжина».
7. **Кравчук Галина Костянтинівна**, учителька, письменниця, членкиня Управи відділу Ліги Українців Канади в місті Вінніпезі.
8. **Морозов Олександр Сергійович**, директор бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, член Національної спілки краєзнавців України.
9. **Моціяка Петро Петрович**, доцент, кандидат історичних наук, науковий працівник відділу «Меморіальний будинок-музей Юрія Лисянського» Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського.
10. **Смольницька Ольга Олександрівна**, кандидатка філософських наук, поетка, перекладачка, провідна наукова співробітниця Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського.
11. **Шкуліна Анатолій Григорович**, поет, прозаїк, журналіст, член Національної спілки письменників України.
12. **Щербань Олена Василівна**, етнологиня, докторка історичних наук, провідна наукова співробітниця відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України.

**Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори
«Наш український дім»
№ 1, 2024 рік**

Періодичність – двічі на рік.

Матеріали для друку можна надсилати за адресою:

Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
вул. Графська, 2, кімн. 210
м. Ніжин, Чернігівська обл.
16600, Україна
e-mail: ukr_diaspora@ukr.net
Тел. 7–19–59

Підписано до друку 28.06.2024 р.
Гарнітура Computer Modern
Замовлення № 93

Формат 60x84/8
Ум. друк. арк. 15,6
Обл.-вид. арк. 10,01

Папір офсетний
Електронне видання

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3^А
8(04631) 7–19–72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.